

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı

ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

Saken YESSİRKEPOV
2501080918

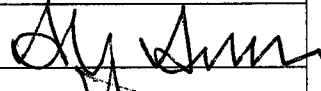

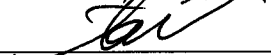
Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ARSLAN

İstanbul 2010

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH** **ANABİLİM** Dalında **2501080918** numaralı **SAKEN YESSİRKEPOV'UN** hazırladığı “ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASI” konulu **YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA-TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 15.Maddesi uyarınca **22.06.2010 SALI** günü **Saat:14.00**'da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulü**.....'ne* **OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. ALİ ARSLAN	Kabulü	
DOÇ. DR. HALİL BAL	Kabulü	
YRD.DOÇ. DR. MUZAFFER ÜREKLİ	Kabulü	
DOÇ. DR. ARZU TERZİ	Kabulü	
YRD. DOÇ. DR. FATİH M. SANCAKTAR	Kabulü	

Çin'in Orta Asya Politikası

Saken Yessirkepov

Öz

20. Yüzyılın 90'larında SSCB'nin çökmesi Orta Asya'daki siyasi durumu değiştirmiştir. Bölgede başlayan "Büyük Oyun"da ABD, Çin, Rusya ve diğer büyük devletler kendi aralarında rekabete başlamıştır. Dolayısıyla Çin Halk Cumhuriyeti de Orta Asya'ya doğru politika uygulamıştır. Bu politika ekonomik ve siyasi boyutlara ayrılır. Neticede Çin, Orta Asya ülkelerinin dış politikalarındaki önemli ortak olmuştur. Hazırlanan Yüksek Lisans Tezinde 1991'den sonraki Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya bölgesinde yürüttüğü politika incelenmiştir. Türkçe, Rusça, İngilizce ve Kazakça kaynaklardan yararlanan bu araştırmada diğer dünya devletlerinin Orta Asya'daki jeopolitik çıkarları ve özellikle Çin Halk Cumhuriyeti'nin "Büyük Oyun"daki yürüttüğü politika yazılacaktır. Büyük devletler rekabetindeki Orta Asya ülkelerinin çıkarları ve geçmiş yirmi sene içerisindeki Çin-Orta Asya ilişkilerinin bölge devletlerine olumlu ve olumsuz etkileri incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, Çin, Büyük Oyun, Doğu Türkistan, ABD, Rusya, ŞİÖ, petrol, doğal gaz

China's Central Asian Politics

Saken Yessirkepov

Abstract

The fall of USSR in nineties of 20th century brought political breakdown and change in Central Asia. USA, China, Russia and other major countries started a competition with each other in the “Great game” that had started in a region. Therefore, People’s Republic of China applied a politics towards Central Asia. This politics divides into economical and political dimensions. Eventually China became an important partner in foreign politics of Central Asian countries. Politics of People’s Republic of China that was executed on the region after 1991 will be analyzed in prepared graduate thesis. In the research that was sourced by Turkish, Russian, English and Kazakh materials geopolitical interests of other world countries in Central Asia and especially the politics executed by People’s Republic of China in the “Great Game” will be composed. Interests of Central Asian countries in the competition of big countries and positive-negative effects of Chinese - Central Asian relations on countries of the region in past twenty years will be analyzed.

Keywords: Central Asia, China, Great Game, Eastern Turkestan, USA, Russia, SCO, oil, natural gas

Önsöz

Üç bölümden oluşan bu Yüksek Lisans Tezinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1991 yılından günümüze kadarki Orta Asya'ya yönelik politikası incelenmiştir. Konu, 20. Yüzyılın sonunda değişen uluslararası siyasi sistemindeki ÇHC'nin ekonomik ve siyasi ağırlığının belirgin bir şekilde hissedilmesi ve tarihi açıdan güncelliğin korumasından dolayı seçilmiştir.

Bu konuyu araştırırken çalışmama manevi destek veren, ilham kaynağım olan sevgili annem Saule ZHARMAKHANBETOVA'ya, bilimsel alanda yardımlarını esirgemeyen, İstanbul Üniversitesi, Tarih anabilim dalında görev yapan Hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür borçluyum. Araştırma yapmam için yol gösteren ve kendisi bizzat çalışmalarına destek veren danışmanım İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Cumhuriyet Tarihi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ali ARSLAN Hocama şükranlarımı sunarım.

Kısaltmalar

- AB - Avrupa Birliği
ABD - Amerika Birleşik Devletleri
AET - Avrasya Ekonomik Topluluğu
ASEAN – Assosiation of Southeast Asian Nations (Uzak Doğu Asya Ülkeleri Birliği)
BMÖ - Birleşmiş Milliyetler Örgütü
BDT - Bağımsız Devletler Topluluğu
BTC - Bakü-Tiflis-Ceyhan
CICA – Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı
CNPC - China National Petroleum Company
ÇMPŞ - Çin Milli Petrol Şirketi
ÇHC - Çin Halk Cumhuriyeti
DTÖ - Dünya Ticaret Örgütü
ETİM – Doğu Türkistan İslami Hareketi
ETLO – Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü
ESPO - Eastern Siberia to Pasific Ocean oil pipeline
Euras EC - Eurasian Economi Community
NATO - North Atlantic Treaty Organization
FBI - Federal Bureau of Investigation
NPT - Nuclear Non-Proliferation Treaty
KGA - Kolektif Güvenlik Anlaşması
KGAÖ - Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
KC - Kırgızistan Cumhuriyeti
IMU - Islamic Movement of Uzbekistan
IRA –Irish Republican Party (İrlanda Cumhuriyetçi Partisi)
ÖİH - Özbekistan İslam Hareketi
GSMH – Gayri Safi Milli Hasıla
PKK – Kürdistan İşçi Partisi
HT - Hizb-ut Tahrir
ŞİÖ - Şanghay İşbirliği Örgütü
SCO - Shanghai Cooperation Organization
SSCB - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TİKA - Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı
TRACECA - Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia
TC - Türkiye Cumhuriyeti

İÇİNDEKİLER

ÖZET/ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
KISALTMALAR	v
İÇİNDEKİLER	1
GİRİŞ	3
BİRİNCİ BÖLÜM	9
1991 SENESİNDEN GÜNÜMÜZE KADARKİ ÇİN'İN GENEL ORTA ASYA POLİTİKASI	9
1.1 Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) Dış Politikası	9
1.2 Çin'in Orta Asya Politikası	11
1.3 Çin-Orta Asya İlişkilerinin Tarihi. Problemler ve Anlaşmalar. Birinci Büyük Oyun ve Rusya ile İngiltere'nin Asya'da Rekabeti	16
1.4 1991'ler Sonrası Orta Asya	25
1.4.1 İktisadi Önemlilik	26
1.4.2 Siyasi Önemlilik ve Bölge Dışı Devletlerin İlgisi. ABD-Rusya-Çin ve Orta Asya'daki "Yeni Büyük Oyun"	33
1.4.2.1 Hindistan	37
1.4.2.2 Avrupa Birliği	39
1.4.2.3 Japonya	41
1.4.2.4 İran	42
1.4.2.5 Türkiye	43
1.5 Çin Halk Cumhuriyetinin Dış Politikasındaki Orta Asya	47
1.5.1 Çin'in Dış Politikasındaki Esas Meseleler	47
1.5.2 Doğu Türkistan Meselesi ve Buradaki Orta Asya'nın Önemi	49
1.5.3 Çin'in Orta Asya'daki Enerji ve İktisadi Politikası	60

İKİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYA'DA FAAL ÖRGÜTLER VE ÇİN	65
2.1 Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Kurulması ve Batı'nın Bakışı	67
2.2 Orta Asya'da Faaliyet Gösteren Diğer Kurumlar	81
2.2.1 Türk Dilinde Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi veya Türk Konseyi	82
2.2.2 GU(U)AM	83
2.2.3 AGİT ve Orta Asya	85
2.2.4 ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı)	86
2.2.5 CİCA (Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı)	87
2.2.6 Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü	89
2.2.7 Bağımsız Devletler Topluluğu	92
2.2.8 Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET)	94
2.3 Orta Asya Devletlerinin Entegrasyonu	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN VE ORTA ASYA DEVLETLERİ	103
3.1 Çin-Kazakistan İlişkileri	103
3.2 Çin-Kırgızistan İlişkileri	120
3.3 Özbekistan-Çin İlişkileri	126
3.3.1 Özbekistan'daki Terör Tehdidi	131
3.3.2 "Andican Olayları" Sonrası Özbekistan'daki Siyasi Dönüşüm ve Çin-Özbekistan İlişkilerinin Yeni Dönemi	133
3.3.3 Özbekistan'daki Muhalefet Partileri	135
3.4 Çin-Tacikistan İlişkileri	135
3.5 Çin-Türkmenistan İlişkileri	140

SONUÇ	143
-------	-----

KAYNAKÇA	145
----------	-----

GİRİŞ

Bilindiği üzere insanoğlu geçmişi, bugünü ve geleceği ile yaşar. Geçmişi tarihi yeterli bilmeden bugünü yaşamak veya sağlam bir gelecek beklemek zordur. Dolayısıyla geçmişi iyi bilmek, onu iyice araştırmak ve objektif olanı yazmak çok önemlidir. Günümdede Tarih Araştırmacıları için incelenmesi gereken konular yakın tarihe geldikçe bollaşmaktadır. Tarih Araştırması olarak onlardan birisi tercih edilmiştir. İncelenecek olan konu Çin Halk Cumhuriyeti'nin (HC) 1991 senesinden günüme kadarki Orta Asya bölgesinde yürüttüğü politika hakkındadır. Konunun kronolojik alanı 1990 senesinden günüme kadar olacaktır.

Dün yaşanan siyasi olaylar bugün tarih olmuştur. Günüme yakın ve günümlle iice geçmişi siyasi olaylar ise yarın tarih olacaktır. Bundan yirmi sene önce esas itibariyle Türkistan günümlz tabiriyle Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını 1991 yılında kazanmaları ve bununla birlikte dünyada daha etkin rolle ortaya çıkan Çin'in Orta Asya Politikası günümlz tarihçileri için önemli bir araştırma konusu olmaktadır. Bununla birlikte 1991 senesinde Orta Asya'da beş devletin sırasıyla bağımsızlıklarını ilan etmesi bölgedeki siyasi durumu değiştirmiştir. Bölge devletleriyle dünyanın diğer ölkeleri siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmaya başlamıştı. Bu olayların başlamasından yaklaşık yirmi sene geçmiştir. Günümdede bu konuda tarihi araştırmalar yapmak gelinen noktadan tercih etmek icap etmektedir. Bu konuyu araştırma tercihimiz bundan kaynaklanmıştır.

Konunun güncelliği. Herhangi konuyu araştırma için tercih ederken öncelikle araştırdığımız konunun önemliliğine önem veririz. Çünkü önemsiz olan konuyu araştırmak gereksizdir. Çin'in Dış Politikası ve bunun içinde Orta Asya'daki istekleri ile prensipleri ve bu bahsettiğimiz nedenlerden kaynaklanan geçmişi yirmi sene civarındaki yürüttüğü politikası objektif araştırmayı gerektirmektedir. Bir milyar üç yüz milyon civarında nüfusu olan kalabalık ve gittikçe kuvvetlenen Çin'in Dış Politikadaki stratejik hedeflerini ve onun geçmişteki durumunu anlamak önemlidir. Birçok siyaset araştırmacılarına göre Çin Halk Cumhuriyeti gelecekte dünyanın en kuvvetli ve büyük devleti olacaktır. Bu cümleleri araştırmacılar Çin'in son zamanlar içerisinde başarabildiği gelişme ve jeopolitik tarihine bakarak ifade etmişlerdir.

“Siyasetle ilgilenmeyenle siyasetin ilgileneceği” atasözüne bakarak Çin’in Orta Asya’da yürüttüğü son 20 senelik politikasını tarih açısından incelememiz gerekmektedir. Çünkü Çin’in geçmiş 20 senelik politikasına bakarak Çin’in gelecekteki Orta Asya politikasını daha iyi tahmin edebiliriz. Çünkü Tarih her zaman geleceğin rehberidir. Tarihi araştırma yapmanın önemliliği de buradadır. 20. asrın sonundan itibaren Orta Asya’daki “Büyük Oyun” a katılan Çin’in bahsettiğimiz bölgeyle ilgili projeleri ve çalışmaları geleceği yansıtmaktadır.

1991 senesinden günümüze kadar Çin ve Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetleri arasında iki taraflı ilişkiler birçok alanda önemli gelişmeyi göstermiştir. Bu gelişmeler Çin için de Orta Asya devletleri için de önemlidir. Çin için önemli olma sebebi şöyledir. Sovyetler döneminde ilişki kuramadığı Orta Asya devletleri 1991 senesinde bağımsızlıklarını kazandıkları zaman dünyanın her tarafından bu devletler ile ilişki kurmaya çalışan devletler sayısı çoktu. Bu devletler Orta Asya’da kendi pozisyonunu güçlendirmeye çalışmışlardır. Bunların çoğunun siyasi ve ekonomi istekler nedeninden kaynaklandığını kolaylıkla anlayabiliriz. Yakın gelecekte dünyada birinci olmaya çalışan Çin’in Orta Asya’da etkili olmaya çalışması bu açıdan baktığımızda normal bir süreçtir. İkinci taraftan bu devletler Çin’le komşudurlar. Çin, Orta Asya devletleri ile 1992 senesinin başında diplomatik ilişki kurmuştur.

Doğu Türkistan veya Uygur’ların kalabalık olduğu Doğu Türkistan bölgesi (Sincan özerk bölgesi) Çin’in batı tarafındadır. Orası Çin’in sanayisi gelişmemiş ve siyasi ölçüde problemlili bir bölgesidir. Yerli Uygur Milleti kendi kültür ve dini geleneklerini korumak için bazı önlemler almışlardır. Orta Asya devletleri ise Doğu Türkistan’la komşudur. Bundan dolayı Çin, Orta Asya devletleri ile iyi ilişkide olmaya önem verir. Çünkü Doğu Türkistan’ın ekonomik gelişmesi sadece Çin’in diğer vilayetleri ile ilişkiye bağlı değildir. Bu bölgenin Orta Asya devletleri ile iyi siyasi-ekonomik ilişki kurmasıyla ilgilidir. Bunun için de Çin Orta Asya devletleri ile ilişkisinin gelişmesine önem vermekte ve bunun iyi neticeye ulaştığı tezde görülecektir.

İkinci olarak Çin, Doğu Türkistan’daki “ayrımcılık” hareketlerine Orta Asya’dan destek sağlanmaması için çaba harcamıştır. Bu açıdan Orta Asya devletlerinden Çin’in devlet toprağının bütün olduğunu tanımalarını istemiştir. Bu

isteği Orta Asya devletleri kabul etmişlerdir. Böylece Çin, Uygur hareketlerinin Orta Asya bölgelerinde de çalışmalarının yolunu kesmişti.

Çin Orta Asya devletlerine zaman geçtikçe çoğalmaya devam eden uzun mevsimli yatırım yapmıştır. Bu stratejik planlar sadece Orta Asya ile ilgili değildir. Çin'in Orta Asya ile kurduğu çeşitli ilişkiler Orta Asya dışındaki bölgeler için de önem taşımaktadır. Bölgede son yirmi senede yürütülen siyasi ve iktisadi olayları incelemek çok önemlidir. 20 senelik Çin'in Orta Asya Politikası objektif bakış açısı olan Tarihçi araştırmacılarını beklemektedir.

Konunun kaynakçası. Çin ve Orta Asya devletlerinin ilişkilerini incelerken kaynak olarak önem taşıyan Ana kaynaklardan birileri iki taraflı veya Örgütlerin içinde yapılan anlaşmaları adlandırabiliriz. Bunlar siyasi, kültürel, ekonomi v.s. alanlarda yapılmıştır. Örnek olarak Şanghay İşbirliği Örgütü'nün (ŞİÖ) bildirisini ve imzalanan anlaşmaları gösterebiliriz. Bununla birlikte Orta Asya devletlerinin kendi aralarında ve Çin'le yapılan anlaşmalar da Ana kaynak olarak önem taşır. Mesela Kazakistan ve Çin arasında yapılan "21. Yüzyılda İki Taraflı İlişkileri Geliştirme Hakkındaki Bildiri" ve aynı bunun gibi Çin'in Orta Asya'nın diğer devletleri ile yaptığı anlaşmaları ve Orta Asya devletlerinin ve Çin'in üye olduğu bazı örgüt-kurumların bildirimlerini ve anlaşmalarını örnek olarak gösterebiliriz. Bu araştırmada ulaşabildiği kadarıyla zikredilen kaynaklardan yararlanmaya çalışılmıştır.

Daha bir önem taşıyan kaynaklardan biri Devlet Başkanlarının, Dışişleri Bakanlarının, Elçilerin ifadeleri ve makaleleridir. Çünkü bu şahıslar iki taraflı ilişkilerin içinde bulunup olaylara katkı sağlayanlar olarak önem taşımaktadır. Araştırmada bunun gibi kaynaklar da incelenecektir.

Bu araştırma için farklı düşüncelerde ilmi araştırmalar, makaleler, kitaplar kullanıldı. Bunların önemi de fikir ve analiz açısından bazen farklı anlamlara sahip olmalarıdır. Bu araştırma için bahsedildiği gibi çalışmaların inceleyerek objektif siyaseti yakalama hedeflenmiştir. Günlük bilgi akışını izlemek için "Habar" ajansı, KazTAG", İnterfaks Kazakstan", "Fergana", Çin'deki "Sinhua", İTAR-TASS"da verilen kaynaklar kullanıldı. "Diplomatya Carşısı", "Sayasat", "Akikat", "Egemen Kazakistan", "Türkistan", "Central Asia and Caucasus", "Pravda", "Argumenty i Fakty", "Analytic", "Foreign Affairs", "Cenmin Cibao", Renmin Ribao", "Cuoji went yanjiu" (Uluslararası meseleleri araştırma) v.s. dergiler ve gazetelerdeki konumuzla

ilgili makaleler kullanıldı. Türkiye’de faaliyet gösteren ve dünya çapındaki siyasi olayları araştıran TASAM araştırmalar merkezinin kaynakları bu Yüksek Lisans Tezinde kullanılmıştır.

Bu konuda yapılan araştırmalar. 1991 senesinden günümüze kadarki Çin’in Orta Asya politikasını derinden inceleyen araştırmaları azdır. Bu konuda yazılan eserlerin çoğu İkinci el kaynak anlamını taşır. Çünkü bu eserlerin çoğu yapılan ilişkilerin katkısıyla o anda yapılan anlaşmaları ve siyaset adamlarının ifadelerini yazarak önemli kaynak olmaktadır. Günümüzde Çin’in Orta Asya ile ilişkileri hakkında araştırma yapan birçoğ batılı ve doğulu şahışlar vardır. M. Laumulin’in yazdığı “şOS i Zapad” (şİÖ ve Batı), “Kazahstan v regyonalnoy i globalnoy politike: tseli, zadaçi i priyoritety” (Dünya ve Bölge Siyasetindeki Kazakistan: Hedef, İstek ve Öncülük) v.s. araştırmalar vardır. O kendi eserlerinde çeşitli kaynakları kullanarak siyasi analiz yapmaya çalışmıştır. Araştırmacılar için Laumulin’in eserlerini iyice göz önünden geçirmek önemlidir. Laumulin araştırmalarının çoğunda Orta Asya’daki güncel meseleleri inceleyip bölgedeki “Büyük Devletlerin” isteklerini, yürüttüğü politikalarını yazmıştır. Yazar jeopolitikteki Orta Asya’nın önemi hakkındaki Batı araştırmacıları ve Siyaset adamlarının fikirlerini incelemiştir. Laumulin, Orta Asya’da kurulan kurumlar ile örgütlerin ve NATO, şİÖ gibi büyük örgütlerin Orta Asya’ya etkisini göstermiştir.

2005 senesinde kurulan Kazakistan Araştırmalar Enstitüsünün yayınladığı “Çin Halk Cumhuriyeti’nin Günümüz Politikası: Gerçek ve Gelecek” isimli kitapta M. Laumulin ve K. Syroyezhkin Çin’in Dış Politikasını her taraftan araştırarak Asya ve Batı ile ilişkisini de incelemiştir. Araştırmada “Büyük Devletlerin” Orta Asya bölgesindeki hedeflerini analiz etmiştir. 1991 senesinden sonra Orta Asya’daki durumun dönüşümü ile Çin, ABD, Rusya ve diğer devletlerin bu bölgede yürüttüğü politika yazılmıştır. Araştırmacılar Çin’in “bölgeleik oyuncudan” zaman geçtikçe dünya çapında etkili devlet olmaya devam etmesini vurgulamışlardır. Araştırmanın sonucu şunun gibi anlam taşıyor: “Avrasya devletleri için, öncelikle Kazakistan ve Rusya için şu meseleyi anlamak önemlidir, Çin Politikasının önemli amacı etnik Çinlilerin büyük, iktisadi ve siyasi etkisi güçlü, milli ve sosyal alanda ayrılan gruplar kurmaktır”. İki araştırmacı da Batı fikirleri ve düşüncelerinden etkilenmişlerdir.

Bu eserlerle beraber Çin'in Orta Asya'nın her devleti ile teker-teker kurduğu ilişkileri söz konusu olan araştırmalar vardır. Onlardan biri de Timorşina Aliya'nın yazdığı "Mecdunarodnoye sotrudniçestvo KNR: Kazakhstan (1992-2002gg.)" (Çin'in Uluslararası İşbirliği: Kazakistan(1992-2002ss.) adlı eserdir. Bu eser Doktora çalışmasıdır. İsminden anlaşılacağı gibi eserde Çin'in Orta Asya Politikası ve onun içinde Kazakistan'la kurduğu ilişkileri incelenmiştir. Yazarın araştırmada vurguladığı ana mevzu Çin'in Kazakistan ile sınırdaki nehirler, göller meselesi ve onların çözölme süreci olmuştur. Bu çalışmada çeşitli dillerde yayınlanan belgeler ve kaynaklar kullanılmıştır.

Kırgızistanlı araştırmacı Zaura Çulanova'nın yazdığı Çin'in Dış Politikasıyla ilgili birçok araştırmalar vardır. Araştırmalarda Çin-Orta Asya ilişkilerindeki en önemli olan ekonomik politika incelenip onun siyasi ilişkileri nasıl etkilediği yazılmıştır. Bu eserlerden Kırgızistan-Çin ilişkileri ile ilgili belgeler alabiliriz.

"Central Asia and Caucasus" dergisinde yayınlanan çok önemli araştırmalar da vardır. Onlardan biri Blank, Stephen'in yazdığı "The Shanghai Cooperation Organization and its Future" isimli makaledir. Makalede ŞİÖ'nün geleceği ve Orta Asya ve dünyaya etkisi hakkında araştırma yapılmıştır.

Batı araştırmacılarından Olcott M.B. Orta Asya konusunda birçok makale yazmıştır. Onlardan biri de "Central Asia: Catapulting to Independence" adlı araştırmadır. Olcott, Batılı araştırmacı olarak Çin ve Rusya'nın Orta Asya'daki isteklerini göstererek ABD'nin dengeleyici ve demokrasi götürücü bir devlet olduğunu vurgulamıştır. Araştırmadan Çin ve Rusya hususundaki bazı siyasetleri anlayabiliriz. Fakat ABD hakkındaki belgeleri iyice incelemek gerekir. Olcott'ın araştırmaları da okuyucuya önemli belgeler vermektedir.

Kazakistan'ın senelerce Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Kasımzhomart Tokayev'in de bir sürü eserleri Çin'le ilgilidir. SSCB döneminden itibaren Çin konusunda çalışmalar yapan ve çok kez müthiş Çincesiyle Çin Devlet Adamlarından iyi ifadeler duyan K. Tokayev "Belasu" isimli kitabında Çin diplomasisinin özelliğini ve geçmiş tarihini yazmıştır. Bu eserdeki belgeler Çin konusunda araştırma yapanlar için önemli belge verir. Bununla beraber K. Tokayev Çin-Kazakistan ve Çin-Orta Asya ilişkilerinde bu husustaki görevli şahıslardan biri idi. Kazakistan-Çin

diplomasi ilişkilerinin önünde Kazakistan Cumhurbaşkanı'ndan sonra bizzat kendisi bulunmuştur.

Biz bu konuyu araştırdığımızda sadece Çin'le ilgili belgelerden yararlanmadık. Çünkü ABD, Rusya, Hindistan, Türkiye, Japonya ve AB devletlerinin Orta Asya siyaseti hakkında yapılan araştırmalar da bize konuyu incelemede yardımcı olur. Çünkü bu devletlerin çoğu Orta Asya politikalarında rakiptirler. Şatlık Amanov'un yazdığı "ABD'nin Orta Asya politikaları" isimli kitabı ve konuda yazılan bir sürü makaleleri bize Orta Asya'daki ABD politikasından belgeler verir. Bununla birlikte Orta Asya ve Kafkas Enstitüsü'nün (Central Asia and Caucasus Institute Silk Road Studies Program) yayınladığı birçok makale konumuzla ilgilidir.

Bunlarla birlikte Orta Asya Cumhuriyetlerinde ve Türkiye'de yazılan birçok makaleler vardır. Bunların çoğu o günkü anlaşmalar veya yapılan faaliyetler hakkında yazılmıştır. Çin-Orta Asya ilişkileri konusu tarihi açıdan objektif araştırmayı gerektirmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1991 SENESİNDEN GÜNÜMÜZE KADARKİ ÇİN'İN GENEL ORTA ASYA POLİTİKASI

1.1 Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) Dış Politikaları

Asya devleti olan ÇHC, toprağının büyüklüğü açısından dünyada dördüncü (Rusya, ABD ve Kanada'dan sonra) sıradadır. Toprak büyüklüğü 9. 596. 960 km²dir. Nüfusunun da yaklaşık 1 milyar 300 milyon civarında olduğu söylenir. Başkenti Pekin'dir. Nüfus yoğunluğu ayrılması 136,5 kişi / km²dir.

ÇHC 22 eyaletten oluşmaktadır. Fakat Çinliler Tayvan'ı da 23'cü eyalet olarak kabul etmektedirler. Bundan ötürü 5 otonom bölge, doğrudan merkeze bağlı olan 5 şehir ve 2 özel idari bölge bulunmaktadır. Bu bölgelerin ekonomik durumlarında farklılıklar vardır. Çin'in güney ve güneydoğu bölgelerinin zengin ve kuzey ile batı bölgelerinin maddi açıdan zayıf olduğu bilinmektedir. Bu özellik gelecekte Çin'in bağımsızlığına tehdit oluşturabilir meselelerdendir. Çünkü bu özellik ayrımcılık hareketleri için kolaylık sağlayacaktır.

Devlet yönetimi 1949 yılındaki devrim sonucunda iktidarı ele alan komünistlerdedir. Dolayısıyla devlet işlerini ülkedeki tek parti olan Komünist Partisi yürütmektedir. Parti üyeleri veya devlet yetkilileri senede bir toplanan Milli Halk Kongresinde önemli kararlar alıp devletin geleceğe yönelik gelişme planlarını belirlemektedir. Üyelerinin sayısı da dünyada en çok olan bu parti devlet işlerini tek başına yürütmektedir. Bundan dolayı Pekin yönetimi her zaman batı devletleri tarafından eleştirilmektedir. Devletteki despotik yönetimin azınlık halklara baskı gösterdiği ifadeleri gerçekdışı değildir. Bu Çin'in bölünmez bütünlüğünü sağlama yolundaki çareler olarak algılanmaktadır.

Çin ekonomisi büyüklüğü açısından dünyada ikinci sıradadır. 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan Çin dünya piyasasına açılmıştır. Ülkenin başlıca ekonomik ilişkilerde olduğu devletler ABD, Japonya, Güney Kore, Almanya, Hollanda, Singapur, Türkiye, Tayvan, Rusya, Malezya ve diğer ülkelerdir. 1999 yılında Hong Kong'un İngilizlerden Çin'e devredilmesiyle birlikte Çin ticareti

Amerika, Avrupa ve dünya pazarlarına sızmaya başlamıştır. Bu bakımdan Çin, 2009'da 1.194 milyar dolar, 2008 yılında ise 1,429 milyar dolar ihracat; 2009 yılında 992 milyar dolar, 2008'de 1.131 milyar dolar ithalat gerçekleştirmiş. 2009 yılında 273 milyar dolarlık bir artı dış ticaret dengesi yaratmıştır. Bu rakam 2008 için 298 milyar dolardır¹. 2009 yılının sonucunda da devletin senelik ürettiği toplam GSMH 8.767 başardığı bilinmektedir. Fakat kişi başına milli gelir 3.300 dolardır². İstatistik kaynaklardan Çin'in her sene 9–10 % gelişme oranında devam ettiği bilinmektedir. Çünkü ekonomik durum sadece devletin toplam hazinesinin yüksek olmasına bağlı değil, özellikle vatandaşların yaşamı veya kişi başına gelen milli gelire bağlıdır. Bu açıdan baktığımızda kişi başına daha yüksek geliri olan Avrupa devletleriyle kıyasladığımızdan Çin'in gerçek durumu göz önüne gelir. Bu devlet içindeki yaşamın yansımasıdır. Bununla birlikte ülkenin güney bölgelerindeki vatandaşların diğer bölgelerdekilerden daha zengin olmasını göz önüne alırsak durum daha da belli olur.

Çin'in genel dış politikası söz konusu olduğunda herkesin ifade ettiği gibi Çin'in geleceğin süper gücü olma ihtimali fikri meydana gelir. Pasifik'te, Orta Asya'da siyasi etkisini artırabilen Çin, dış politikada dünya çapında süper güç olmaya çalışmaktadır. Geçmişte batı devletleri gibi dünyayı etkileyemeyen Çin günümüzde bu eksikliği doldurmaya başlamıştır.

Hong Kong, Tibet, Doğu Türkistan, Tayvan'ı Çin'le birleştirmek ve bütünleştirmek Çin dış politikasının ilk hedeflerindedir. Hong Kong'un Çin'e katılması gerçekleşmiştir. Günümüzde özel şehir statüsündedir. Tayvan'ı Çin'e katmak günümüzün de problemleri meselelerindedir. Doğu Türkistan ile Tibet'in durumu da Çin'in baş ağrısındanır. Çünkü bu sorunların hepsinde de dış ülkelerin etkisi vardır. ABD, Rusya, AB, Japonya, Türkiye, Hindistan gibi devletlerle ilişkisine önem veren Çin bahsettiğimiz sorunlar üzerinde de bu ülkelerin desteğini sağlamak istemiştir.

2004'te Hu Tzin Tao Çin'in tekrar gelişmesi yolunda Dış politikanın 4 kısımlı programını ilan etti:

1. Çin tekrar sadece "barış" yoluyla gelişecektir.

¹ Bekir Parlak Çin'in Ekonomik Analizi **Gaste Bursa**, <http://www.gastebursa.com/Yazar.aspx?YaziID=2164>, 21. Nisan. 2010.

² Güngör Uras "BRIC Ülkelerinde Nüfus fazla, Kişi Başı Gelir az" **Milliyet**, 18 Haziran 2009.

2. Çin günümüz dünya politikası oluşturan barış yoluyla gelişme durumundan yararlanmalıdır.

3. Çin'in gelişmesi kendi kuvvetine bağlıdır.

4. Çin "tek başına belirli politika yürütmeyi" kabul etmemelidir³. Çin'in "Yeni Lideri" böylece Dış politikadaki kendi pozisyonunu ifade etmişti.

1.2 Çin'in Orta Asya Politikası

Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikası da önemlidir. Bunun için Çin 1992'de Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını ilk kutlayanlardan olmuştur. SSCB'nin çöküşüne kadar bu bölgeye nüfuz edemeyen Çin 1991 yılının sonunda gerçekleşen politik değişimden iyi yararlanmayı hedeflemiştir. Çünkü Orta Asya'nın Çin için jeopolitik önemi vardır. Büyük devletlerinin çıkarları burada odaklanıyordu.

Temmuz 1996 yılında Orta Asya devletlerini ziyarette bulunan Çin Devlet Başkanı Tzyan Zemin Kazakistan-Çin ilişkilerini geliştirir şu 4 faktörü ayrı göstermiştir:

Birinci, dostluk – iki milliyetin dilek ve hedefi olduğu için "dostluğu" geleceğe ulaştırmamız lazım. İkincisi, barışı kendi aramızda güvenilir derecede geliştirmemiz gerekir. Sadece bunun gibi durumda doğru yoldaki iki taraflı ilişkileri geliştirmemiz mümkündür. Üçüncüsü, ilişkilerimizin maddi açıdan gelişmesi önemlidir. Burada iki devletin de iç durumunun problemsiz olması için ve sınır bölgelerindeki güvenliği sağlamak için ticari-ekonomik ilişkilerin geliştirmemiz çok önemlidir. Bunu gibi, iki devlet toprağında çalışan iş adamlarına "kolaylıklar" sağlanmalıdır. Dördüncüsü, kültür ve fen bilimi alanındaki işbirliği geliştirmek gerekir. Beşincisi, Kazakistan'ın "Doğu Türkistan Komitesi"nin çalışmasına belirli prensip gözüyle bakması Çin'i sevindirir. "Üç kötülüğe" karşı birleşip mücadele etme hakkındaki bölgesel anlaşmaya Kazakistan'ın imza atması bu bölgedeki güvenliği sağlamakta çok önemlidir. İki taraf için de önemli olması dolayısıyla iki taraflı işbirliği devam ettirmeliyiz. Altıncısı, ABD'deki terörden sonra Orta Asya'daki siyasi durumun

³ Лю Цзайцы **Внешняя Политика КНР: Перспективы Китайско – Российских Отношений** (Lyu Tzaytsy **Çin'in Dış Politikası: Çin – Rusya İlişkilerinin Perspektifleri**), 2004, MEMO, N9, s. 85.

değişmesiyle ilgili Çin-Kazakistan dostluğunu ve durumu çözme yolunda anlaşmalı hareket etme işini her hangi durumda da gerçekleştirmeliyiz⁴. Bu ifadeden sonra Çin lideri Çin Dış politikasındaki beş prensibi de göstermiştir:

Birinci, Çin Halk Cumhuriyeti Orta Asya'daki siyasi durumu göz önünde bulundurarak barış ve siyasi-ekonomik durumun iyi olması Orta Asya devletlerinin gelişmesini sağlar. İkinci, Çin uluslararası koalisyonların antiterör organizasyonlarına destek verir ve bununla birlikte Orta Asya devletlerinin kendi tercihi ile çözmelerine saygı gösterir. Üçüncü, Çin Orta Asya bölgesinin silahlı kuvvetlerine saygı gösterir. Dördüncü, Çin tarafı Orta Asya devletleri ile işbirliğini geliştirmeye hazırdır. Bu gelişimi önemli bölgesel örgüt olan ŞİÖ'den (Şanghay İşbirliği Örgütü) umut eder. Çin ve Kazakistan'ın Örgütü kuruculardan olmaları önemlidir. Bu örgüt bölgedeki işbirliği ile güvenliği sağlamak için gelişmeye devam etmelidir. Çin ŞİÖ'deki Kazakistan'ın öneminin büyük olduğunu kabul eder. Beşinci, uluslararası alanda önemli değişmeler yer almaktadır. Çin, barış ve gelişmenin her milliyet için hedef olduğunu biliyor. Onun için uluslararası çaptaki kuralları güçlendirip sadece tek tarafın güçlü olmasına zıt – eşit, dünya çapında adaletli yaşam kurmak için güvenlik ve barış bildirisini kurmak gerekir. Çin çok kutuplu dünya kurma politikası ile aynı fikirdedir⁵.

Şimdi Tzyan Zemin'in bahsettiği 6 faktörü inceleyelim. İlk bahsedilen “dostluğu geleceğe ulaştırmamız lazım” ifadesi Çin için çok önemlidir. Çünkü Çin kendisi için gerekli olan enerji kaynaklarını ve diğer hammaddelerin çoğunu Orta Asya'dan ithal eder. Bu sadece geçmişin veya günümüzün meselesi değil. Çin'in stratejik planları en az önümüzdeki 20–30 sene boyunca bu ticari-ekonomik ilişkileri devam ettirmeye isteklidir. “Dostluğu devam ettirmenin” siyasi anlamı da vardır. Dünya Lideri olmak isteyen ÇHC Orta Asya devletleri ile ilişkilerini kendi siyasi istekleri doğrultusunda yürütür ve Çin politikasını destekler kendi devletinin “bir parçası” olarak zanneder. Onun için de “dostluk” devam etmelidir. Daha bir önemli mesele yukarıda da bahsettiğimiz gibi Doğu Türkistan'daki siyasi ve ekonomik durumu kontrolde tutmak ve oradaki Çin hedefini sonuca erdirmek için Orta Asya devletleri ile her zaman “dostluk” ilişkinin olması icap eder. Bu “dostluğun”

⁴ Қасымжомарт Тоқаев **Беласу** (Kasımzhomart Tokayev **Belasu**), ss. 241-242.

⁵ A.g.e. s. 242.

Kazakistan için de önemi vardır. Çok boyutlu politika yürüten Kazakistan'ın Dış politikasında Çin'le olan "dostluk" iyi neticeyi gösterir. Çin için hammaddede gözü(kaynağı) olmasının sevindirici durum olmamasına rağmen zamanında devletin ekonomik durumunun yükselmesi hoş bir neticedir. Sanayinin Kazakistan'da gelişmemiş olmasına Çin suçlu değildir. Bağımsızlık aldıktan sonra uygulanan ve günümüzde de devam eden sanayiye geliştirme projelerinin yakın gelecekte iyi neticeye ulaşacağı beklenmektedir. O zaman Kazakistan Çin'le ilişkide sadece hammadde ihracatçı değil ürün ihracat edici devlet statüsüne sahip olur. Oysa sadece hammadde ihracat etmek dış devletlere ekonomik bağımlı olma tehlikesini hissettirir. "Dostluğun" Kazakistan için daha bir önemi, bölgedeki dengeyi sağlamak mümkündür. Yani bölgede sadece Rusya'nın veya ABD'nin etkili olma olasılığı azalır. Çünkü devlet içinde olan büyük ülkelerin rekabetinden Kazakistan iyi taraftan yararlanabilir. Bu devletler Kazakistan'da ikinci birisinin güçlenmesine yol açmaz. Günümüze kadar Kazakistan Rusya, ABD, Çin, Avrupa devletleri, Hindistan, Türkiye, İslam devletleri gibi dünyada etkili birçok büyük devletle iyi ilişki kurabilmiştir. Bunun bazıları "gerçek dostluğu" göstermezse de dış politikada yapılması icap eden meselelerdendir. İkinci mesele güvenilir politika yürütmektir. Bu da Çin politikası için önemlidir. Çünkü güven olmayan yerde iki taraf arasındaki ilişkiler aniden bozulabilir. Orta Asya'da stratejik planlar düşünen Çin Dış politikası için Orta Asya ile ilişkide "güvensizlik" kötü bir ifadedir. Onun için önce tercih ettiğimiz "doğru yoldan" diğer yollara kaymamamız gerekir.

Üçüncü olarak bahsedilen mesele – "sınır bölgelerindeki güvenliğin sağlanması" iki taraf için de önemlidir. Enerji alanındaki ilişkilerin genişletilmesinin Çin için geliri boldur. Çünkü zaman geçtikçe Çin'de enerjiye fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için Çin enerji alanındaki işbirliğin gelişmesine isteklidir. Bununla birlikte Çin liderinin iki tarafta çalışan İş adamları için kolaylık sağlanmayı istemesi çoğu zaman Çin'in faydası içindir. Özel sektör alanında tecrübeli olan Çinli İş adamları Kazakistan'a ve diğer Orta Asya devletlerine gelip çeşitli maddi şeyleri üretmektedir. Çin liderinin bu ifadesi Çinli İş adamlarına siyasi destekte bulunmasından ileri geliyordu.

Çin İş adamlarının ürettiği veya Çin'den gelen ürünler çok ucuz idi. Millet bu ürünleri istekle satın almaya devam etmişti. Fakat bu ürünlerin çoğu sağlığa zararlı

ve kalitesizdi. Orta Asya piyasasını kendisine bağımlı eden Çin ürünleri günümüzde de çok etkilidir. Hatta Çin ürünleri günümüzde dünya piyasasında oldukça kuvvetlenmiştir. Çin liderinin dördüncü olarak bahsettiği “kültür ve sanat alanındaki işbirliği” iki taraf için de verimlidir. Bu prensip neticesinde Kazak Tarihçileri dünyadaki en eski tarih kaynaklarına sahip olan Çin Arşivlerine girip eski belgelerden yararlanma imkânına sahip oldu. “Dok. Prof. Zhakıp Mırzakhan baş olmak üzere kurulan araştırma kurumunun yayınladığı “Chzhungo Vakayinamelerindeki Kazaklarla İlgili Kaynaklar” Kazakistan Tarih ilmi için büyük öneme sahip olmuştur. Bu 5 ciltten oluşan kitabın 2 cildi yayınlanmıştır. Diğerleri araştırmalar sonucunda yayınlanacaktır. Bu araştırma Eskiçağ Tarihine yeni kaynaklar getirmiştir”⁶. Bununla birlikte Çinli Kazak’ların kendi dilinde kitaplar okumasına kendi kültürünü iyi tanmasına kolaylıklar sağlandı. Kazakistan’a Çin ideolojisinde yapılan filmler götürülmeye başladı.

Tzyan Zemin’in bahsettiği beşinci mesele Çin için büyük önem taşımıştır. Burada Çin kendisine “düşman” olan “Doğu Türkistan Komitesine” Kazakistan’dan ve Orta Asya’dan destek veya herhangi yardım verilmesine karşı sert durumu ifade etti. Çin’le siyasi ilişkide olan Orta Asya devletleri bu meselede resmen Çin pozisyonuna karşı siyasette olmadıklarını ifade etmişlerdir. Çünkü bu devletler zamanında Çin toprağının bütünlüğünü resmen tanımışlardır. Çin de kendi açısından Orta Asya devletlerinin toprak bütünlüğünü de resmen tanımıştır. Bu dünyadaki Çin’le diplomatik ilişkide olan diğer devletler için de geçerlidir.

Çin devlet başkanının altıncı olarak bahsettiği mesele de önemlidir. 11 Eylül’den sonra Orta Asya’daki değişen politikada Çin önemli figürler olarak kalmak istemiştir. Terörle “mücadele emek için” Orta Asya’ya yerleşen NATO silahlı kuvvetleri bölgeye yakın olan Rusya ile Çin’i rahatsız etmişti. Mesela sadece Kırgızistan’daki Amerikalılara ait Gansi üssü Çin sınırına 200 kilometre yakınlıktadır. Amerikan silahlı kuvvetleri Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan topraklarına yerleşmişti. Kazakistan ve Türkmenistan sadece “acil durumlarda” ABD uçaklarının kendi havalimanlarına inmesine izin vermişti. Orta Asya’daki bu dönüşüm Çin ve Rusya için tehlikeli idi. Bunu hemen anlayıp Çin ve Rusya’nın

⁶ Сауытбек Абдрахманов “Даналық дәстүрлер дамуы” (Savitbek Abdrahmanov “Bilgelik Desturların Gelişmesi”), Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan), 2008, 29 Ocak.

ABD'ye karşı sert ifadelerde bulunmalarına rağmen NATO askeri Orta Asya'ya yerleştirilmeye devam etmişti. Bunun için Çin ile Rusya, Orta Asya devletleri ile ilişkilerini daha sıkı tutmaya mecbur olmuşlardır. Çin liderinin bahsettiği son faktör buradan kaynaklanmıştı.

Şimdi Çin liderinin bahsettiği Çin Dış politikasının beş prensibini inceleyelim. Birinci prensip yukarıda bahsettiğimiz gibi “Orta Asya'daki barışın sağlanmasıdır”. Bu barışın bölgede yaşayan milletin mutlu yaşamını sağlayacağı söylenmiştir. Bu gerçektir. Batılı “hakemlerin” gelmesiyle bölgedeki durum değişebilir. Buna örnek olarak Afganistan'ı gösterebiliriz. Afganistan'daki gibi durumu Orta Asya devletlerinin hiçbiri ve diğer komşu devletler de istemez. Hatta Çin Orta Asya devletlerinin diğer dünya devletleriyle iyi ilişkide olmasından hoşlanmaz. Örnek olarak “Andican olayından” sonra Özbekistan'ın kendisi isteyerek Çin'le ilişki kurduğu bilinmektedir. Çünkü “dostluk “ ilişkisinde olan ABD, Haziran 2005'deki “Andican olayından” sonra Özbekistan'ı eleştirmişti. Çünkü Özbekistan'ın Andican bölgesindeki ayaklananların idam edilmesi veya sivil halkın kurşun altına alınması Taşkent tarafından kapalı tutulmaya çalışılsa da bu olay herkesçe bilinmişti. Ölenlerin sayısı hakkında tam resmi rakamın olmamasına rağmen bazıları bunun sayısının 2 bin civarında olduğunu söyler. Bunun için Washington, Özbekistan Devlet Başkanı İslam Kerimov'u “diktatör” olarak suçlamıştı. ABD ile ilişkisi bozulan Taşkent, Moskova ve Çin'i ziyaret etmiştir. O andan itibaren Özbekistan, ŞİÖ çapındaki aktif katılımcıya çevrilmiştir. “Andican olayının” Çin ve Rusya için olumlu olma sebebi de burada idi. Özbekistan'daki kendi pozisyonunu kaybeden ABD'nin hareketi ve Rusya, Çin politikasının devamı hakkında ileri kısımlarda incelenecektir.

İkinci mesele terörle ilgili idi. Çin bu konuda Kazakistan gibi Orta Asya devletleriyle de anlaşma yapmıştır. Bu meseledeki Orta Asya devletlerinin “teklifi ile tercihi” önce anlaşılan şartların dışında olamaz. Bu Çin politikasının terörizm konusunda bir adım ileride olduğunu gösterir. Çin liderinin ifade ettiği bu ikinci mesele Kazakistan'dan çok Çin'i ilgilendirir. Üçüncü bahsedilen “Orta Asya devletlerinin silahlı kuvvetlerine saygı gösterme” mesele siyasi bir konuşmadır. Saygı göstermezse Orta Asya'da durum değişmez, fakat siyasi durum değişebilir. Bu Çin'e ters gelen değişme olurdu. Tzyan Zemin'in dördüncü olarak bahsettiği prensip

ŞİÖ kuvvetini ve çalışmasını geliştirme meselesidir. Bunun önemi iki taraf için de vardır. Biz bu meseleden önceki kısımlarda bahsetmiştik.

Çin liderinin beşinci olarak bahsettiği prensip de siyasi pozisyonu güçlendirme hususundan anlamlıdır. “Barış ve mutlu yaşama” Çin politikasındaki önemli pozisyonlarından olarak adlandırılmıştır. Bu dünyadaki her devlet için de geçerlidir.

Çin liderinin bahsettiği meselelerden Çin Orta Asya Politikasının genel anlamını çıkarabiliriz. Eskiden gelen Çin metoduna göre Çinli diplomatlar herhangi konu üzerinde diğer devletin diplomatlarıyla buluştuğu zaman tartışılan meselenin Çin’in faydasına doğru çözülmesi için çaba gösterirler. Meselenin Çin için uygun çözümü karşı tarafın ilk teklif etmesi için çeşitli metotları kullanırlar. O meseleyi karşı tarafın söylemesiyle Çin diplomatları karşı tarafın “isteğini” kabul ediyormuş gibi veya diplomatik ilişkileri “bozmamak için” öyle yapıyormuş gibi diğer taraf ile anlaşmaya gelir. Bu Çin uzmanı olan diplomat K. Tokayev’in Çin diplomasisi hakkındaki fikirlerindedir. Çin liderinin yukarıda incelediğimiz prensiplerinden de biz bunu anlayabiliriz...

1.3 Çin-Orta Asya İlişkilerinin Tarihi. Problemler ve Anlaşmalar. Birinci Büyük Oyun ve Rusya ile İngiltere’nin Asya’da rekabeti

Çin ve Orta Asya bölgesinin ilişkileri çok eski zamanlarda başlamıştı. Birinci Türk Devleti olan Hun devleti zamanında Tsin’lerle ilişkiler yaşamıştı. Belirli bir miktarda Çinlilerin Hun’lara vergi verdiği tarih kaynaklarında göstermektedir. M.S. 93 senesinde Hun’ların ikiye ayrılmasıyla Çinliler kuvvetlenip Hun’ların Çji-çji idaresindeki Doğu Hun’ları baskı altına almışlardır. Batı Hun’ların da batıya doğru göç ettikleri bellidir.

M.Ö. 2. asırlardan sonra başlayıp 15. asrın sonuna kadar yaygınlaşmış, dünya tarihinde büyük önem taşıyan İpek Yolu hattı ile Çinliler Batı’ya ipek, kâğıt, kurşun v.s. ürünler götürmüşse Batı’dan da Doğu’ya Batı stilindeki eşyalar götürülmüştü. İpek Yolu, Çin ve Doğu Roma İmparatorluğunu bağlayan ticari hat idi. İki devlet arasındaki ticari ilişkiler Orta Asya bölgesi ile gerçekleşmişti. Vergi olarak ve ticaretle uğraşarak Orta Asyalılar maddi açıdan gelişmişti. O zaman Çin’i yöneten

Han hanedanlığı zamanında Hunlar ve Çinliler arasında toprak için çok tartışmalar sürmüştür. Çünkü orası stratejik açıdan önemli bir bölge idi. 425 senesinde Orta Asya'yı Çinliler kontrolde tutma imkânını elde etmişti⁷. Buna rağmen İpek Yolu hattı sayesinde Çinliler Orta Asya bölgesinin ekonomik açıdan yükselmesine katkı sağlamıştır.

5–6 asırlarda Göktürk devletinin ortaya çıkmasıyla Orta Asya tekrar güçlenmişti. Çin'e gönderilen Bizans elçisi Zemarh, Göktürkler hakkında bilgiler bırakmıştır. Tang Hanedanlığı zamanında (618–906) Çin setinden Günümüze kadar Orta Asya'da güçlenmeye başlayan Çinlilerle savaşmak zorunda kalmışlardır. Bunun bir örneği 751 senesindeki Talas nehrinin kenarında olan ünlü “Atlah” savaşıdır. Müslüman Araplarla Çinliler arasında süren savaşta Türkeşler, Araplar tarafında savaşa katılmıştır. Böylece Çinlileri durduran Orta Asya'ya İslamiyet yayılmıştı. 10. asırda Nayman ve Kerey Uluslarıyla ilişkide olan Çinliler birçok Türk boylarıyla savaşarak çoğunu yenmişti. Neticede bu boyların çoğu Çin'in vassalı olmuşlardır. Moğol devrinde Çinliler Dış siyasetindeki siyasi pozisyonunu kaybetmişti. Çin'in İç politikasında problemler yaşanmıştır. 17. asrın ortasına doğru güçlenen Kuzey Çin'deki Mançjur'lar az askerle Çin idaresini ele geçirmişti. O andan itibaren Mançjur Çin imparatorluğunun Orta Asya'ya saldırıları başlamıştı. 1913 senesindeki Çin devrimine kadar bu saldırılar devam edip Orta Asya devletlerini her zaman tehlikede tutmuştu. 18–19 asırlarda Orta Asya bölgesine Rusya, Çin ve İngiltere'den baskılar gelmeye başlamıştı.

15. Yüzyılda Büyük Coğrafi Keşiflerin yer alması batı ülkelerinin doğuyu sömürgeleştirmesine müsaade vermiştir. İlk anlarda İspanya ile Portekiz'in hızlı şekilde dünyayı paylaşmasıyla Asya kıtası tamamen Portekiz'lerin etkisi altına girmiştir. Fakat 17. Yüzyıldan itibaren İngiltere'nin yükselmesi Portekiz'in Asya'dan giderek çekilmesine neden olmuştur. Bu asır İngiltere'nin dünyadaki güneş batmayan imparatorluk olarak sağlamlaşmasının temel asrı olmuştur. 18–19. Yüzyıllarda Kore'yi, Çin'in yarısını, Güneydoğu Asya'sı devletlerini, Hindistan'ı ve Ortadoğu devletlerini etki altına alıp Afganistan'da savaşmakta olan İngiltere'ye Asya kıtasında önemli ölçüde Rusya çarlığı rakip çıkmıştır. 16. Yüzyılda Korkunç İvan'ın

⁷ Andijan Umarov, Dmitriy Pashkin “Tensions in Sino-Central Asian Relations and Their Implications for Regional Security”, **Conflict Studies Research Center**, (Central Asian Series), 6-2, 2006, s. 2.

iktidara gelmesiyle Rusya'nın da doğuya ilerlemesi başlamıştır. Deli Petro (1672–1725) döneminde de Hindistan'a geçme ve bu yolda Orta Asya bölgesini Hindistan'a gider kapının anahtarı olarak algılama gündeme gelmiştir. Bu da büyük ölçüde gelişmekte ve Asya'ya nüfuz etmekte olan İngiltere'nin siyasi çıkarlarıyla çatışmıştır. Böylece Asya'da ve önemli ölçüde Orta Asya'da büyük devletlerin rekabetleri başlamış bulunmaktadır.

Bundan sonra rekabet alanı daha kuzeye doğru kaymıştır. Bunlar İran, Afganistan ve Tibet'tir. Rusya'nın bu üç bölgeye sızmaya çalışması İngiltere'yi Hindistan açısından endişelendirdi. Çünkü her üç ülke de Hindistan'ın sınırları üzerinde bulunuyordu. Rusya'nın gerek İran'a doğru sarkması, Orta Asya'daki bağımsız Türk devletlerini ortadan kaldırarak ve bunları kendi topraklarına katarak Afganistan'a girmeye çalışması ve nihayet, yine Orta Asya'dan ilerleyerek Çin'e ait bir toprak olan Tibet'e de girmek için çaba harcaması, İngiltere'yi Hindistan'ın güvenliği bakımından korkuttu. Bu sebeple, İngiltere de bu üç ülke üzerinde faaliyette bulunarak Rusya'nın buralara girmesini önlemeye çalıştı. Böylece, 19. Yüzyılın ikinci yarısında İran, Afganistan ve Tibet üzerinde yoğun bir İngiliz-Rus mücadelesi kendisini gösterdi⁸. Bu mücadele Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması anındaki Avrupa devletleri diplomasi münasebetleri sunucunda ertelenmiştir. Yani 1907 yılında Fransa'nın aracılığıyla İngiliz-Rus anlaşması yapılmıştır.

Afganistan “Büyük Oyun”da önemli bölge olmuştur. İngiltere, tarihte Afganistan toprağında üç kere savaş gerçekleştirmiştir. Bu savaşlar 1839–1842, 1878–1880, 1919'lu yıllarda geçmiştir. Üç savaşta da İngilizler Afganistan'ı kendi toprağına katamamıştır. Bu Afganistan'ın kuvvetli olmasından değil bu bölgede odaklanan büyük güçlerin etkisindedir. Afganistan bu rekabetler neticesinde tampon bölge olarak kalmıştır.

Rusya, İngiltere'nin siyasi manevrasına sessiz kalmayarak doğu ve güney yönünde yayılmak istemiştir. Bir yandan Türkistan güzergâhından Çin, Afganistan ve Hindistan'a ulaşmak isterken diğer yandan Gürcistan ve Dağıstan üzerinden İstanbul Boğazı ve Basra Körfezi'ne ulaşmayı hedeflemiştir. Rusya, bu hedefine iktisadi, siyasi ve beşeri olmak üzere başlıca üç yolu denemiştir. Ticari olarak

⁸ Fahir Armaoğlu **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi.**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları., Ankara, 1983, ss. 34-35.

İngiltere'nin doğuda elde tuttuğu pazarlara girmek, siyasi olarak güneydeki denizlere inmek ve beşeri olarak da Türkistan'da etnik ve dini yayılmayı tamamlamak istemiştir. Ancak bu siyasetinde karşısında sürekli İngiltere'yi bulmuştur⁹. Böylece İngiltere'yi önleyerek Rusya'nın Orta Asya bölgesini ele geçirme süreci gerçekleşmiştir. 1864-65'li yıllarda Kazak'ların Ulu Cüz'ünü tamamen kendine katan Çarlık Rusya, aynı sene Taşkent'i, 24. Temmuz 1873'te Hive Hanlığını, 28. Eylül 1873'te Buhar'ı, 2. Mart 1876'da Hokand Hanlığı'nı ele geçirmiştir. Rusların bu bölgeyi ele geçirmesi de yerli halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. "Türkistan Hanlıkları, Rusya'nın doğrudan doğruya hücumu ve tecavüzüne şahit olunca, yöneticiler büyük bir sıkıntı içinde, İngiltere ve Osmanlı devletinden yardım istemeye koştular. 11 Kasım 1866'da Buhara elçisi Hoca Mahmud Paşa, Britanya-Hint Hükümeti'nden yardım almak için Peşaver'e vardı. Yanında, İngiltere Kraliçesine ve Osmanlı İmparatorluğu Sultanına verilmek üzere Emir Muzaffer'in mektupları bulunuyordu. Sir Laurens, Paşa'yı 9 Ocak 1867'de kabul etti, fakat her türlü yardımı reddetti"¹⁰. Çünkü bu o zamanın şartlarına göre kaçınılmazdı. Çünkü o zaman İngiltere Afganistan, İran ve Çin meselesine sona doğru çözene kadar Orta Asya'yı Rusların ele geçireceğini biliyordu. Osmanlı ise o anda kendi toprağını korumakta çaba göstermekteydi. Çünkü 1877 – 1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşı Osmanlı'yı yeterince zayıflatmıştı ve "Hasta Adam"ı paylaşmak için batı devletleri arasında "Doğu Sorunu" gündeme gelmekteydi. 1876'da Hokand Hanlığı'nı aldıktan sonra Rusya'nın önünde Afganistan kalmış bulunuyordu. O zamandaki Osmanlı Devletinin Türkistan siyasetindeki keskin değişme şu üç unsur etki etmiştir:

— Rusların Hindistan'a doğru yayılmasını istemeyen İngilizler Yakup Han'ın kuvvetlenmesi için Osmanlı Devleti'ne telkinde bulunmuştur.

— Devamlı Rus baskısından tedirgin olmuş olan Osmanlı Devleti İngilizlerin dostluğunu muhafaza etmek için onların telkinlere uyarak Yakup Han'a yakın ilgi göstermiştir.

⁹ Yılmaz Karadeniz "İran ve Türkistan'da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856–1869)", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2009, Sayı: 20, s. 54.

¹⁰ Baymirza Hayit **Türkistan Rusya ile Çin arasında**, Otağ yayınları, 1975, Ankara, s. 119.

— Aslında Osmanlı Devleti, Türkistan hanlıklarına yardım etmek istemişti; fakat mesafenin uzaklığı Rusya'nın düşmanlığını çekmemek için ve biraz da Türkistan Hanlıklarının tutarsız politikaları nedeniyle onlara güvenemediğinden bu arzusunu gerçekleştirilememiştir¹¹.

Fakat Rus'lar için o anda Afganistan'ı işgal etmek bölgenin ikinci tarafında İngilizlerin bulunduğu için zordu. Bunun için Ruslar, İngilizlerle anlaşmaya girmek zorundaydılar. Bu İngilizler için de geçerliydi.

Adım adım İngilizler, Afganistan'ı tampon bir bölge olarak kabul etmeye yanaşarak, "Oksus Hattı" fikirlerinden vaz geçmek suretiyle Rus teklifini benimsediler. 24 Ocak 1873'te İngilizler, Badahşan ve Vahan'ın Afganistan'a ait olması gerektiğini beyan ettiler. Rusya, buna razı oldu. Bu anlaşma ile Afganistan ve Buhar'ın kaderinin tayini söz konusu edildi. İngiltere'nin nüfuz sahası Afganistan'da; Rusya'nınki ise Buhar'da sınırlanacaktı¹².

Peki, o anda Çin nasıl bir durumdaydı? Çin de diğer komşuları gibi büyük güçlerinin etkisini tamamen hissetmiştir. İngiltere'nin Çin'de yürüttüğü politikasının sonucu olan Afyon savaşları, Boxer savaşları Çin'i sarsmıştır. "Büyük Oyun"un oyuncuları İngiltere ile Rus'lar, Çin'in kaderini belirlemeye çalışmışlardır. Nitekim Nisan 1899 yılında, Çin'de demir yolu yapım bölgelerine kesin sınırlar çizen bir anlaşma imzalanıyordu. Söz konusu anlaşmaya göre Büyük Britanya hükümeti, Çin Seddi'nin kuzeyinde imtiyaz hakkı almamayı ve Rusya'nın bu kesimde elde edebileceği imtiyazlara karşı çıkmamayı yükümleniyordu. Rusya da Yang Çe havzası için aynı yüküm altına girmektedir.

Görüldüğü gibi yüzyılın sonuna doğru Çin'in nüfuz alanlarına bölünüşü hemen hemen tamamlanmış bulunmaktadır. Bu duruma göre İngiltere, en zengin bölgeleri içinde toplayan Yang Çe vadisini; Rusya, Mançurya ile Büyük Seddin kuzeyinde kalan öbür bölgelerin bir kısmını; Almanya, Şan Tung; Fransa da Yunnan'ı ele geçirmiş olmaktadır¹³.

¹¹ Barış Adıbelli **Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 65.

¹² Aynı eser., s. 120.

¹³ **Uluslararası İlişkileri Tarihi**, Cilt: 2, May yayınları, Çev: Atilla Tokatlı, 1977, s. 275.

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya için Çin toprağında İngiltere'den başka Japonya da rakip olmaya başlamıştır. 1867-68'lilerdeki Meyji döneminden sonra hızlı gelişme yolunu yakalayan Japonya 1889'da Prusya Ana Yasasına benzeyen Anayasayı kabul etmiştir. 1870'te Avrupa toprağında Fransa'yı yenip Prusya devletini sağlamlaştıran Otto von Bismark'ın Prusya'sı askeri açıdan da gelişmeyi göstermiştir. Daha sonra Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan ana devletlerden olan Prusya'nın askeri gelişmesi Japonya'da da gerçekleşmiştir. Rusya ile Japonya'nın Kuzey Çin'de çatışan politik çıkarları 1904-1905 yıllarında olan Rus-Japonya savaşını sürüklemiştir. Japonya'ya yenilen Rusya, Avrupa'da İngiltere'yle 1907'de antlaşma yapmıştır. Bu anlaşma İtilaf devletleri bloğunun kurulmasını gerçekleştirmiştir.

1907 İngiliz-Rus anlaşması üç toprağı konu alıyordu. İran, Afganistan ve Tibet. Anlaşmaya göre: İran üç bölgeye ayrılıyor, Kuzey İran Rus nüfuz bölgesi, Hindistan'a bitişik olan güney İran İngiliz nüfuz bölgesi oluyor ve orta kısımda da tampon bölge olup burası ne Rusya, ne de İngiltere'nin nüfuz alanı oluyordu. Tibet ise, Çin'in bir toprağı olarak kabul ediliyor ve buraya ne Rusya ve ne de İngiltere de girmeye çalışmayacaktı¹⁴.

Birinci Dünya savaşına kadarki dönemde Çin bölge dışı devletlerin baskısını geçirmiştir. 1912'deki devrim sonucunda iktidarı ele geçirip Mançu hanedanlığını sona erdiren Çan Kay Çek yönetimindeki Hoamindang Hükümeti Birinci ve İkinci Dünya Savaşları aralığında Japonya'yla ve SSCB'den destek alan Komünist Mao askeriyle savaş gerçekleştirmiştir.

19. asırda Rusya ve Çin arasında Mançurya bölgesindeki 590,000 mil kare (949,000 kilometre kare) toprak için tartışmalar sürmüştür. Lenin'in 1920 senesindeki ifadesiyle bu sorumlu bölgeler iyice incelenmeye başladı. Sonuçta 1924 senesindeki Sovyet-Çin sınır anlaşması kabul edilip daha önce Çarlık devleti ve Çin arasında kabul edilen tüm "anlaşmaları, incelemeleri, protokolleri, mukaveleleri" iptal etmişlerdir¹⁵. Bu mesele Rusların Mançur bölgesine demir yol hattını

¹⁴ Fahir Armaoğlu **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi.**, ss. 35-36

¹⁵ Directorate of Intelligence., Sino-Soviyet border talks: Problems and Prospects., 10 Kasım 1969., N2618/69, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB49/>

yapmasında stratejik destek olmuştur. Rus-Çin sınırındaki başka bir mesele Orta Asya'daki sınırıyla ilgilidir.

1911 senesindeki Çin devriminden sonra devleti yöneten Hoamidangcılar Sovyetlerle iyi ilişkide olmayı tercih etmişlerdir. Fakat iki devletin jeopolitik düşüncelerinin çeşitliliği bu iki ülkenin siyasi ilişkilerine olumsuz etki yapmıştır. Lenin'in hedeflediği "maksimum program"a göre dünya çapında Komünist rejim uygulama hareketleri Hoamingdang idaresinden karşı tepki yaratmıştı. Çünkü Sovyet Devleti dış ülkelerde komünist rejimi benimseyen devletlerin çoğalmasında için çalışmakta idi. "Minimum programına" (Rusya toprağında komünist rejimde devlet kurmak idi) ulaşabilen Lenin "maksimum programını" (dünya çapında devrim düzenleyip dünyada sadece komünist rejimiyle yönetilen devlet kurmak) gerçekleştirmeye çalışmıştı. Onun için SSCB, dünyanın her devletindeki komünist kurumlara destek vermeyi kendi borcu olarak kabul etmişti. Zamanında "Avrupa'ya komünizm hayaleti geziyor" ifadesi bu hareketten kaynaklanmıştır. Bizzat SSCB'nin katkısıyla Çin'de 1 Ekim 1949 senesinde zafer kazanan Mao Zedong'un ilan ettiği Çin Halk Cumhuriyeti komünist rejiminde gelişmeyi tercih etmişti. Bu devletin SSCB ile kurduğu ilişkileri tarihsel bağlamda birkaç döneme ayırabilir: Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerin kurulduğu 1950'li yıllar; Kültür Devrimiyle (Cultural Revolution) Çin'in uluslararası imajının sarsıldığı ve sınır çatışmaları ile sonuçlanan SSCB-Çin ilişkilerindeki gerginliğin yükseldiği 1960 yıllar; diplomatik düzeyde ABD ile yakın ilişkilerin kurulduğu ve aynı zamanda Çin'in uluslararası platformlarda tanınmaya başladığı 1970'li yıllar; Çin'in büyük bir güç olarak bölgesel ve uluslararası güç ilişkilerinde varlığını hissettirmeye başladığı 1980'li yıllar ve "açık kapı" politikası izlenerek küresel ekonomiye entegre olma çabalarının arttığı ve ABD-Çin ilişkilerinde önemli değişikliklerin yaşandığı 1990'lı yıllar¹⁶.

Doğu Türkistan bölgesi kendi bağımsızlığını SSCB döneminde iki kere talep ettiği bilinmektedir. 1933 ve 1944 senelerindedir. İlki Müslüman halkın etkisiyle ikincisi de Stalin'in talebiyle gerçekleşmişti. Fakat Çin ikisini de kabul etmemiştir¹⁷. Buna rağmen iki taraflı ilişkiler devam etmişti. Çin ve Sovyetler Birliği arasında 14

¹⁶ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, İstanbul, 2007, "Gökkubbe" yayınları, s. 315.

¹⁷ Andijan Umarov, Dmitriy Pashkin "Tensions in Sino-Central Asian Relations and their Implications for Regional Security", s. 3.

Şubat 1950 senesinde iki taraflı anlaşma yapılmıştı. 1956 senesinde de Çin hükümeti Moskova ile anlaşma yapmıştı. Bu anlaşmaya göre Sincan bölgesi ile Orta Asya arasındaki ticari-ekonomik ilişkileri geliştirme işi anlaşılmıştı. Çin'in Korgos bölgesi ile Orta Asya'nın İle bölgesi ve İle'nin kuzeyindeki Çuguçak/Taçen ilçeleri ile Kaşgar'ın Torugart bölgesi arasında ticari ilişkileri geliştirme işi söz konusu olmuştur. 1960 ve 1977 seneler içerisinde Moskova ve Pekin arasındaki ilişki geri gidip bu mesele Sincan ve Orta Asya arasındaki ilişkilerin kötüleşmesine sebep olmuştur. Hatta iki devlet arasındaki sınır da kapatılmıştır¹⁸.

1953 senesi Stalin'in ölümüne kadar kendisini SSCB'den sonraki büyük devlet olarak hisseden Çin "komünistlerin dedelerinden biri" olan Stalin'in ölümünden sonra tek siyaset yürütme işini uygun görmüştü. Çin komünistlerinin lideri olan Mao Zedong kendisini komünist rejimin "hayattaki dedesi" olarak sanmıştı. Bunun için SSCB'de idareye gelen N. Kruşev'i lider kabul etmek istemeyen Mao Zedong, Çin politikasını SSCB 'den bağımsız yürütmeye başlamıştı. 1960'lı senelerden sonra Çin-SSCB ilişkilerinde gerginlik yaşanmaya başlamıştı. Bu gerginliğin en yükseldiği seneler 1969-1970'li yıllar idi. Günümüz Doğu Kazakistan bölgesindeki Semey şehrine yakın yerdeki Calanaşkök ve Daman adasında olan 1969 senesindeki Sovyet-Çin çatışması iki büyük devletin savaşa tehlikesini doğurmuştu.

Bu anda Çin-Amerikan ilişkileri gelişmeye başlamıştı. Soğuk Savaşın SSCB ve ABD arasında yürüdüğü için ABD Çin ile yakın ilişki kurarak SSCB'ni Asya'da güçlenmemesi için Çin'le işbirliği kurmuş ve Çin'in SSCB'yle kuvvetli rakip olması için katkıda bulunmuştu. Onun için Sovyet-Çin sınır anlaşmazlığı ABD'nin desteğini sağlamıştı. Günümüzde ABD'nin Milli Arşivinde bulunan o anda yazılmış Çin-SSCB sınır anlaşmazlığı hakkındaki raporlarda bu mesele hakkında belgeler verilmiştir. Mesela, 10 Kasım 1969 senesinde Milli Haber Ajansının "Çin-Sovyet sınır konuşması: problemler ve beklenenler" konusunda yapılan notun 8 maddesinde: Asıl mesele Rusya'nın Hei-hsia-tzu adasına olan ilişkisine bağlıdır. Çin tarafının ifadesine göre Amur nehrinin Habarovsk şehrine kadarki her tarafını kontrolde tutan Rusyalılar nehirden ayrılan diğer bir kanal için tartışmaktadır. Bununla birlikte Sovyetlerin elinde olan ve Pekin'in talep ettiği iki bölge vardır: Mançurya'nın Batı

¹⁸ Ablat Khodzhaev "The Central Asian Policy of the People's Republic of China", **China and Eurasia Forum Quarterly**, Volume7, N1, 2009, s. 11.

bölgesinde olan Mançouli şehrine yakın 375 kilometre kare toprak ve Amur nehrinin kuzey bölgesindeki Sovyetlere ait olan yerdir. Bu bölge hiçbir zaman herhangi bir tarafı olarak kabul edilmemesinden dolayı resmen tartışılmaktadır¹⁹.

Calanaşköi ve Daman adasıyla ilgili tartışmalar iki tarafın sınıra silahlı kuvvetleri taşımasına sebep olmuştu. Küba krizinden sonra olan bu tehlikeli olay dünya çapında nükleer savaşın olma ihtimalini doğurmuştur. Bu mesele Çin'in büyük devletler sırasından yer almaya başlamasının bir delilidir.

Çin-SSCB ilişkilerinin iyileşmesi devleti yönetmeyi Deng Xiaoping'in ele almasıyla başlamıştı. Mao Zedong'un bahsettiği "Kültür devrimi" yüzünden devletin maddi durumu zayıflamıştı. Mao yönetimi sırasında SSCB ile ilişkiler yeterince olumsuzlaşmıştır. Tarihte 1969-1980'liler zikredilen iki devlet arasındaki ilişkilerin koptuğu ve bir birine soğuk baktığı anlardır. Batı stilinden de yararlanmayı teklif eden Deng Xiapong komünizm ve kapitalizmin iyi taraflarından yararlanarak Çin'in yeni usulle gelişmesini sağlamıştır. 20. asrın 70'li yılların sonundan itibaren Çin-SSCB ilişkileri iyileşmişti. Çünkü idareyi ele alan Deng Xiaoping reformlar yaparak Çin'in dünyaya açılmasına katkı sağlamıştı. Aynı bunun gibi L. Breçnev'in ölümünden sonra SSCB'deki iktidar değişiklikleri sonucunda yönetimi ele alan M. Gorbaçev de demokratik bir devlet kurmaya teşebbüs etmiştir. Böylece SSCB-Çin ilişkilerinde ılımlık meydana gelmiştir. Aralık 1983 senesinde Çin tarafı Korgos-Torugar sınırını tekrar açmıştı²⁰. ABD de Çin'le ilişkiye önem vermiştir.

1980'li yıllar, uluslararası sistemdeki yapısal dönüşümlerin gelişim evresi olmuş ve günümüz Çin-Amerikan ilişkilerini belirleyecek olaylara zemin hazırlanmıştır. Bu dönemde Çin'e karşı izlenecek yeni Amerikan stratejisinin önemini, dönemin Başkanı R. Reagan şöyle açıklamıştır: "...en hızlı gelişen bölge olan Pasifik bölgesi, özenle üzerinde durulması gereken bölgedir. Geleceği anlayabilmek için Pasifik'i anlamak gerekir."²¹ Deng Xiaoping'in gösterdiği usulle gelişen Çin az sürede dünya çapındaki büyük devletlerin sırasından yer almayı başarabilmiştir. SSCB-Çin ilişkilerinin daha da iyileşmesi 1983 senesinde Sovyet Lideri olarak M. Gorbaçov'un

¹⁹ Sino-Soviet Border Talks: Problems and Prospects, **Directorate of Intelligence**, 1969, 10 Kasım, N2168/69, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB49/>

²⁰ Ablat Khodzhaev "The Central Asian Policy of the People's Republic of China", **China and Eurasia Forum Quarterly**, s. 11.

²¹ Şatlık Amanov, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 316.

seçilmesiyle gerçekleşmişti. Gorbaçov da “Glastnost” ideasıyla Batı metotlarından yararlanmayı tercih etmişti. 1984 senesinde Çin tarafı Çin’le ticari ilişkileri yürütme hakkında yasa kabul etmişti. 10 Temmuz 1985’te Moskova’da Çin-Sovyet Ticaret Anlaşması imzalanmıştı. Aynı sene Orta Asya bölgesinden delegasyon Sincan bölgesini ziyaret etmişti. Mart 1986’da Çin hükümeti Sincan bölgesine Orta Asya devletleri ile ticari-ekonomi ilişkiler kurmaya izin vermişti. Bununla birlikte yeni Sincan İhracat-İthalat Ortaklığı (Xinjiang difan maoyi chukou gongsi jing) kurulmuştu. 1987’de ise Xinjiang bölgesini dış ülkelere açmıştı²².

Bu ilişkiler SSCB’nin çöktüğü 1991 senesine kadar devam etmişti. SSCB’nin çökmesi ve neticede Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri Çin için yeni imkânlar yaratmıştı. Bu gibi uygun durumu Çin’in jeopolitik hedeflerine uygun kullanabilmek için Çin çalışmaya devam etmişti.

Çin-Orta Asya ilişkilerinin tarihinden çıkacak bir mesele iki taraflı ilişkiler çoğu zaman diğer güçlerin karışmasıyla gerçekleşmiştir. Bunun hepsi de eskiden önemli olan Orta Asya bölgesindeki “Büyük Oyunun” bir göstergesidir.

1.4 1991’ler Sonrası Orta Asya

Devlet olarak on beş Cumhuriyet’i ve birçok etnik bölgeleri içeren Sovyet İmparatorluğu’nun hayatı 1991 senesinde çeşitli nedenler yüzünden sona ermişti. Geçen Yüzyılda dünyanın kaderini belirlemeye çalışan, dünyanın hâkimi olmak için çaba gösteren iki büyük imparatorluğun biri Sovyetler Birliği idi. Diğeri de ABD’dir. Orta Asya’daki Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan Cumhuriyetleri Sovyetler Birliğini oluşturan on beş devlet içerisinde yer almıştır. 1991 senesine kadar komünist rejim yönetiminde olan Orta Asyalı devletlerin Dış ve İç Politikalarını o zamanlar merkez olan Moskova belirliyordu. Diğer dış devletler Orta Asya ile diplomasi ilişki kuramıyordu. Çünkü burası SSCB’nin bir parçası idi.

SSCB çöktükten sonra isimleri yukarıda zikredilen Orta Asyalı beş devlet de diğer Cumhuriyetler gibi kendi bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Böylece Orta Asya’daki siyasi durum değişmişti. Önce Sovyet Rusya’sının isteği ve emriyle siyasi

²² Ablat Khodzhaev “The Central Asian Policy of the People’s Republic of China”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, s. 11.

tarihi yürütülmüş bu bölgede bağımsızlıklarını kazanan genç devletler dünyanın diğer ülkeleri ile siyasi ve kültürel ilişkiler kurma imkânını elde etmişlerdi. O andan itibaren ABD, Çin, Rusya, Türkiye, Müslüman ülkeleri ve Avrupalı devletler Orta Asya Cumhuriyetleri ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. İsmi geçen devletler haricinde de diğer devletlerin Orta Asya Cumhuriyetleri ile ilişki kurmaya istekli olduğu belirlidir. Bunun çeşitli nedenleri de vardır ve onları önümüzdeki kısımlarda teker-teker incelemeye çalışacağız. Öncelikle Orta Asya'nın dünya çapındaki önemliliğine vurgu yapmak istiyoruz.

1.4.1 İktisadi Önemlilik

Dünya uranyumunun yüzde sekizi Orta Asya'dadır. Hazar denizi sahasının doğal kaynaklara bol olduğu uzmanlar tarafından sık-sık ifade edilir. Bununla beraber Orta Asya Çin, Rusya, İran, Pakistan, Afganistan gibi devletlerle komşudur. Bu devletlerin birçoğu Orta Asya'daki doğal kaynaklardan yararlanmak istemektedirler.

Mesela, Çin Orta Asya'daki gazdan yararlanmayı hedeflemiştir. 2006 senesi bu bölgedeki doğal gazın toplam 3 trilyon metreküpü Kazakistan'da, 1.87 trilyon metreküpü Özbekistan'da, 2.86 trilyon metreküpü Türkmenistan'da²³ olduğu tespit edilmiştir. Çin'in ise seneler geçtikçe enerji ve gaza ihtiyacı artmaktadır. Bağımsızlıklarını kazandıklarından itibaren Orta Asya devletlerinin ekonomisi ihracata bağımlı olarak gelişmektedir. Son yirmi sene civarında bu devletlerde sanayiye geliştirme işi yürütülmektedir. Fakat bu sürecin neticeye ulaşması uzun süreyi gerektirmektedir. Son senelerdeki iktisadi gelişme dünya devletlerinin hammaddeye ihtiyacının yükselmesiyle ilgilidir: Buna göre Orta Asya Devletleri'ndeki başlıca yer altı zenginliklerinin dağılımı şöyledir: petrol (Kazakistan), doğal gaz (Türkmenistan, Özbekistan), altın (Özbekistan, Kırgızistan), uranyum (Kazakistan, Özbekistan) ve alüminyum (Tacikistan)²⁴.

²³ Адил Каукенов *Экономическое взаимодействие стран Центральной Азии* (Orta Asya Devletlerinin Ekonomi İşbirliği), Almatı, 2008, s. 4.

²⁴ Доклад о человеческом развитии в Центральном Азии. В будущее без барьеров: региональное сотрудничество в области человеческого развития и обеспечения человеческой безопасности (Orta Asya'daki İnsan Gelişmesi Hakkında Rapor. Engelsiz Gelecek: İnsan Gelişmesi ve İnsan Güvenliğini Sağlama Yolundaki Bölge İştirliği), Bratislava, PROON, 2006, s. 2.

SSCB döneminde Orta Asya bölgesi ile ilişkisi sıkı olan Rusya'nın 1991'den sonraki Orta Asya ilişkisinde büyük değişiklikler oldu. “Mesela, sadece ekonomi alandaki işbirliği 10 kata kadar azalmıştır”²⁵. 1991'den sonraki Çin'in Orta Asya ile yaptığı işbirliği ise hızla gelişmeyi göstermiştir. “1992–2006 seneleri içerisinde Rusya ve Orta Asya devletleri arasındaki ticari ilişkiler hacmi ancak 2,3 kata yükselebildiyse, aynı seneler içerisinde Çin'in Orta Asya devletleri ile ticari işbirliğinde 25,6 kat yükseliş ortaya çıkmıştır”²⁶. Bu değişimler dünyanın diğer devletleri için de geçerlidir. Ortaya “Büyük Oyuncu” olarak ABD çıkmıştır. AB ve Türkiye gibi kuvvetli devletler Orta Asya ile işbirliğini derinletmişlerdir.

(Rusya ve Çin'in Orta Asya devletleri ile ticari ilişkilerinin hacmi (1991-2006 seneler)²⁷.

Год (Yıl)	Товарооборот между Россией и Центральной Азией, млн. долларов США (Rusya ve Orta Asya devletleri arasındaki ticari ilişkiler, mlyn. ABD doları ile)	Товарооборот между Китаем и Центральной Азией, млн. долларов США (Çin ve Orta Asya devletleri arasındaki ticari ilişkiler, mlyn. ABD doları ile)
1991	59226	-
1992	6360	422
1993	6750	512
1994	6143	360
1995	7679	486
1996	7244	674
1997	6833	699
1998	5411	588
1999	3695	733
2000	6469	1041
2001	5924	1478
2002	5464	2798

²⁵ Владимир Парамонов, Алексей Строков “Экономическое Присутствие России и Китая в Центральной Азии” (Vladimir Paramonov, Aleksey Stokov “Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki Ekonomi Varlığı”), Conflict Studies Research Center (Central Asian Series), Taşkent, Mayıs 2007, s. 3.

²⁶ Adı geçen eser., s. 4.

²⁷ Владимир Парамонов, Алексей Строков “Экономическое Присутствие России и Китая в Центральной Азии” (Vladimir Paramonov, Aleksey Stokov “Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki Ekonomi Varlığı”), Conflict Studies Research Center (Central Asian Series), s. 5.

2003	7088	3305
2004	10463	4337
2005	13227	8297
2006	14869	10796

“Dünya uranyum kaynakları (130 dolar/kgU altındaki RAR+EARI) sıralamasında Kazakistan 858.000 TonU ile 1 sırada, Özbekistan 225.000 TonU ile 7. sırada, Rusya ise 300.000 TonU ile 5. sırada yer almakta; dünya uranyum üretiminde ise Kanada %29 ile 1. sırayı, Nijerya %9 ile 2. sırayı, Rusya %8 ile 3. sırayı alırken, bu ülkeleri %7 ile Özbekistan ve Kazakistan izlemekte ve ürettiği uranyum batılı ülkeler tarafından pazarlanmaktadır”²⁸. Orta Asya uranyumuna en çok ihtiyaç duyan ülkeler Japonya ve Fransa’dır. Günümüzde bölgedeki uranyum kaynaklarına bol miktarda yatırımlar yapılmaktadır. Bu ise uranyumun gelecekte en uygun enerji gözü olma beklentisinden kaynaklanmıştır. Çünkü seneler geçtikçe dünyanın enerjiye artan ihtiyacını yakın gelecekte biteceği söylenen petrol kuyuları karşılayamayacaktır. Bununla birlikte Orta Asya devletlerinin dış bölgelere diğer alanlarda da hammadde ihracatı çoğalmaktadır. Bu bir taraftan Orta Asya devletlerinin hammadde kaynağı olduğunu gösterirse de, ikinci taraftan bu bölgede sanayinin gelişmemiş durumda olduğunu gösterir (çünkü Orta Asya devletleri ürünleri çoğu kez dışarıdan getirmek zorunda kalmışlardır) ve üçüncü olarak da zaman geçtikçe dünyanın enerjiye ihtiyacının çoğalmakta olduğunu gösterir. Bunun olumlu neticesi Orta Asya’ya yabancı sermayenin gelmesi, olumsuz tarafı ise hammaddenin dışarıya götürülmesi ve yerli sermayenin gelişmemesidir.

1991 senesinden sonra, yani Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Batı’nın ve Doğu’nun gelişmiş ülkeleri Orta Asya devletleri ile diplomatik ilişkiler kurup iktisadi ve siyasi anlaşmalara imza atmışlardır. Bu anlaşmalara iki taraf da ihtiyaç duyuyordu. İktisadi anlaşmaların sayesinde gelişmiş devletler Orta Asya’ya yatırımlar yapmaya başladı. Bunun örnekleri çoktur. Mesela 29 Mayıs 2003 yılında imzalanan Angarsk-Ditsin petrol boru hattını yapma anlaşmasını gösterebiliriz. Çin idaresi bu projeyi Batı Çin ile Batı Kazakistan’ın iktisadi köprüsü olduğunu söylemişti. Boru hattını kurma projesi Kumköl forpostu ile Çin

²⁸ Şatlık Amanov **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, s. 275.

ekonomisini etkileyeceğini beklemişlerdir. Bu esas neticeye ulaşmıştır. Günümüze kadar Avrupa ve ABD'nin ulaşmayı hedeflediği bölge de burasıydı²⁹. Angarsk-Datsin projesi Kazakistan ile Çin arasında yapılan ilk iktisadi anlaşma idi. Bundan sonra yapılan yatırımları önümüzdeki kısımlarda inceleyeceğiz. Çin ile diğer Orta Asya devletlerinin yaptığı bunun gibi anlaşmalar daha da vardır.

1992 senesinden itibaren Çin, Özbekistan'a 399 milyon Çin Yuanu civarında geri ödenmesi istenmeyen sermaye vermişti. Bununla Özbekistan bilgisayar teknikleri, mini traktör ve diğer teknikler konusunda yararlanmıştı³⁰. Bununla beraber Çin Halk Cumhuriyetinden Kırgızistan'ı geçerek Özbekistan'a ulaşan demir yol hattı vardır. Bu proje daha sona ermemiştir. Bu demir yol hattı büyük önem taşımaktadır. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yol hattı ismi geçen üç devlet arasındaki ticari-iktisadi ilişkilerin gelişmesinde öneme sahiptir. İki taraflı ilişkiler neticesinde Çin bu iki devletten demir yol ile hammaddeler götürmektedir. Bu proje sadece bu anlamı taşımamaktadır. Bahsedilen demir yol hattının gelecekte geliştirilerek Körfez boğazına kadar ulaşılması planlanmıştır. Bu demir yol hattının Kırgızistan'dan başlayıp Özbekistan üzerinden geçerek İran ve Türkiye üzerinden Hollanda'nın Rotterdam şehrine kadar uzanan demiryolu sistemine bağlamak projesini de yürürlüğe konacaktır³¹. Sadece günümüze kadar bu demir yolu hattından renkli metal, deri hammaddeleri ve doğal yer altı kaynakları götürülmüştür. "2006'da ismi geçen 268 kilometrelik Çin-Kırgızistan-Özbekistan (Torugart-Uzgen- Kara Su) demir yol hattı için Çin tarafı 1,2 milyar ABD dolarını indirimli kredi olarak sunmuştur"³². "Günümüze kadar Çin ve Orta Asya'yı bağlayan 5 demir ve oto yol yapılmıştır"³³. Bunlarla birlikte Çin devletinin katkısıyla Orta Asya devletlerinin kendi aralarını bağlayan da oto yol ve demir yolların yapıldığı da bilinmektedir.

²⁹ С. Исакова "Политика Америк, Китая и России в Кыргызстане: Сотрудничество или Конфронтация?", (Америка, Çin, Rusya'nın Kırgızistan'daki Politikaları: İşbirliği veya Serheleşme?), **Oriyentir**, 2004, N1, Bişkek, s. 58.

³⁰ С. Исакова "Политика Америк, Китая и России в Кыргызстане: Сотрудничество или Конфронтация?", (Америка, Çin, Rusya'nın Kırgızistan'daki Politikaları: İşbirliği veya Serheleşme?), **Oriyentir**, s. 61

³¹ Ahat Andican "Çin Satrancında Orta Asya" **Avrasya Dosyası**, 2006, Cilt: 12, Sayı 1, s. 17

³² Наргис Касенова **Новый международный донор: помощь Китая Таджикистану и Киргизстану** (Nargis Kasenova **Yeni Uluslararası Bağışçı: Çin'in Tacikistan'a ve Kırgızistan'a Yardımı**), 2009, İFRİ, s. 35.

³³ Adı geçen eser, s. 13.

Çin'in Orta Asya devletleri ile ekonomik ilişkilerine bakarsak hammaddenin yüzde doksanı Çin'e ve mamul ürünlerin yüzde doksanı ise Orta Asya'ya Çin'den götürüldüğünü görürüz. Bu Çin'deki sanayinin ve özel sektörün geliştiğinin bir göstergesidir. Orta Asya devletleri de bağımsızlıkları kazandıktan sonra sanayiye geliştirme işine önem vermiştir. Buna Çin, ABD gibi diğer devletler istekli değildir. Çünkü tarihten de bildiğimiz gibi bu devletler diğer devletlerin kendi yaptığı ürünlerine talepte bulunan ülkelerden olmasını ister.

1991 senesinden sonra Çin'in Orta Asya ile başlayan ekonomik ve siyasi ilişkileri hızllıkla devam etti. Bunu etkileyen sebeplerden biri de bu devletlerin komşu olmalarıdır. Bu gelişmenin gelecekte de devam edeceği beklenmektedir. Gelişmede ise Çin'in hegemonyası hissedilmektedir. Çin-Orta Asya ilişkilerinin özellikle ekonomik ve taşımacılık alanında geliştiği söz konusudur. Fakat karşılaşacağımız bir soru: Çin'in Orta Asya'daki hegemonyası ne zamana kadar devam edebilir?³⁴ Bu Çin'in Orta Asya'daki stratejik projelerine, Orta Asya devletlerinin gelecekteki maddi ve siyasi durumuna, aynı anda diğer yabancı devletlerin bu bölge ile ilişkilerine bağlıdır. 1991 senesinden günümüze kadarki zaman içerisinde Çin'in Orta Asya'ya yaptığı yatırımın çok olduğu malumdur. Bu maddi ve siyasi anlam taşımaktadır. Maddi sebepler de şöyledir. Çin'in günümüzdeki nüfusunun 1 milyar 300 milyon civarında olduğu söylemektedir. Bu büyük devlet özel sektörü geliştirmeyi stratejik hedef olarak planlamıştır. Yarı kapitalist yarı komünist devlet olarak tanılan Çin'in sanayisi de gelişme yolunda hız kazanmıştır. Sanayi ve özel sektörün gelişmesi için de hammaddeye ihtiyaç vardır. Bunun için hammaddesi bol olan ve sanayisi de gelişmeye çaba gösteren Orta Asya devletleri Çin için hammadde kaynağı olarak önem taşımaktadır. Bununla birlikte yukarıda bahsettiğimiz gibi Çin enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Mesela, petrol konusundaki araştırmalara göre Çin petrol ithalatında dünyada birinci sıraya yükselecektir. Buna rağmen Çin Asya Pasifikteki üçüncü petrol üreticisidir, Asya Pasifik bölgesinde ise petrol ithalatında dünyada ilk sıradadır. Günümüzde Asya Pasifik bölgesinin Dünya ülkelerinden her sene 90 milyon ton petrol ithal ettiği bellidir. 2010 senesinin sonuna kadar Çin'in petrol ithalatı 200 milyon ton'a kadar yükselecektir, 2020 senesinde ise

³⁴ Д. Пашкин *Китайско-Центрально-Азиатское Отношения в Двадцат Первом Веке* (D: Paşkin *Yirmi Birinci Yüzyıldaki Çin-Orta Asya İlişkileri*), 2001, Taşkent, s. 3.

250 milyon ton'a ulaşacağı beklenmektedir³⁵. Bu sadece Çin'in petrole duyan ihtiyacının göstergesidir. Durum gaz konusunda da aynıdır. Bunların haricinde deri, yün, renkli metal ithalatı da çok önemlidir.

Çin ve Orta Asya arasındaki ekonomik ilişkileri şöyle analiz edebiliriz:

1) Çin, Orta Asya bölgesinde ekonomik olarak etkili hale gelmiştir (1992 ve 2006 seneler içerisindeki Orta Asya devletlerinin Çin'le yaptığı ticari ilişkileri 25,6 kat yükselmiştir ve toplam 10,8 milyar ABD doları olarak hesaplanmıştır).

2) Orta Asya devletlerinin Çin'le yaptığı ticari ilişkilerinde hammadde ihracatı önemlidir. 2006 senesinde Orta Asyalı devletler ile Çin'in ekonomi ilişkilerinde hammaddenin yüzde 90,2'si Orta Asya'dan Çin'e, Çin'in Orta Asya'ya ihracatının yüzde 92'ni de mamul ürünler oluşturmuştur.

İki tarafın ekonomik ilişkilerinin hammadde ve hazır ürünler karşılığı ile gelişmekte ve devam etmekte olduğu bilinmektedir...

3) Çin'in Orta Asya ile ilişkisinden Çin'in her sene enerji gözüne ihtiyacının çoğalmakta olduğunu anlaşılr³⁶. Bunun için de Orta Asya Çin'in dış politikasında büyük önem taşır.

Günümüze kadar Orta Asya devletlerinde sanayiye geliştirme işine çok önem verilmektedir. Özel sektörün gelişmesi için de devlet indirim yapma projelerini gerçekleştirmiştir. Mesela Kazakistan'da sanayiye geliştirmek için çaba gösterilmektedir. Bunun için özel projeler vardır. Üretim işi geliştiği zaman devlet ekonomi alanda dış ülkelere bağımlı olmayacaktır. Yani her şey hammaddeden hazır ürüne kadar anlaşmalı türde üretilecektir. Yani koyunu besleme işinden üzerimizdeki montu hazırlayana kadarki her iş bir devletin içinde üretilir. Bu kaliteyi ve rekabette kazanmayı sağlar.

Çinli uzmanlara göre Çin'in Orta Asya politikası aşağıdaki altı amaç ve kurala bağımlı yürümektedir:

— eşit prensipler ve adaletli istekleri ön planda tutmak, her şeyi iki taraf için de uygun ve iki tarafın da kabul ettiği kurullarla yürütmek, ihracat-ithalat ilişkilerinde

³⁵ “Китай как мировой рынок для развития восточного вектора российского экспорта углеводородов” (Çin, Rusya Hidrokarbon İhracatı Gelişmesindeki Dünya Piyasası Olarak), s. 1.

³⁶ Адил Каукенов **Экономическое взаимодействие стран Центральной Азии** (A. Kaukenov **Orta Asya Devletlerinin Ekonomi İşbirliği**), s. 5.

iki taraf için de uygun siyaseti izlemek, ticari-ekonomik politikada anlaşmaların tam gerçekleşmesi için gayret göstermek;

— iki taraflı ilişkileri geliştirmek. Ticaretin karşılıklı değişirme usulünden para birimini kullanma metodunu kullanarak ticaret yapma metoduna doğru döndürmek ve bunu banka sistemi ile yürütmek. Çin'in Orta Asya'daki beş devlet ve oralardaki şehir ile bölgelerle ekonomi işbirliği geliştirmek;

— bölgedeki hammaddeyi ve bölgeye ait doğal kaynakları iyi kullanmak (yani zarar ve israfa yol vermemek), güvenliği sağlamak, piyasada adaletli rekabet kurmak;

— taşıma ulaşımı komünikasyonu ve ulaşım kurallarını geliştirmek, yeni "İpek Yolunu" kurmak, komünikasyonu Avrupa ve Asya kıtasını birleştiren milletin iyi yaşamı için kullanmak;

— Çin'in Orta Asya'ya göstermekte olduğu maddi yardımları "gönülden gelen cömertlik" olarak sanmak;

— Orta Asya'nın her Cumhuriyeti ile sınır anlaşmalarını geliştirmek ve birleşme gelişmeye gayret göstermek;³⁷

Çinli Siyaset Adamlar kendi devletinin Orta Asya'da yürüttüğü politikasını böylece ideal biçimde göstermişlerdir. Gerçekten durum böyle midir? Dünya politikasında ve siyasette söylenen bunun gibi ifadelerin çoğu zaman gerçek dışı olacağını siyasetten anlayan herkes bilir. Onun için bu maddelerin dışındaki durumu anlamak için iki taraf ilişkilerinde geçen olayları iyice incelememiz gerekir.

Çin ve dünyanın diğer devletleri için Orta Asya bölgesi zengin doğal kaynaklarıyla büyük öneme sahiptir. Bu kaynaklara yatırım yapma işinden zaman geçtikçe rakipler arasında gösterilen gayretin de güçlendiğini görürüz. Bunun için zaman geçtikçe Orta Asya ekonomi açıdan önemliliğini devam ettirecektir. Orta Asya'da sanayinin zayıf durumda olması bölge dışı devletler için ürün satma yeri ve hammadde açısından vazgeçilmez etmiştir.

³⁷ Алия Тиморшина **Международное сотрудничество КНР и Республики Казахстан (1992-2002гг)** (А: Тиморшина **Çin ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin Uluslararası İşbirliği**), 2003, s. 7.

1.4.2 Siyasi Önemlilik ve Bölge Dışı Devletlerin İlgisi. ABD-Rusya-Çin ve Orta Asya'daki “Yeni Büyük Oyun”

Orta Asya, kendisini dünyanın hâkimi gibi düşünen hisseden ABD için de önemlidir. İkinci Dünya Savaşından sonra dünya iki kutba ayrılıp biri kendisini Batı'da, birisi de Doğu'da “Emir” hisseden ABD ve SSCB devrinde Orta Asya bölgesi SSCB'nin idaresinde idi. O zamanlar içerisinde veya 1990 senesine kadar ABD, Orta Asya bölgesine yaklaşmazdı. SSCB çöktükten sonra zayıflayan Rusya ve yeniden gelişmeye başlayan ve gelecekte dünyada birinci olma ihtimali olan Çin'e karşı harekette bulunmak için ABD de Orta Asya ile iyi ilişki kurmaya çalışmıştı. Bu devletlerin bağımsızlıklarını tanıyan ilk devletlerden olmaya da çalışmıştı. Bahsettiğimiz siyasi sebeplerin haricinde Çin'in Orta Asya ile kurduğu ilişkiler iktisadi da anlam taşımaktadır. Çin kendi enerji ihtiyacını karşılamak için Orta Asya'da diğer devletlerle siyasi ve iktisadi mücadeleye varmıştır. İktisadi politikalar siyasi tartışmalara etki vermiştir. Çünkü “iktisadi bağımsız olmadan siyasi bağımsız olmak imkânsızdır”. Dış ülkelerin Orta Asya bölgesinde yürüttükleri siyasetten böyle bir tehlike ortaya çıkmaktadır.

“Amerikan ulusal çıkarlarını üç grupta değerlendirecek olursak (hayati, önemli ve marjinal çıkarlar), bugün, Orta Asya bölgesinin “marjinal” olmaktan çıkarak “önemli” çıkarlar kategorisinde yer almaya başladığı görülmektedir. Bölgenin stratejik konumu, zengin enerji kaynakları ve mevcut Amerikan dış politikasının merkezinde yer alan “terörizmle mücadele”nin yürütüldüğü coğrafyaya yakınlığı (ve/veya söz konusu coğrafya ile iççeliği) gibi faktörler, bölgeyi vazgeçilmez kılmaktadır”³⁸.

ABD'nin Orta Asya devletleri ile ilişkisindeki önemli bir hedef de Rusya'yı tek başına bırakma isteğinden gelmiştir. Ukrayna, Gürcistan, Kırgızistan'daki renkli ve gül devrimler NATO'nun ağırlığını Doğu'da artırmıştı. Bu devletlerdeki sistemin değişmesiyle Rusya oralardaki siyasi pozisyonunu kaybetmeye başlamıştı. Özbekistan'ın da Rusya ve BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ile ilişkisinin geri gitmesi Batı'yla sıkı ilişki kurmayı tercih etmesinden geliyordu. NATO'nun veya

³⁸ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 92.

çoğu zaman ABD'nin Eski Sovyet bölgesinde anlaşmalar yapmaya başlaması Rusya'yı siyasi rekabette geriye götürmüştü. Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin Orta Asya'da artan etkisi Rusya'yla birlikte Çin'i de rahatsız etmiştir. "Çin ise 2002 yılında hazırlanan "Uluslararası Güvenlik ve Strateji Ortamı" adlı raporda ABD'nin Asya'yı da içine alan küresel stratejisinin kendi çıkışı ve çıkarlarıyla ters düştüğünün altını çizmektedir"³⁹.

ABD'nin Özbekistan ile iyi ilişkide olması ve diğer Orta Asya devletleri ile türlü konularda anlaşmalar yapması Çin ve Rusya'yı ortak hareket etmeye mecbur etmişti. ŞİÖ'nün kurulması bunun bir göstergesidir. ŞİÖ hakkındaki bilgiler araştırmanın ileri kısımlarında incelenecektir. Eğer ABD'nin Özbekistan'a çabuk yaklaşabilmesinin nedenlerine bakarsak ilk önce göze çarpan siyasi nedenleri görürüz. Özbekistan Cumhurbaşkanı I. Kerimov Rusya'nın etkisinden uzaklaşmak için hemen Batı devletleri ile ilişkiyi geliştirmeye başlamıştı. ABD'nin yatırımları da o anda yapılmıştı. ABD'nin önemli stratejik uzmanı Z. Brzezinsky "Büyük Satranç Tahtası" isimli kitabında Özbekistan'ı Orta Asya'daki önder devlet olarak adlandırmıştır. Böyle adlanmaya Özbekistan'ın nüfus çoğunluğu etken vermiştir. Özbekistan'ın Batı'ya yaklaşmasının ikinci bir nedeni de milli ekonomik durumunun zayıflığıdır. Ekonomik durumu gelişen ABD Özbekistan'a maddi alanda yardımda bulunmuştu. ABD'den gelen yardımlar sayesinde Özbekistan komşu devletleri ile ilişkisinde engeller oluşturmuştur. ABD terörle mücadele etme anında Özbekistan'ın askeri sahalarını kullanmıştı. Bununla birlikte Özbekistan toprağına Amerikan askeri üsleri yerleştirilmişti. Afganistan konusunda ABD'nin Orta Asya'da güçlenmemesi için Çin ile Rusya Orta Asya'nın diğer devletleri ile ilişkiyi sık tutmayı hedeflediler. Fakat ABD Kırgızistan toprağına da askeri üslerini yerleştirebilmişti. Böylece terörizmle mücadele ederek ABD Çin ve Rusya'yı çevrelemişti. "Rusya da buna karşın kendi pozisyonunu güçlendirmek için Ekim 2003'te yani Soğuk Savaş döneminden beri ilk kez Kırgızistan'daki ABD'nin Gansi askeri üssünden 30 kilometre uzaklığında Kant bölgesinde kendi askeri üssünü yapmıştır"⁴⁰.

³⁹ Kemal Ulusaler "Dünyanın Kışı Ve 2009'a Doğru Değişimler", **Yeniden Devrim**, 2007, s. 134.

⁴⁰ Richard Weitz "Averting a New Great Game in Central Asia", **The Washington Quarterly**, Summer, 2006, s. 157.

Orta Asya geçen 20 sene içerisinde güncel tartışmaları doğurmuştur. ABD'nin Orta Asya'da güçlenmesini engelleme yolunda Çin ile Rusya ortak hareket etmeye çalışsalar da onların kendilerine ait politikaları da var idi. Herkes bu bölgede birinci olmaya çalışmışlardır.

Çin'in veya Rusya'nın Orta Asya'ya komşu olmaları dünyanın diğer devletlerinden korunmaları için olumlu anlam taşıyordur. Çünkü bunlar diğer devletlerin bu bölgede etkili olmasına izin vermezdir. Bu açıdan baktığımızda iyi gözükken bu komşuluk tehlikeli de anlam taşıyor. Çünkü Orta Asya devletleri bölgede yürüyen “Büyük Oyunda” kuvvetli komşularından hissedilen tehlikeyi önlemek zorundadırlar. Orta Asya devletleri aniden olabilir sömürgeleşme ihtimalinden korunarak büyük devletlerarasında kendi pozisyonlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

Çin, ABD'nin “stratejik rakibi” olarak ilan edilmiştir; Rusya ise “zayıflayan” bir güç olmasına rağmen, Washington'u her zaman tehdit edebilecek tehlikeli bir ülke olarak algılanmıştır. Dolayısıyla ABD, Rusya'ya karşı “çevreleme ve tecrit” politikasını uygulamaya her zaman hazır olmalıdır⁴¹. Bazı Çinli uzmanlar, 11 Eylül'den sonra yeniden şekillendirilen Hindistan – ABD ilişkilerini ve ABD'nin Afganistan, Pakistan ve Orta Asya'daki varlığını Çin'in ABD tarafından çevrenmesi olarak değerlendirmektedirler⁴².

Çin, ABD'nin kendisiyle uzun süreli bir rekabet içine gireceğine kesinlikle emindir ve Tayvan'ın Çin anakarasından ayrı bir devlet olarak varlığını sürdürmesine yardımcı ABD'yi engellemekte kararlıdır. Bu nedenle, henüz ABD'nin askeri alandaki harcamalarıyla yarışamayacak durumda olsa da, askeri potansiyelini artırmayı sürdürecektir⁴³.

SSCB'nin çöküşünden sonra bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asyalı devletlerle Çin nasıl ilişki kurmuştu? Herkes burada birinci olmaya çalıştı. Ama bir biri tarafından karşılıklara uğradılar. 2000 senesinin İlkbaharında Kazakistan'a ve Özbekistan'a gelen ABD devlet sekreterinin şöyle ifadesi vardır. Dışişleri Bakanı M. Olbrite ve Teneta, ABD FBR'nin Kumandanı Fri ABD'nin Orta Asya'daki hedefini

⁴¹ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 446.

⁴² Adı geçen eser, s. 350.

⁴³ Ahat Andican “Çin Satrancında Orta Asya” **Avrasya Dosyası**, Sayı: 1, s. 28.

açık ifade etmişti: “...petrol, isteği Rusya’nın İmparatorluk hırsını reddettirir. Bu ABD’nin jeopolitik ilgisinden kaynaklanıyor. Pekin ise NATO’nun Çin sınırına doğru yaklaşmasını istemiyor”⁴⁴. Rusya ve Çin’in Orta Asya’da etkili olmaması için ve Orta Asya devletlerinin bağımsız siyaset yürütmeleri için “Büyük Orta Asya Projesi”ni sunmuştur. Bu projenin özelliği de Afganistan’ın da diğer Orta Asyalı devletlerle birlikte gelişmeye katılmasıdır. Bu mesele tartışılan bir konferansta ABD Devlet Sekreteri Richard Boucher şöyle bir ifadede bulunmuştur: “Bir takım stratejik ve tarihi nedenlerle Orta Asya bölgesi herkes için önemlidir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bu bölge ile ilgili çeşitli tanımlamalar yapıldı. Eski Sovyetler Birliği üyesi ülkeler, Bağımsız Devletler Topluluğu veya Yeni Bağımsız Devletler gibi. Ama şimdi bu bölge için, güney dostlarıyla birlikte durabileceği sağlam bir yer bulduk ve bu bölge kimsenin eskisi değil ve kimseye de bağımlı olmayacaktır. Bölge, kendinden menkul, stratejik bir bölge olacaktır”⁴⁵. Boucher’in bu ifadesinden ABD’nin Orta Asya’yı Afganistan’la birlikteki, ABD’nin stratejik destekçisi olan topluluk olarak görme isteği gözükmektedir.

Avrupa devletleri, ABD, Çin ve Türkiye’nin Orta Asya’daki politikalarına karşın Rusya da belirli bir politika yürütmeye çalışmıştı. 1991 senesinden sonraki Rusya’nın Orta Asya politikasını şunun gibi 3 etaba ayırabiliriz:

— Orta Asya’nın Rusya’nın toprağından ayrılıp Batı’nın bir parçası olarak adlandırdığı 90’lı senelerin ortasına kadarki devir;

— Rusya’nın Dış Politikasının yeniden oluşturulması, yani çok tartışmalardan sonra Orta Asya’ya önem verilen 90’lu senelerin sonudur;

— Kremlin’de idareyi V. Putin’in ve onun pozisyonunu destekleyenlerin ele aldığı 2000’li seneler. O andan itibaren Rusya’nın Dış Politikası değişmiş ve Orta Asya için yeni politika düzenlenmişti;⁴⁶

1991 senesinden sonra, yani SSCB çöktükten sonra Rusya tek başına gelişme yolunu tercih etmişti. Çünkü SSCB’nin lokomotifini Rusya olarak sayılırdı. Diğer devletler ise Rusya’nın çaba göstermesiyle yaşam sürmekte zannedilmişti. Bunun

⁴⁴ Алия Тиморшина **Международное сотрудничество КНР и Республики Казахстан (1992-2002гг)** (Çin ve Kazakistan Cumhuriyeti’nin Uluslararası İşbirliği), s. 10.

⁴⁵ Cavid Veliev “ABD’nin “Büyük Orta Asya Projesi”, **Yakındoğu Araştırmaları Masası**, Temmuz, 2006.

⁴⁶ В. Парамонов, А. Строков, О. Столповский **Политика России и Китая в Центральной Азии** (Orta Asya’daki Rusya ve Çin Politikası), Taşkent, 2008, s. 2.

için Rusya da kendi “bağımsızlığını” ilan ettikten sonra Orta Asya devletleriyle ilişkisiz gelişmeye çalışmıştı. İlk seneler her şeyi “merkezle” bağlı olan Orta Asya devletleri sıkıntılar çekmişlerdir. Fakat Türkiye, ABD, Batı devletleri tarafından maddi destekler sağlanmıştı. Rusya böylece Orta Asya bölgesindeki kendi pozisyonunu kaybetmişti. Ruslar günümüze kadar buna suçlu olarak o anda Cumhurbaşkanlık görevini yapan B. Yeltsin’i kabul ediyorlar. Rusya yukarıda bahsettiğimiz gibi Orta Asya haricinde gelişmenin hata olduğunu anlayıp tekrar bu bölge devletleri ile ilişkisini geliştirmeye çalışmıştı. Fakat o ana kadar diğer devletler Orta Asyalı devletlerle sıkı ilişki kurmayı başaramamışlardır. Rusya Devlet Başkanı olarak V. Putin’in gelmesiyle Rusya’nın Orta Asya’daki pozisyonu güçlenmeye başladı.

1.4.2.1 Hindistan

Çin’le birlikte hızla gelişen büyük devletlerden biri de Hindistan’dır. Bunun için bazı analizlerde bu asrın ortasına kadar Çin ve Hindistan’ın “büyük güçlerden” olacağına inanılmaktadır⁴⁷. Nüfus çoğunluğu ve Fen Bilimi alanında gelişmiş olan Hindistan’ın geleceği hakkında iyimser hipotezler çoktur. Bu doğrudur. Bağımsızlığını ancak 20 Yüzyılın ortasında kazanabilen Hindistan özel sektörü geliştirme ve ekonomiyi liberalleştirme yoluyla gelişmenin hızlılığını başarmıştır. Hindistan askeri alanda da çok kuvvetlidir. Buna delil olarak Hindistan donanmasının Pasifik bölgesinde ABD’den sonraki sırada olmasını gösterebiliriz. Hindistan da Orta Asya devletleri ile siyasi ve ekonomik alanda işbirliği yapmıştı. “Büyük oyunda” oyuncu olmaya başlayan Hindistan’ın Orta Asya ile ilişkisi gelişmektedir.

Hindistan’ın petrole olan ihtiyacı önümüzdeki 10 senede 2,7 ve 3 milyondan 7 veya 8 milyon varile kadar yükseleceği tahmin edilmiştir. Doğal gaz ihtiyacı da her gün 60 veya 90 milyon küp metreye kadar yükselecektir⁴⁸. Dolayısıyla Hindistan Orta Asya’daki enerji kaynaklarından yararlanmak istemiştir. Çünkü bu ana kadar

⁴⁷ Ted Galen Carpenter **East Asian Security Commitments**, 2008, CATO Enstitute, 7th edition, s. 559.

⁴⁸ http://www.upiasia.com/Economics/2008/06/17/india_looks_to_central_asia_for_energy/5733/

Hindistan kendi petrol ve gazı ihtiyacını ABD'yi rahatsız ederek İran'dan karşılamıştır⁴⁹. Bunun için ABD'nin katkısıyla Türkmenistan gazı ve Kazakistan petrolünü Afganistan ve Pakistan toprağı üzerinden Hindistan'a ulaştırma projeleri gerçekleştirmektedir.

Hindistan'ın Orta Asya'ya önem vermesinde siyasi de sebep vardır. 11 Eylül'den sonra ABD'nin Orta Asya'ya ve Asya kıtasına yerleşmesi Çin ve Rusya gibi Hindistan'ı da rahatsız etmiştir. Babur zamanındaki "Türk Hindistan"ını hatırlatarak Orta Asya'ya yaklaşabilen Hindistan'ın siyasetine ABD liderliğindeki Batılı güçler engeldir...

Hindistan yönetimi, bölge ülkelerinin mevcut siyasi rejimlerinin devamıyla yakından ilgilenmektedir. Bölgede dini radikal grupların güçlenmesi ve yönetimlerin "Afganistanlaşması", Hindistan için iki olumsuz sonuç doğuracaktır. Bunlardan ilki, bu gelişmenin Pakistan devletinin elini Hindistan'a karşı güçlendirme ihtimalidir. İkincisi ise, Orta Asya ülkelerinin Hindistan'a karşı düşmanca bir ilişki geliştirebilmesine neden olabileceğidir. Öte yandan Hindistan; Orta Asya ülkeleri, Pakistan, Afganistan, İran, Türkiye, Keşmir ve Sincan'ı kapsayabilecek bir "Müslüman Devletler Topluluğı"nu ortaya çıkmasından endişe etmektedir⁵⁰. Bununla birlikte Orta Asya devletleri Hindistan'ın ŞİÖ'ne tam üye olmasını desteklemişlerdir.

Hindistanlı siyaset adamları ile analizcileri bölgenin, özellikle Tacikistan'ın Keşmir'den sadece 20 kilometre uzaklığında olması ve enerji kaynakları açısından Hindistan için vazgeçilmez olduğunu söylemişlerdir⁵¹. Hindistan, Orta Asya petrol ve doğal gazı Pakistan ve Afganistan topraklarını geçerek Hindistan'a ulaştırmak istemiştir. Bunun için Afganistan'da etkili güç olan ABD'yle ve ŞİÖ üyeleriyle iyi ilişkide olmayı hedeflemiştir. Hindistan Devlet Başkanının Orta Asya'nın ve zikredilen Devlet Başkanları ile teker-teker anlaşmaları vardır.

25–26 Nisan 2006 tarihleri arasında Hindistan Başbakanı Manmohan Singh'in Özbekistan'ı ziyareti, Delhi'nin Orta Asya bölgesindeki ekonomik ve siyasi nüfuzunu artırma çabası olarak yorumlanmıştır. Ziyaret sırasında 7 ayrı "iyi niyet

⁴⁹ http://upiasia.com/Economics/2008/06/17/india_looks_to_central_asia_for_energy/5733/

⁵⁰ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 349.

⁵¹ Gulshan Sachdeva "India's Attitude towards China's Growing Influence in Central Asia", **Central Asia and Caucasus Institute**, 2006, s. 23

memorandumu” (memorandum of understanding) imzalanmıştır. Bunlar sırasıyla aşağıdakileri kapsamaktadır:

— Taşkent’te Hindistan Araştırmaları Merkezi’nin kurulması için memorandum;

— Hindistan Doğalgaz ve Petrol Bakanlığı ile Özbek Uzbekneftegaz arasında işbirliği için ortak memorandum;

— Kömür ve madenlerle ilgili Hint ile Özbek Şirketleri arasında jeoloji ve mineral kaynakları araştırması için memorandum;

— Gail (Hindistan) ile Uzbekneftegaz arasında bir memorandum;

Tarım araştırmaları, eğitim, su kaynakları vd. alanlarda 2007 yılı başında başlayacak bir işbirliği için memorandum;

— Hindistan’ın Devlet Ticaret Şirketi ve O’zbekyengilsanoat ve Delhi Üniversitesi ile Taşkent Devlet Üniversitesi arasında memorandum⁵².

1.4.2.2 Avrupa Birliği

AB’nin Orta Asya’ya yaklaşma süreci yavaş yürümektedir. AB önce Orta Asya’yı kendine açmak istemiştir. Orta Asya Alman düşüncesinden etkilenen AB için gelecekte sıkı ilişki kuracak bölgedir⁵³. Buna rağmen AB Orta Asya ile sıkı ilişkiler kurabilmiştir.

Orta Asya’ya Avrupalı devletler de yatırım yapmışlardır. Günümüzdeki Avrupa devletlerinin çoğu 1990 senelerin başında bile Orta Asya ile irtibat kurmuşlardır. Mesela ekonomik ve siyasi alanlarda anlaşmalar yapılmıştır. Onlardan biri de İngiltere’dir. 19.Yüzyılda İngiltere ve Rusya Orta Asya’da sömürgelik politikasını yürütmüşlerdir. Fakat Rusların İngilizlerle I. Dünya Savaşı öncelerinde anlaşmaları neticesinde bölge rekabetinde İngiltere çekilmek zorunda kalmıştı. Orta Asya devletlerinin Rusya’dan ayrılması İngiltere için yeni bir imkân yaratmıştı. 20.Yüzyılda bölge Sovyetler Birliği’nin etki alanında yaşamıştı. Günümüzde ise

⁵² Şatlık Amanov **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, s. 352

⁵³ Ştefan Mayster “Ekspert: Evropa Nedootsenivayet Sotrudniçestvo Mecdu Kitayem i Kazahstana” (Ekspert: Avrupa, Çin ve Kazakistan Arasındaki İşbirliği Kabul Ermez) , **Tsentrlnaya Aziya**, 15 Nisan, 2009.

bağımsız devletler yaşayan Orta Asya Avrasya kıtasının en önemli bölgelerinden. Küresel ve hızlı gelişmekte olan bölgedir⁵⁴. İngiltere de Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını ilk olarak tanıyan devletlerden biridir. Diplomatik ilişkiler de erken başlamıştır. Fakat artık zayıflayan İngiltere bölgedeki “Oyun”da çok etkili olamaz. Çünkü güçlenen Çin, ABD, bölgede kuvvetli olan Rusya ve diğer bölge dışı devletler İngiltere’yi bölgedeki jeopolitik oyunda ikinci sıraya itmiştir.

Fransa da Orta Asya ile irtibat kurmaya önem vermiştir. İktisadi alanda Kazakistan’ın uranyumuna yatırım yapılmıştı. Nükleer gücü enerji alanında kullanma işi Fransa’da çok yaygındır. Onun için Kazak uranyumunu ithal etmeyi planlamışlardır. 2009 senesi yazın Kazakistan’ı ziyaret eden Fransa Cumhurbaşkanı Nikola Sarkozy Fransa için Kazakistan ve diğer Orta Asyalı devletlerin çok önemli olduğu ifadesinde bulunmuştur.

Almanya ve Avrupa’nın diğer devletleri de Orta Asya devletleri ile siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmuştu. Esasında bu ilişkilerin çoğu ekonomik alanda gelişmişti. Batı’dan Orta Asya’ya her alanda ürünler gelmeye başlamıştı. Yerli sanayi ise bunlarla rekabette çaresiz kalmıştı. Almanya dokuma işi ve makine üretiminin bir kısmını Orta Asya bölgesine kaydırmaktadır.

Günümüzde Avrupa Birliği Orta Asya ve Kafkasya’yı bir “arka – bahçe” olarak görürken, Almanya gibi güçlü üyeler, bu bölgelere ilişkin angajman stratejisini uzun vadeli hedefler üzerine bina etmeye çalışmaktadırlar. Önümüzdeki yıllarda, Türkiye, Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri birliğe üye olarak kabul edilirse, genişlemiş Avrupa’yı Orta Asya ve Afganistan’dan ayıracak olan yegâne ülke Rusya olacaktır⁵⁵. Almanya’nın güçlenmesi AB’de lider olmasıyla ilgilidir. Bu seneler içerisinde Almanya ve Orta Asya arasında yapılan anlaşmaların çoğunda Almanya önemli rol oynamıştır. Avrupa’nın siyasetiyle ilgilenen bazı uzmanlar Orta Asya için Avrupa’nın hala etkisiz olduğunu ifade ederler. Yani, onlara göre “Çin’in bir ayağı Orta Asya’dadır. Çin bölgedeki çalışma hızlılığını devam ettirirse Trans-Hazar boru

⁵⁴ Johannes F.Linn “Central Asia: A New Hub of Globalization”, **Wolfensohn Center for Development the Brookings Institution**, 2007, s. 1

⁵⁵ Şatlık Amanov **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, s. 346.

hattı projesi çürüyecektir. Avrupalılar gerçekten uzun düşünürler”⁵⁶. Çünkü Avrupa devletlerinin Hazar denizi petrolünü batıya götürme projeleri çok tartışmalar ile yürümektedir. Çin ise az sene içerisinde Türkmenistan’dan doğalgaz, Kazakistan’da petrol götürmeyi başarabilmiştir.

Genelde Avrupa devletlerinin ekonomik alandaki ilişkileri Kazakistan’la yapılmıştır. “Taraflar arasındaki toplam ticaret 2006 yılında 17 milyar avroyu geçmişti. Bu miktar, AB’nin diğer dört Orta Asya Cumhuriyeti (Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan) ve Güney Kafkasya ülkesi (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) ile yaptığı ticaretin toplamından daha fazladır”⁵⁷.

1.4.2.3 Japonya

Doğu’da gelişmiş Japonya da Orta Asya bölgesi ile sıkı ilişkide olmayı kendi dış politikasındaki önemli hedeflerden biri olarak hissetmişti. Çünkü Orta Asya Japonya için siyasi de ekonomik de öneme sahiptir. Bundan dolayı Japonya Orta Asya’da “Japonya + Orta Asya” diyalogu çerçevesinde bu bölgeye bol yatırım yapmıştır. Her sene Orta Asya bölgesinden Japonya’da okumak isteyenler için sınavlar uygulayıp Bilim alanında işbirliği kurma işini devam ettirmektedir. Orta Asya’daki bazı kültürel, bilimsel çarelerde de Japonların yardımı yapılmıştır. “Orta Asya + Japonya” diyalogunun katkısıyla Japonya Orta Asya’daki her devletle teker-teker anlaşmalar yapıp çoğu zaman maddi, yardımlarda bulunmuştu. Bununla birlikte Japoncanın gelişmesi ve Japon kültürünün Orta Asya’da tanınması için görsel-işitsel ve CD diskler getirilmiştir. Sadece kültür alanındaki faaliyetler için 10 milyon ABD doları ayırmıştır⁵⁸.

“Japonya + Orta Asya” diyalogu 28 Ağustos 2004 senesinde kurulmuştur. Türkmenistan’ı ilişki dışı bırakan bu diyalog Orta Asya bölgesi ile Japonya’nın

⁵⁶ Дарья Врянцева “Борьба Европы, Китая и России за Среднеазиатский Газ” (Darya Vryanseva “Orta Asya Gazi için Avrupa, Çin ve Rusya Arasındaki Mücadele”) , **Центральная Азия (Tsentrálnaya Aziya)**, 1 Temmuz, 2008, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,3453434,00.html>.

⁵⁷ Esra Hatipoğlu “Avrupa Birliği – Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru”, **OAKA**, Cilt: 3, Sayı: 5, s. 3.

⁵⁸ Join Statement “**Central Asia + Japan**” Dialogue/Foreign Ministers’ Meeting – Relations between Japan and Central Asia as They Enter a New Era, 28 Ağustos, 2004, Astana, s. 8.

entegre olması ve küreselleşen dünyada ticari ilişkileri geliştirerek devletlerin bağımsızlığını devam ettirmesini ön plana almıştır⁵⁹.

Orta Asya'daki doğal kaynaklardan yararlanmak ve bu meselede Çin toprağını kullanmak Japon hedeflerindedir. Mesele Japonya yakın gelecekte kendi uranyuma olan talebinin yüzde yirmi beşini Kazakistan'dan ithal etmeyi planlamıştır. Ocak 2006 senesinde Japonya'nın Sumitomo ve Kansai Electric Power Co ile Kazakistanlı KazAtomProm Şirketi arasında uranyumla ilgili anlaşmalar yapılmıştır. Bu projeye göre 100 milyon ABD doları civarında para harcanacağı belirlenmiştir⁶⁰. Son zamanlar Gaz ve Petrol ithalat etme projeleri de söz konusu olmaktadır. Japonya-Orta Asya ilişkilerinin gelişmesine engel olan mesele de arada sınırın olmamasıdır. Orta Asya'da kendi aralarında rekabette olan Çin ve Japonya, Japonya'ya Çin toprağı üzerinden petrol ve gaz götürmeye anlaşmışlardır.

Japonya enerji meselesinde özel sektör ve devlet ihtiyaçlarını çoğu zaman Kazakistan'la ilişkide gerçekleştirmiştir. İki aradaki ulaşım ekonomik ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Uranyum de önemli şeydir. Kazakistan dünyada uranyum ihracatında ikinci sıradadır ve bu Japonya için büyük önem taşımaktadır⁶¹.

1.4.2.4 İran

İran da 1990'lı senelerin ilk başlarında Orta Asya'da kendi pozisyonunu gerçekleştirmeye çalışmıştı. Toprağında 30 milyona yakın Azeri Türkü yaşayan İran'ın Dış politikası da karışıktır. 1979 senesindeki İran devrimi Amerika'ya karşı anlam taşımıştı. Bundan dolayı ABD'nin "ilk sıralardaki düşmanı" olan İran, kendi güvenliğini sağlama yolunda bazı devletlerle iyi işbirliğinde olmayı tercih etmiştir.

"1990'larda ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik oluşturduğu en önemli politikalarından olan "*ikili çevreleme*"nin Irak ayağı bittiğine göre geriye İran kalmaktadır"⁶². İran'ı çevreleme ile Hazar denizi çerçevesinde ciddi çalışma vs.

⁵⁹ Jacob Townsend and Amy King "Sino-Japanese Competition for Central Asian Energy: Chinese's Game to Win", **China and Eurasia Forum Quarterly**, V5, N4(2007), Central Asia and Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, s. 29.

⁶⁰ A.g.e. s. 29.

⁶¹ Michael Leung **Forum report: Does Japan Matter in Central Asia**, 2007, 5 Şubat, CACİ Analist

⁶² Şatlık Amanov "Hissin Doğusu" ile "Akln Batısı"nın Buluşmadığı bir coğrafya: İran", **Zaman Gazetesi**, 28 Haziran 2003.

hedefleri ileri süren ABD İran'la ilgili siyasi oyunlara devam etmiştir. “Esasen, Soğuk Savaş döneminde Sovyetlere karşı uygulanan “çevreleme” politikasının, pahalı ve başarısız oluşunun İran örneğinde olduğu üzere, İran'ın ekonomik olarak zayıflatılması suretiyle “Bölgesel Askeri Güç olma” stratejisini etkisiz kılacağı, petrole dayalı ekonomi modeli ile silahlanmayı organize etmeyi planlayan İran'a karşı uygulanan ABD yaptırımlarının, Rusya – Çin - Kuzey Kore ile bu ülkenin silahlanma ilişkilerinin geliştirilmesine engel olamadığı... görüşünden hareketle, yürürlükteki politikanın yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacının mevcut olduğu görüşü ileri sürülmüştür”⁶³. Orta Asya devletlerinden Tacikistan'ın bağımsızlığını ilk olarak tanınması İran ve Tacikistan'ın etnik açıdan kardeş ülkeler olmalarından kaynaklanmıştır. Bununla birlikte İran Orta Asya'nın diğer devletleri ile diplomatik ilişkileri de ilk senelerde kurmuştu.

“İran tek başına Orta Asya'nın ihtiyaç duyduğu finansmana sahip olmadığını ve bu ülkelerin tüm sorunlarına çözüm sunamayacağını farkındadır. Bu açıdan bakıldığında İran'ın bir “büyük ortağa” ihtiyacı vardır. Bölgesel dengeler açısından en uygun devlet Rusya olarak gözükmekle beraber, Tahran'ın Hindistan ile Orta Asya bölgesine yönelik işbirliğine sıcak baktığını unutmamak gerekir⁶⁴”. Hindistan'ın enerji açısından İran'a ihtiyacının olduğunu bahsetmiştik. Onun için bunun gibi ekonomik ilişkiler İran'ın siyasi isteklerine uygundur. İran'ın ŞİÖ'ne gözlemci statüsünde olması ve gelecekte tam üye olma olasılığı İran'ın stratejik hedeflere denk gelmektedir.

Hindistan'la enerji konusunda sıkı ilişkide olan İran ABD'nin uyguladığı NPT (Nükleer Non-Proliferasyon Treaty) programına katılmıştır. Çünkü NPT'ye ABD'yle birlikte Hindistan da imza atmıştır (Fakat onaylamamıştı). Bununla ilgili ABD Devlet Sekreterliği'nin Asistanı Richard Boucher 2006 senesindeki ifadesinde şöyle demiştir: “Burada ikili standart var mıdır? Tabii. Öyle olmalıdır”⁶⁵.

⁶³ Mesut Hakkı Çaşın, “İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”, Avrasya Dosyası (İran Özel), Cilt: 5, Sayı: 3, Sonbahar 1999, s. 295.

⁶⁴ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 338.

⁶⁵ Ted Galen Carpenter **East Asian Security Commitments**, 2008, CATO Enstitute, 7th edition, s. 555.

1.4.2.5 Türkiye

Türkiye Cumhuriyeti (TC) ise Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ve ilk kutlayan devlet olarak tarihte iz bırakmıştı. İki taraflı ilişkiler de o andan itibaren başlamıştı. Orta Asya’da Türk-Kazak, Türk-Kırgız, Türk-Özbek (fakat sonra kapandı) gibi Liseler ve Uluslararası Üniversiteler kurulup eğitim alanındaki işbirliği geliştirmeye başlamıştı. Bununla beraber ekonomik alanda da Türk şirketleri Orta Asya’ya gidip yatırımlar yapmıştır. Günümüzde Türkiye, Kazakistan’a yatırım yapan devletlerin içinde 4. sıradan yer almaktadır. Bu rakam Kırgızistan için de geçerlidir. Özbekistan’ın Türkiye ile ilişkisini kesmesi ise Özbekistan’ın ABD’ye yaklaşma politikası ile 1999 yılında Taşkent’te gerçekleşen Özbekistan Devlet Başkanına karşı suikasttan kaynaklanıyordu. Türkmenistan bağımsızlığı kazandıktan sonra dünyadaki tarafsız statüsündeki devletler sayısını çoğaltmıştı (Dünyadaki tarafsız statüsündeki devletler: İsviçre, Avusturya ve Türkmenistan’dır). Tacikistan’ın Türkiye ile ilişkisi de iyi seviyededir.

“İlişkilerin düzenli bir şekilde yürütülmesi ve bölge devletlerine Türkiye’nin yapacağı yardımları, destekleri ve katkıları koordine etme amacıyla 1992 yılında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde TİKA kuruldu. 1992 – 2003 yılları arasında TİKA, 2506 projeyi hayata geçirdi. Teknik yardım projelerinin yüzde 31,3’ü Kazakistan’a, yüzde 10,9’u Kırgızistan’a, yüzde 9,9’u Azerbaycan’a ve yüzde 8,8’i Türkmenistan’a yapıldı. Türkiye Eximbank’ı bölgeye, 1,1 milyar dolarlık ihracat ve proje kredisi sağladı”⁶⁶. Fakat “Ne var ki, Türkiye’deki akademik çevreler daha çok AB ile ilişkiler ve AB’ye üyelik süreci, Kıbrıs sorunu ve Yunanistan’la ilişkiler, Ortadoğu’daki bölgesel gelişmeler ve İsrail – Filistin Sorunu gibi konulara odaklanırken, Orta Asya ve “Ötesi” ile ilgili konular büyük ölçüde ihmal edilmiştir”⁶⁷.

Türkiye’nin Orta Asya’ya büyük önem vermesi Orta Asya devletlerinin Türkiye ile akraba ülke olmalarından geliyordu. İkinci bir nedeni de tarihte Türkiye de Orta Asya devletleri de düşmanlarla mücadele ederken tek başlarına hareket etmişlerdir.

⁶⁶ Ertan Efeğil “Türkiye’nin Orta Asya Politikasının Rasyonalitesi Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, 2006, Cilt: 12, Sayı 1, s. 278.

⁶⁷ Şatlık Amanov **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, s. 325.

Neticesinde Orta Asya bölgesi Rusya'nın sömürgesi olmuşsa Türkiye de 20.Yüzyılın başında zor durumları geçirmiştir. Tarih her zaman geleceğin rehberi olarak önem taşır. Onun için de Türkiye gelecekte bunun gibi tehlikeleri önlemek için Orta Asya ile sıkı işbirliğini kurmak istemiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı T. Özal "Büyük Türkistan" düşüncesindeki şahıs idi. Onun teklifi Orta Asya'da çeşitli düşünceleri doğurdu. Orta Asya devletlerinin hepsi bu teklifi kabul etmeksizin çok taraflı siyaseti tercih etmişlerdir. Çünkü bağımsızlığını yeni kazanan devletler ikinci kez diğer bir devletin etkisinde kalma tehlikesinden korkuyordu. Türkiye bundan sonra siyasi ve ekonomik alanda Orta Asya ile ilişkiyi iyileştirme yolunda çalışmıştı. Bu da neticeli olup Türkiye-Orta Asya ilişkileri günümüzdeki gelişmiş duruma gelmiştir.

Türkiye'nin Orta Asya'da etkili olmasına ABD de "istekli" olduğu söylenmektedir. Türkiye, ABD için Orta Asya'daki Amerikan çıkarlarına köprü fonksiyonu anlamına gelmektedir. NATO'ya üye olan Türkiye, Orta Asya'da faaliyetler göstererek bölgede Rusya, Çin ve İran gibi ülkelerin hegemonyasına engel oluşturabilir. Bu açıdan ABD için Türkiye, Orta Asya'daki ABD stratejisinde "sınırlı ortak"tır⁶⁸. 2001 anti terör operasyonlarında Kırgız ve Özbek topraklarına Türkiye tarafı da asker göndermiştir⁶⁹. Bu operasyonlar Afganistan, Pakistan toprağından dünyanın diğer bölgelerine yayılması bilinen terör hareketlerini önlemek için bu süreçlerde transit olan Kırgız ve Özbek toprağında gerçekleşmiştir. NATO kuvvetleri Barış için Ortaklık operasyonları çapında Orta Asya'da 11 Eylül saldırılarından sonra faaliyetlerde bulunmuştur. Türkiye de bu operasyonlarda bulunmuştur.

Kısacası SSCB'nin çöküşü ile Orta Asya'da durum çok değişmişti. Rusya'nın güçsüz hale gelmesi bölge devletlerinin kendi yollarını kendileri tercih etme imkânını sağlamıştı. Neticesinde Orta Asya'da etkili olma yolunda mücadele başlamıştı. Bu yeni "Büyük Oyun"a sadece komşu devletler değil siyasi, etnik ve dini katkısı olan her devlet katılmak istiyordu⁷⁰. Bu zamanlar içerisinde Orta Asya devletlerinin birisi Batı'yla ilişkiye geliştirmeye önem vermişler birileri de Asya'da ilişkiyi geliştirmeyi düşünüyorlardı. Mesela Özbekistan ABD tarafı politika

⁶⁸ Burada Türkiye'nin ABD desteğinden yararlanarak Orta Asya'daki Rusya, Çin gibi rakipleri geri çekme politikasının olması da mantık kabul eder siyasettir.

⁶⁹ Simbal A. Khan "Iran's Relations with Central Asia – A Strategic Analysis", s.56.

⁷⁰ Боровой Виталий "Политика КНР в Центральной Азии в Первой Половине 1990-ых гг." (В. Vitaliy "1990'ların İlk Yarısındaki Çin'in Orta Asya Politikası"), **Международное отнашения (Mecdunarodnoye otnaşenya)**, 2007, N1, s. 1

yürüttüyse, Kazakistan çok kutuplu siyaseti, Türkmenistan ise tarafsızlık politikasını benimsemiştir v.s. Bu siyasi değişim Orta Asya devletlerinin kendi aralarındaki ilişkiyi de olumsuz etkilemiştir. O ana kadar SSCB içindeki bir sistemde yaşayan devletlerin ekonomik ve kültürel hayatı da bir birine bağımlı idi. Bu devletlerin tarihi kökeni de aynı ve coğrafi yerleşimi de bir birine sıkı bağımlıdır. Mesela bu devletler komşu oldukları için de nehirleri birleşe kullanıyorlardır. İlk senelerde bu meselede tartışmalar doğmuştu.

Orta Asya devletleri su kaynaklarını kullanmakta rekabet ediyorlar. Akarsuyun (nehrin) başındaki devletler (Kırgızistan Cumhuriyeti ve Tacikistan) hidrolik gücünü enerji alanında kullanmak istiyorsa, akarsuyun sonundaki devletler (Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan) suyu geniş tarlalarını sulama yolunda kullanmak istiyorlardı⁷¹. Bu konudaki tartışmalar ve her sene değişen anlaşmalar günümüze kadar sürmektedir.

1991 senesinden sonra Orta Asya devletlerinin kendi aralarındaki sınırı çözme meselesi çok tartışmalar doğurmuştur. Problemin çoğunu doğuran Özbekistan tarafı idi. Bu tartışmalar diğer yabancı devletler için önemli idi. Çünkü Orta Asya'ya girebilmek için onları teker-teker kendine çekebilmek uygundu. Sınırın daha bir önemli parçası olan yeri Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Çin'le arasındaki toprak idi. Rusya ile sadece Kazakistan komşudur. Kazakistan ile Rusya dünya devletleri arasındaki en uzun sınır çizgisine sahiptir. Orta Asya devletlerinin Çin'le olan sınır meselesi kısa bir zamanda imzalanmıştı. Çünkü buna Çin de istekli idi. Bunların hepsini önümüzdeki kısımlarda inceleyeceğiz.

1991 senesinden itibaren Orta Asya devletleri Dış politikadaki karmaşık oyunda kendi pozisyonlarını da gerçekleştirmek için caba göstermişlerdir. Yani, "Rusya'nın emperyal heveslerinin canlanması durumunda Çin dengeleyici bir güç olarak kullanılabilir. 11 Eylül olaylarından sonra bölgeye giren ABD de Orta Asya ülkeleri tarafından benzer bir algılamayla karşılandı. Bölgede birbirine karşı kullanılacak büyük oyuncu sayısı üçe çıkmıştı ve her ülke kendi çıkarları doğrultusunda bu güçlerle ilişkilerini şekillendirdi"⁷².

⁷¹ Johannes F.Linn **Central Asia: A New Hub of Global İntegration**, s. 2

⁷² Ahat Andican "Çin Satrancında Orta Asya", **Avrasya Dosyası**, s. 31.

Siyasi açıdan “büyük güçler”in isteklerinin çatıştığı noktalardan biri olan Orta Asya geçmişteki gibi günümüzde de önem taşımaktadır. Burada önemli olan bir nokta Orta Asya bölgesinin artık kendi siyasi yolunu kendisi belirleyebilmesidir. Çünkü 18–19. yüzyıllardan 1991’e kadar sadece Rusya etkisinde olan bölge dünyaya açılmıştır. Bundan sonra Rusya Orta Asya devletleri ile eşit diplomasi ilişkiler kurup uluslararası kurallar çapında hareket etmeye başlamıştır. Orta Asya devletleri ABD, Çin, Hindistan, Türkiye ve Avrupa devletleriyle eşit derecede diplomatik ilişkiler kurma imkânını elde etmişlerdir.

1.5 Çin Halk Cumhuriyetinin Dış Politikasındaki Orta Asya

1991 senesinde uluslar arası çapta değişen siyasi olaylar neticesi ÇHC için Orta Asya’ya yönelik yeni politikalar uygulamaya zemin hazırlamıştır. Çünkü bu mesele Çin’in iç ve dış politikaları açısından vazgeçilmezdi. Böylece Tayvan, Tibet, Sincan v.s gibi Orta Asya da Çin’in ilgisini çekmeye başlamıştı.

1.5.1 Çin’in Dış Politikasındaki Esas Meseleler

Eskiden Çin için önemli olan meselelerden biri topraktır. Tibet sorunu, Doğu Türkistan meselesi, Tayvan adasıyla ilgili mücadele Çin’in baş problemlerindedir. Bağımsızlığını isteyip Çin idaresine karşı tepkide bulunan Tibet, Çin’in “bütünlüğüne” tehlike doğurmaya devam etmektedir.

Toprağı 2,5 milyon kare kilometre olan Tibet’in nüfusu yaklaşık 13 milyondur. Nüfusun 6 milyonu Tibetler ise, 7,5 milyonu da Çinlerdir⁷³. Asıl Budist kavimlerden oluşan Tibet’i 1949 senesinde Mao Çin’i Tibet’in dinine Mao skolâstiğini getirmiştir. Dalay Lama tarafından yönetilen Tibet Özerk bölgesi bağımsızlığını kazanmak için Çin’e karşı gelmiştir. Fakat onların talepleri gerçekleştirilmemiştir.

Tayvan meselesi de çok zamandır Çin’in Dış politikasının önemli meselelerdendir. 1 Ekim 1949 senesinde zafer kazanan komünist rejim “Tayvan sorununa” başlangıç olmuştur. 1911 senesindeki Çin devriminden sonra idareyi ele

⁷³ <http://www.tibet.com/glance.html>.

alan Hoamindang rejimi 1949 senesine kadar Çin'i yönetmişti. Hoamindang rejimi ABD'den destek alan demokratik bir sistemdi. Soğuk savaşın sürdüğü ve dünyanın iki kutba ayrılıp tartışmada olduğu 1949 senesinde büyük devletlerden olan Çin'de komünist rejimin zafer kazanması ABD'de karşı tepki uyandırmıştı. Komünistlerden kaçan Hoamindangcılar Çin'in Güneyindeki Tayvan adasına gelmişlerdir. ABD'nin desteğiyle Tayvan adasında "Tayvan devleti" kurulmuştu. Böylece Hoamindangcıların kurduğu Tayvan devleti Çin'in Dış politikasındaki önemli problemlerden olmuştur. Tayvan sorunu günümüze kadar çözümüne kavuşmamıştır. Tayvan'ın büyük destekçisi olan ABD Carter yönetimi zamanında 1979 senesinde Tayvan'a karşı ters siyasette olan Çin'le siyasi ilişkileri sona erdirmişti⁷⁴. Çünkü zikredilen sene Carter'in teklifiyle "Tayvan'la ilişki hakkındaki yasa" Kongre'de kabul edilmişti. Bu yasada Tayvan'a yardım etme hakkında maddeler vardı. ABD-Çin ilişkilerinin geri gitmesi uzun sürmemesine rağmen ABD'nin Tayvan konusunda nasıl ciddi davrandığını gösterir. Çin Halk Cumhuriyeti ilişki kurduğu her devletten ilk önce isteği veya talebi Tayvan'ı bağımsız devlet olarak kabul ettirmemektir. Çünkü bu çok önemlidir. Dış politikada Tayvan'ı desteksiz bırakmak ve orasını Çin toprağına tekrar katmak Çin'in asıl amacıdır. Buna dünyanın çok devletleri katılmıştır. Çin'in pozisyonuna göre "Ada Halkının bağımsızlıklarını çok istemelerine rağmen Tayvan'ın bağımsızlığını hakkındaki meseleyi gündemde tutmak gereksizdir"⁷⁵. Hızla gelişen Çin devletinin yakın gelecekte Tayvan'ı kendi toprağına katacağı tahmin edilmektedir. Buna delil olarak 2008 senesindeki seçimde Tayvan'da idareyi ele alanların Tayvan'ı Çin toprağı olarak isimlendirdiğini söyleyebiliriz. Orta Asya devletleri de Çin'i bu meselede desteklemişlerdir.

Tayvan üzerinde ciddi çalışan Çin kordiplomatiği meselenin "iyi çözümüne" ulaşmaya çalışmıştır. "1960'lı senelerde sadece Afrika devletlerinden on altısı Tayvan'ı bağımsız devlet olarak tanımışsa günümüzde onların sayısı sekize azalmıştır"⁷⁶. Bunlar Çin'in Afrika'ya gösterdiği maddi yardımları ve bundan yararlanabilen Çin kordiplomatiğinin siyasi adımlardan kaynaklanmıştır. Örnek

⁷⁴ Ted Galen Carpenter **East Asian Security Commitments**, 2008, CATO Enstitute, 7th edition, s.564

⁷⁵ Ted Galen and Jusitn Logan "Realtions between China, İndia and Russia" **Cato Handbook for Policymakers**, 7th edition, 2008, s. 553.

⁷⁶ Наргис Касенова **Новый международный донор: помощь Китая Таджикистану и Киргизстану** (Nargis Kasanova **Yeni Uluslararası Bağışçı: Çin'in Tacikistan'a ve Kırgızistan'a Yardımı**), s. 25.

olarak “Çin’in en büyük bankalarından olan Eksimbank’ın 2005 senesinde Afrika’nın gelişmesi için 6,5 milyar ABD dolarını ayırdığını söyleyebiliriz”⁷⁷.

ABD de son zamanlar Tayvan’la ilgili meselede zaferin Çin tarafına kaymaya başladığını sezmeye başladı. 17 Eylül 2007 senesinde The New York Times ve The Washington Post haber ajansları söyle bir ifadeyi ilan etmişti. Orada Birleşik Devletlerin Tayvan’la ilgili siyaseti hakkında yorumlar yapılmıştı. Makalede aşağıdaki meseleleri not etmiştir:

— Washington, Tayvan’ın Birleşmiş Milletlere üye olmak ve ada statüsünden Devlet statüsüne kavuşmak için düzenlediği referanduma ve onların tercihi karşısındır.

— G. Bush yönetimi resmi olarak Tayvan’ın devlet olmadığını ifade etti.

— G. Bush yönetimi bu tartışmada Çin’in tarafında konuşmada bulundu ve Çin’in Tayvan üzerine yaptığı baskısına karşı değildir.

— Washington, Tayvan’ın yeni Anayasasına haksız eleştiri yaparak onların yeni milli kimlik taşımasına, yeni milli marşına karşı olduğunu ifade etti ve Tayvan üzerine Çin’in baskı yaptığını ifade etti.

— G. Bush yönetimi Tayvan’ın son yirmi senedir yeni kimliğe duyduğu ihtiyacını kabul etmek istememektedir⁷⁸. Bu garip ifadeler siyasi amaçla söylenmiştir. Fakat bazı kısımlar da gerçek dışı değildir. Bu Çin’in son zamanlar güçlenmesinden kaynaklanmıştır. Esasında ABD son zamanlar Çin’in son zamanlardaki Tayvan’a karşı yaptığı bazı hareketlerinden bölgedeki pozisyonunu kaybetmeye başlamıştı. Bu Çin’in siyasetinin yüksek seviyeye gelmesinin bir delilidir.

1.5.2 Doğu Türkistan Meselesi ve Orta Asya için Önemi

Yakup Han Kaşgar Devletini korumak için 1873’te Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz Han’a (1861–1876) kendi yeğeni Seyyid Yakup Han Töre’yi elçi olarak

⁷⁷ Adı geçen eser, s. 24.

⁷⁸ http://www.brookings.edu/speeches/2007/1203_taiwan_bush.aspx.

gönderip özellikle askeri alanda yardımcı olmasını istemiştir⁷⁹. Padişah'ın emriyle Yakup Han'ın isteği yerine getirilip Kaşgar hükümdarına bütün aletleriyle 6 adet Krupp topu, 1000 adet eski ve 200 adet de yeni yapı tüfek ile mermi ve barut imal vasıtaları ve ustaları gönderildi⁸⁰. Gönderilen askeri yardımlar Hindistan toprağından geçerek Kaşgar hükümdarına ulaşmıştır. Yakup Han bu yardıma razı olup Osmanlı Padişahı Abdülaziz'in adına paralar bastırıp hutbeler okutmuştur. 7 Nisan 1875'te de Osmanlı'ya mektup gönderip verdiği yardımlara teşekkür etmiş ve Halife'nin himayesi altına gireceğini söylemiştir. Bundan sonra da Yakup Han devletinin genişleyip güçlendiği bellidir. Bu yükseliş kuşkusuz Çin'i rahatsız etmiştir. Çin'e doğru çekilen Yakup Han kuvvetleri Çin askeriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Tayping isyanı ile Afyon savaşlarının Çin'i zayıflatsa da Kaşgar Devletiyle kıyasladığında Çin bir dev halindeydi.

1869 yılında Çin Generali Zuo Zongtan'ın 90 bin askeri Doğu Türkistan bölgesini ele geçirmeye başlamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Yakup Han'a düşmanlarla savaşmak için Osmanlı'dan askeri yardım almıştır. O andan 1877'deki Yakup Han'ın ölümüne kadar Çin-Kaşgar sürtüşmeleri devam etmiştir.

Bölgede yaşanan Büyük Oyun'da Kaşgar devleti her taraftan sıkıştırılmıştır. İngiltere bölgeyi Çin ile Rusya'nın arasında tampon bölge olarak görmek istemiştir. Fakat bu sadece oyun idi. Büyük Oyun'un ana unsuru, Kaşgarya'nın bilfiil düşmanı olan Çin veya Rusya değildir. Çünkü her iki ülkeye karşı silahlı mücadele ile ülke savunabilmektedir. Buradaki temel unsur, görünüşte dostluk ve ticaret antlaşması yapıp, tüccar ve ticari ateşe bulunduran, fakat gerçekte ise ülkenin ve yöneticilerin stratejik ve zayıf yönlerini tespit eden İngiliz politikası ve görevlileridir⁸¹. Bedevlet Yakup Bey'in 1877 yılındaki ani ölümü üzerine iki oğlu ile bir veziri arasında çıkan taht kavgaları sonucu ülke parçalanmış ve bu ortamı hile ve desiseler ile hazırlayan Çin, 1878 yılında Doğu Türkistan'ı yeniden istila etmiştir.

Rusya da Doğu Türkistan'ı ele geçirmeyle güneye doğru politikasını devam ettireceğini düşünüyordu. Bunun için 1871'de Rus Çarlığı'nın askeri İli şehrini ele

⁷⁹ Geniş bilgi için bkz: Mehmet Saray **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, İstanbul, Kitabevi, 1997, s. 168.

⁸⁰ Barış Adıbelli **Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri**, s. 67.

⁸¹ Alaeddin Yalçınkaya **Sömürgecilik ile Panislamizm Işığında Türkistan (1856'dan günümüze)**, Timaş yayınları, İstanbul, 1997, s. 92.

geçirmiştir. Ticari, diplomatik anlaşmalar ve tartışmalar sonucunda Rusya 1881’de St. Petersburg antlaşmasını imzalamıştır. Neticede, 1884’te Doğu Türkistan tamamen Çin’in eline geçmiştir. Anlaşmanın daha bir sonucu Çinlerin Ruslara 9 milyon ruble tazminat ödemesiydi.

Böylece 1911’deki Çin devrimine kadar Doğu Türkistan’da İslami, Uygurca yayınlar, dergiler ulaşımı kolay olmuştur. Sun Yat Sen’in aşırı milliyetçi politikası neticesinde Doğu Türkistan bölgesine sürekli baskılar yapılmaya başlamıştır. Diğer Çinli nüfusunu Doğu Türkistan’a göç ettirerek bölgenin etnik yapısını değiştirmeye çalışmıştır. Bu süreci de Doğu Türkistan bölgesini geliştirme yolunda uzmanlar getirme olarak anlatmışlardır. Böylece, bölgeye Han Çinlilerinden oluşan aileler yerleştirilmiştir (Bu sürecin günümüzde de uygulanmakta olduğu bellidir). Komünist Rusya sürekli Doğu Türkistanlılara askeri ve maddi destek vermiştir.

1949 yılı iktidara gelen Mao hükümeti Uygurlara Otonom bölge statüsünü vermiştir. Fakat Uygurlar tam bağımsızlıkları için mücadele etmiştir. SSCB içinde olan Orta Asyalılardaki gibi Doğu Türkistan bölgesinde de Pantürkizm ile Panislamizm’e karşı çalışmalar düzenlenip binlerce Uygur, Kazak v.s. Türk halkları göç etmeye mecbur kalmışlardır. Böylece kendi toprağında baskı gören Uygurlar 1990’lı senelere kadar sürekli bağımsızlıklarını istemiştir. Bu tek 1991’da SSCB’nin çöküşüyle Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerinden sonra yükselmiştir. Fakat Uygurlar bağımsızlıklarına kavuşamamışlardır.

Çin’in bölgeye yönelik politikasının iki temel ayağı vardır: Bunlardan ilki, Çin, bölgedeki milliyetçi akımların uyanmaması taraftarıdır.

İkincisi ise, A.B.D.’nin bölgeden mümkün olduğunca uzak tutulmasıdır. Çin, bölgeye yönelik dış politika açısından bu iki temel noktaya dayanarak Orta Asya’yı kontrol etmek istemektedir. Çin’in en çekindiği nokta milliyetçi hükümetlerin Orta Asya’da iktidara geldiklerini görmektir. Çünkü bu hükümetlerin Çin’deki ayrılıkçı Uygurları destekleyici görüşü hâkimdir⁸².

Çin’in Dış politikasındaki Tayvan adası ve Doğu Türkistan’la ilgili problemler devletin bir dakika bile kontrol dışı bırakmadığı meselelerindedir. Tayvan’la ilgili meselelerin yakın gelecekte çözümünü bulacağı söyleniyor. Çünkü yakın geçmişte

⁸² Bülent Uğrasız “Çin’in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt4, Sayı:3, 2002, s. 231.

seçimle idareye gelen Tayvan'ın yöneticileri orasının geçmişte Çin'in bir parçası olduğunu kabul ettiklerini söylemişler. Buna ABD liderliğindeki Batılı devletler karşı olmasına rağmen Çin'in istekleri gerçekleşmeye yakın görünmektedir.

Önemli olarak bahsettiğimiz Doğu Türkistan bölgesi (Uygur ve birçok Türk boyunun yaşadığı yerdir) Çin'in İç ve Dış politikasını etkileyen yerdir. Bu bölge Çin'in Batı kısmındadır. Yani, Çin sınırının Orta Asya'daki Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile komşu olduğu bölgesi Doğu Türkistan'dır. Bölge siyasi ve ekonomik açıdan Çin devleti için büyük önem taşır. Siyasi sebep bölgenin Çin bütünlüğüne oluşturduğu tehditten geliyor. Özellikle dış ve iç güçlerin Doğu Türkistan bölgesini Çin'den ayırmak istedikleri belirlidir. Ekonomik sebep de Çin'in tüm Orta Asya devletleriyle kurduğu ilişki Doğu Türkistan toprağı ile gerçekleştirilmesidir. Bununla birlikte Doğu Türkistan doğal kaynakları bolluğuyla en zengin olduğu bölgesidir.

Sincan Otonom Bölgesi Çin'in en büyük idari taksimatıdır. Fakat nüfus bakımından da en az olanıdır. Yaklaşık 20 milyona yakın nüfusu olan bölgenin yarısını Türk kökenliler oluşturuyor. "1949'da Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) kurulduğunda, Sincan'daki Uygurların bölge nüfusu içindeki oranlarının % 93 olduğu dikkate alınır, nüfus dengesinin Han Çinlileri lehine epeyce değiştiği görülmektedir"⁸³. Bölgedeki Türk kökenli nüfusun çoğunluğunu da Uygur milleti oluşturmaktadır. Tarih kaynakları orasının Uygurların Anayurdu olduğunu gösterir. Geçmişte siyasi sebepler nedeniyle Çin'in eline geçen Doğu Türkistan günümüzde de Çin'in devlet toprağı olarak kabul edilir. Yerli Uygurların son 2-3 Yüzyılda bağımsızlık yolunda mücadele etmekte olduğunu biliriz. Çin'de Komünistlerin idareyi ele aldığı 1949 senesinden günümüze kadar Çin'de Uygurların düzenlediği birçok ayaklanmalar olmuştur. Bu ayaklanmaların hepsinde de "suçlular" idam edilerek veya hapse atılarak cezalandırılmıştır. Uygurların istedikleri bağımsızlık her zaman reddedilmiştir. Uygurlara bağımsızlığını vermek Pekin'in hiç istemediği meselelerdendir. Uygurlar ise bu meselede ciddi çalışarak Çin hükümetine karşı birçok kere tepkide bulunmuşlardır. Bundan dolayı Pekin yönetimi Doğu Türkistan'daki her meseleye büyük önem verir.

⁸³ Selçuk Çolakoğlu "11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri Ve Çin – Orta Asya İlişkileri", **OAKA**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, Cilt: 1, Sayı: 2, 2006, s. 40.

Çin Devlet Başkanı olarak Deng Xiaoping'in gelmesiyle Uygurların durumu biraz iyileşmişti. Bölgenin ekonomik durumu yükselip Camiler tekrar açılmıştı⁸⁴. Fakat 1990'lı senelerde Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları Uygurların da bağımsızlıklarını talep etmesine sebep olmuştur. Fakat Çin idaresi bunların taleplerini reddetmişti. "1990'lı yıllarda Doğu Türkistan'da Çin yönetimi tarafından başlatılan baskı döneminde, çok sayıda Uygur milliyetçisi Orta Asya cumhuriyetlerine geçmiş ve bu bölgelerde çalışmalarını sürdüreceği uygun ortam yaratmaya çalışmıştır. 2002 tarihli Çin verilerine göre, Türkistan cumhuriyetlerinde, Uygurlar tarafından kurulan en az 11 aktif organizasyon vardır ve bunların dört tanesi silahlı güç kullanarak Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını kazanmak amacıyla olduklarını açıkça ilan etmiştir"⁸⁵. Bunun için Çin Orta Asya'da ciddi çalışmalar yürütmeye isteklidir.

Doğu Türkistan Çin'in ekonomik durumu en geri kalan bölgesidir. Bu bölgeyi geliştirme hakkında devletin birçok projesi vardır. Çin'in Orta Asya devletleri ile kurduğu ilişkisinde Doğu Türkistan büyük önem taşır. İlişkiler ekonomik ve siyasi taraftan da önemlidir. Çin'in Doğu Türkistan bölgesi Orta Asya ile sınırda olduğu için iki taraflı ekonomik ilişkiler bu bölgenin maddi durumunu iyi taraftan etkilemiştir. Son 20 senede Doğu Türkistan'da özel sektör ve sanayi gelişip Orta Asya'ya Çin'den gönderilen hazır ürünlerin çoğu orada üretilmiştir. Oradaki sanayinin gelişmesi için de devletten destek sağlanmıştır. Böylece resmi Çin ekonomik zayıf bölgesi olan Doğu Türkistan'ın maddi durumunu iyileştirerek kendisinin ayrılmaz bir parçası olarak kalması için çalışmaktadır. Denizle veya Büyük Okyanus'la sınırlı olan Doğu ve Güney-Doğu Çin bölgeleri ticaretle uğraştığı için de devletin en zengin bölgeleridir. Batı Çin'i veya Doğu Türkistan'ı geliştirmek için bu bölgede de sanayiye ve ticareti geliştirmek gerekir. Bu açıdan Çin'in Orta Asya ile ilişkisini geliştirmesi Doğu Türkistan bölgesinin ekonomik durumunu geliştirmek için önem taşımaktadır.

Mesela, 6 Haziran 1992'de Çin'in Kuzey-Batı bölgesindeki beş vilayetin maddi durumunu geliştirme söz konusu olan devlet oturumunda Devlet Başbakanı Li Peng

⁸⁴ Marlene Laruelle, Sebastien Peyrouse "Cross-border Minorities as Cultural and Economic Mediators between China and Central Asia", **China and Eurasian Forum Quarterly**, Volume7, N1, 2009, s. 94.

⁸⁵ Ahat Andican "Çin Satrancında Orta Asya" **Avrasya Dosyası**, 2006, Cilt: 12, Sayı 1, s. 14.

şöyle demişti: “Çin’in Kuzey-Batı bölgesindeki vilayetlerin komşu devletlerle ilişkisine, özellikle Orta Asya devletleri ile ticari-ekonomik ve bilimsel-teknolojik ilişkilerinin gelişmesine önem vermemiz gerekir. O zaman Kuzey-Batı bölgesinin gelişmesi hız kazanacak” demişti⁸⁶. Çin, Orta Asya’ya her zamanki gibi ticari ilişkileri geliştirme bölgesi ve Çin kültürünün yayılmakta olduğu yer olarak bakar. Çin için Sincan bölgesi ve Batı sınırdaki Orta Asya bölgesiyle sınırlı olan birçok eski şehirler vardır. Onlar Jarkent, Samarkand, Urumçü ve Hokand. Çin ve Orta Asya arasındaki ticari-ekonomi ilişkiler günümüzdeki gibi geçmişte de gelişmiş durumdaydı⁸⁷.

Günümüzde Doğu Türkistan’ın Orta Asya devletleri ile ticari-ekonomik ilişkilerinin Çin’in Orta Asya devletleri ile ekonomik ilişkisinin yüzde sekseninden yüksek olduğu söylenmektedir. “Çin resmi istatistiklerine göre 600.000 Orta Asyalı Sincan’ın bölge başkenti Urumçü’yi, yine aynı sayıda Çin vatandaşı da Orta Asya’ya ticaret amaçlı ziyaret etmiştir”⁸⁸. Bu ticari ilişkiler sadece Orta Asya bölgesi ve Urumçü’yi kapsamaksızın Orta Asya’nın transit olmasıyla diğer Avrupa devletlerine ulaşılmaktadır.

İstatistik kaynaklardan son 15 senede Çin ve Orta Asya arasındaki ekonomik ilişkilerin hızla gelişmekte olduğunu görürüz. 1992–2006 seneler içerisinde Orta Asya-Çin ticari ilişkisi 25,6 kere yükselip 10,8 milyar ABD doları civarında olduğu bilinmiştir.⁸⁹

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Doğu Türkistan, Çin-Orta Asya ilişkilerinde siyasi öneme de sahiptir. Çünkü orası çok kere bağımsızlık yolunda resmi Çin idaresine karşı ayaklanmalarda bulunmuşlardır. Bu “problemlı bölgede” Çin’in Dış ve İç politikasını eleştiriciler yaşıyordu. Pekin bunların davranışlarını şöyle değerlendirmişti: “Uygur teröristlerini şunun gibi üç gruba ayırabiliriz: bomba

⁸⁶ Нұрлан Сейдін “Қазақстан мен КНР арасында мемлекеттік шекара мәселесінің шешілуі” (Nurlan Seydin “Kazakistan ile ÇHC Arasındaki Devlet Sınırı Meselesinin Çözülmesi”), **Ақиқат (Akikat)**, No11, 2002, s. 15

⁸⁷ Niklas Swanström “China and Central Asia: A New Great Game or Traditional Vassal Relations?” **Contemporary China**, 2005, N14, Kasım, s. 576-577

⁸⁸ Selçuk Çolakoğlu “11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri Ve Çin – Orta Asya İlişkileri”, **ОАКА**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, s. 54.

⁸⁹ Адил Каукенов **Экономическое взаимодействие стран Центральной Азии** (Orta Asya Devletlerinin Ekonomi İşbirliği), **Казахстан в Глобальных Процессах (Kazakhstan v Globalnyh Prosessah)**, 2008, N1.

patlatıcılar, polis ile askerileri öldürücüler ve banka hırsızları (silahla üstlenenler)”⁹⁰. 1999–2000 yıllar arasında, ETİM’in (Doğu Türkistan İslami hareketi) Çin’de 200 civarında terör eylemini gerçekleştirdiği, ölü sayısının 162 ve yaralıların ise 440’ın üzerinde olduğu belirtilmektedir. Örgütün hedefinde, doğu Türkistan isminde fundamentalist bir İslami devletin kurulması yatmaktadır. Eylemlerini Çin sınırları içerisinde gerçekleştiren ETİM, doğrudan Amerikan vatandaşlarını veya diğer yabancıları hedef almamakla birlikte, örgüt üyelerinin stratejilerinde değişiklik yaptığını dair belirtilerin olduğuna inanılmaktadır⁹¹. Bunlar Doğu Türkistan’ın bağımsızlığı yolunda yapılan mücadeleye karşı verilen ifadelerdir. Resmi ve resmi olmayan bazı kaynaklara göre Çin’le komşu olan Orta Asya devletlerinden Doğu Türkistan’a çok kere yardım verilmiştir. Çünkü Orta Asya devletlerinde de Uygurlar yaşamaktadır. Doğu Türkistan’a verilen destekleri durdurmak için ve Orta Asya’daki destekçileri tutuklamak için Çin, Orta Asya devletleri ile siyasi işbirliğine önem vermiştir. Çin politikasına karşı olan her ideoloji ve siyasi kurumların yasaklanması için Çin Orta Asya’nın her devleti ile teker-teker bu konuda anlaşmalar yapmıştı. Bu kendi emniyetini sağlamak niyetinden kaynaklanıyordu.

Çin’in Orta Asya devletleri ile ilişkisini geliştirmeye istekli olmasının daha bir sebebi vardır. Bu Çin’in yakın gelecekte dünya lideri olmaya çalışmasından geliyordu. Orta Asya Çin için komşu değil, dünyanın bir parçasıdır. Onun için Çin Orta Asya’da kendi politikasını yürütmeye isteklidir. İki taraflı ilişkilere Çin’in önem vermesinin bir nedeni de bu idi.

Çin, Orta Asya’da güvenliği sağlamak ve dünya çapındaki etkisini çoğaltmak için Şanghay Örgütü’nü kurmaya istekli olmuştur. Çin, Orta Asya ve Rusya topraklarını kapsayan bu örgüt Çin’in dış politikası için önemlidir. Bu örgütün Çin için iyi tarafı olarak Rusya’nın Çin’e destekçi olmasını gösterebiliriz. Fakat bu örgütün içinde önder olarak Çin kabul edilir. Bunun için de ŞİÖ Çin için büyük önem taşımaktadır. Çin’in bağımsız araştırmacı uzmanları şunun gibi ifade bulunmuşlardır: “Şanghay Örgütü, Çin Halk Cumhuriyeti’ni Orta Asya bölgesinde “İç kontrolcü” statüsünden etkili oyuncuya, Orta Asya’daki emniyeti günümüzde

⁹⁰ Mark Burles **Chinese Policy Toward Russia and the Central Asian republics**, RAND, 1999, Washington, s. 9.

⁹¹ Şatlık Amanov **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, s. 262.

gelecekte sağlayıcı figüre dönüştürmüştür. Pekin bölgedeki her durumu kontrol etmeyi ve atmosferin değişmesini sağlayıcı devlet olmayı stratejik plan olarak görmüştür⁹². Bu Çin araştırmacılarının fikridir. Şanghay İşbirliği Örgütü'nün esasında Çin'in dış politikadaki hedeflerini gerçekleştirmesi için destek sağlamıştır. Bu Örgütün stratejik hedefleri ve yaptığı işleri hakkında önümüzdeki konularda inceleyeceğiz.

Yukarıda bahsettiğimiz ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı Çin Orta Asya'da istikrarlı ve güvenli politika yürütmeye isteklidir. Yürütülen iki taraflı ilişkiler zikrettiğimiz siyasi ve ekonomik sebepler ve ondan kaynaklanan küçük çaptaki isteklerden kaynaklanmıştır.

Daha bir Çin araştırmacısı Çjao Huaşen Çin'in Orta Asya ile ilgili politikasını şöyle ifade etmiştir: “Çin politikasının Orta Asya'da stratejik ana hedef olarak yürütülmesi üç amaç içerisinde devam etmektedir. Birinci, Çin ve Orta Asya arasındaki tartışmalı sınır problemlerinin çözüm bulması bu bölgedeki emniyeti ve dünya çapında iyi politika yürütmemizi sağlamıştır. Bu sınır anlaşması öncelikle hiç bilinmeyen ve halk yaşamayan bölgelerle ilgili hedeflerimizi çözüme ulaştırmıştı. İkinci, Çin'in Orta Asya devletleri ile ilişkisinin iyi olması iki taraflı siyasi ve ekonomik ilişkilerin devam etmesini sağlamıştır. Üçüncü, Orta Asya hiçbir zaman dünya büyük devletlerinin kontrolü altında olmamalı. Büyük söylenen zıt hâkimiyet Çin'in jeopolitik ve stratejik hedeflerine zıttır. Bundan dolayı Çin Halk Cumhuriyeti Orta Asya'da şöylece politika yürütmeye isteklidir: “Çin Orta Asya Cumhuriyetleri ile mümkün olduğunca iyi diplomatik ilişkiler yürütecek ve diğer büyük devletlerin bu bölgeyi kontrol altına almasına izin vermeyecektir⁹³”.

Çin Orta Asya'da kendisinden kuvvetli olan ve bölge için etkili olan birisinin bulunmasını istemez. Jeopolitik rekabette birinci olmak için çaba harcamıştır. Seneler geçtikçe Çin'in Orta Asya'ya yaptığı yatırımlar genişleyip onlardan gelen gelirler de çoğalmaya devam etmektedir. Çin, Orta Asya devletlerinin Çin politikasının destekçisi olmalarını da istemiştir. Bunun neticesi olarak da Doğu

⁹² Ли Лифан, Дин Шию “Геополитические Интересы России, США и Китая в Центральной Азии” (Li Lifan, Din Şiu “Rusya, ABD ve Çin'in Orta Asya'daki Jeopolitik Çıkarları”), **Центральная Азия и Кавказ (Tsentralnaya Aziya i Kafkaz)**, 2004, N3, s. 162.

⁹³ Чжао Хуашен “Китай, Россия, США: Интересы, Позиций, Взаимоотношения в Центральной Азии” (Çjao Huaşen “Çin, Rusya, ABD: Orta Asya'daki Çıkarlar, Pozisyonlar, İşbirliği”) , **Центральная Азия и Кавказ (Tsentralnaya Aziya i Kafkaz)**, 2004, N6, s. 134.

Türkistan ve Tayvan bölgeleriyle ilgili problemlerde Çin'e Orta Asya'dan destek sağlandığını da söyleyebiliriz. Bu Çin diplomasisinin özelliğidir. Dünyanın herhangi devleti ile ilişki kurarken Çin öncelikle Tayvan'ı devlet olarak kabul etmeyeceği hakkında pozisyonunu sağlar. İkinci olarak da Çin'in bütün ve bölünmez devlet olduğunu kabul ettirir. Bu Doğu Türkistan konusunda da Çin politikasına destekçi olur. Doğu Türkistan'daki 2009 senesi Temmuz ve Ağustos'ta olan ayaklanmalarda da Çin'in Orta Asya kapıları kapatılmıştır ve Çin'deki Uygurlara Orta Asya'dan destek sağlanması engellenmiştir. Çünkü önceki Çin-Orta Asya anlaşmalarında Çin'in veya Orta Asya'nın bütünlüğüne tehlike doğurur herhangi harekete ikinci taraftan destek sağlanmayacağı kaydedilmiştir.

ETİM (Doğu Türkistan İslami Hareketi) ve ETLO'nun (Doğu Türkistan Kurtuluş Örgütü) listeye dâhil edilmesi, Çin'in bu gruplar ile ilgili daha önceki iddiaları ile uyumludur. Her iki örgütün ismi Çin'in "Doğu Türkistan teröristleri" ile ilgili Ocak 2002 tarihli resmi raporunda yer almıştır ve Çin'in yoğun diplomatik girişimleri sonucunda Ağustos 2002'de ABD ve Birleşmiş Milletler ETİM'i resmen "terörist örgüt" olarak sınıflandırmıştır. Bu aşamadan sonra Çin'in ETİM'e yönettiği suçlamalar ve baskılar daha da artmıştır⁹⁴. ABD'nin etkili olduğu Birleşmiş Milletlerin böyle seçmesi Çin'in yaptığı katkıya karşılık idi. Çin de ABD'nin Afganistan'daki "terörle mücadelesini" resmen desteklemiştir. Bu siyasi oyunda Afganistan ve Doğu Türkistan koz olmuştur. Nitekim ABD'nin Afganistan'dan Küba'daki Guantanamo Üssüne getirdiği el-Kaide ve Taliban savaş esirleri arasında Uygur asıllı tutuklular da bulunmaktadır. Pekin yönetiminin Washington'dan, bunların kendileri tarafından sorgulanması için de talepte bulunduğu biliniyor⁹⁵.

Tayvan meselesinde de Çin Orta Asya'dan Çin tarafında olmalarını istemiştir. Bu neticeye ulaşmış ve Orta Asya devletleri Çin'in Tayvan politikasını destekleyen ifadelerde bulunmuşlardır. Mesela Kazakistan tarafı şöyle demişti: "Kazakistan, 22 Mart 2008'de Tayvan Hükümet Başkanının seçimine karşın ve Birleşmiş Milletler Örgütüne Tayvan'ın üye olup olmayacağı çözümlenecek olan referanduma karşın "Bütün Çin" ideasını destekleyeceğini ve Tayvan'ın Çin Halk Cumhuriyeti'nin bir

⁹⁴ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 262.

⁹⁵ A.g.e. s. 234.

parçası olduğunu kabul edeceğini ilan ediyor. Kazakistan tarafı “Tayvan’ın bağımsızlığını ve iki “Çin” kurma hareketini reddediyor”⁹⁶.

Dış politikada Doğu Türkistan’la ilgili Türkiye de aynı fikri söylemiştir. Çin tarafı Türkiye’den Doğu Türkistan sorununda kendisine destek vermesini ve Türkiye’de bulunan Doğu Türkistan faaliyetlerini destekleyen kurumların yolunu kesmesi istemişti. “Çin’in bu hassasiyetini dikkate alarak Aralık 1998’de hükümet, Türkiye’deki Doğu Türkistan ayrılıkçı faaliyetlerini kısıtlayan 36 No’lu gizli genelgeyi yayınlamıştı. Ankara, yükselmeye başlamış olan Çin’e, Türkiye’nin Asya-Pasifik bölge politikasının gerçekleşmesinin güvenilir ortağı olarak bakmaktaydı. 1999’da Çin Halk Kongresi Başkanı Li Peng ve 2000’de Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin’in Türkiye ziyareti sırasında, Doğu Türkistan faaliyetlerine karşı tedbirlerin alındığı ve Türkiye’de Çin’i bölme faaliyetlerine izin verilmeyeceği konusunda güvence verilmişti. Hatta Çin’in talebi üzerine 2000’de hükümet, dönemin İçişleri Bakanı Sadettin Tantan’ı Çin’e göndererek suçluların iade edilmesine ilişkin bir anlaşmaya imza atılmıştı”⁹⁷.

Esasında Doğu Türkistan eskiden Uygur milletinin anayurdudur. Fakat güçlenen Çin onları kendi toprağına katmıştır. Şu an bu meseleyi tekrar Uygurların faydasına çözümlerin çok zor olduğu görünmektedir. Resmi Çin Uygurların bu hareketlerine çok kere sert davranmıştır. Bu meseleyi Çin tarafının Uygurların istedikleri gibi kolayca çözmeyeceği bellidir. Onun için Uygurların Doğu Türkistan’daki bu kaderinin Orta Asya’da tekrarlanmaması için dikkat edilmelidir. Çünkü Uygurlara kadar da birçok eski Türk devletlerinin Çinlilerle asimile olup şu ana kadar “Çinli” olup ÇHC’ nin devlet toprağında yaşamakta olduğu da gerçektir. Eski Çin’in devlet sınırı olan Büyük Çin Seddi’nin günümüzde Çin’in ortasında kaldığı da bellidir. Oradan Orta Asya bölgesine kadarki bölgede eskiden Türk kavimlerinin yaşadığına sadece Orta Asyalı değil eski Çin kaynakları da şahitlik eder. Fakat bunun hepsi de Tarih olarak kaldı. Tarihten biz bunun gibi çok delil söyleyebiliriz. “Tarih, karşılaştırma yoluyla birbirlerine benzer durumların olası sonuçları üzerine ışık tutar. Fakat her kuşak

⁹⁶ “Қазақстан Республикасы Сыртқы Істер Министрлігінің 22 Наурыз 2008 жылғы Мәлімдемесі” “Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının 22 Mart 2008 senesindeki ifadesi” **Akikat**, 2008, N1(15), Almatı, s. 106.

⁹⁷ Nuraniye Hidayet Ekrem “Türk-Çin ilişkilerinin gelişmesi” **Uzak Doğu-Pasifik araştırmalar masası.**, Temmuz., 2006

hangi durumların karşılaşılabılır olduğuna da kendisi karar vermelidir”⁹⁸. Günümüzdeki Çin Lise kitaplarında Balkaş gölünün⁹⁹ eski zamandaki Çin’in Batı sınırı olarak yazılması¹⁰⁰ da Orta Asya ülkelerine bazı mesajları vermektedir...

Uygurların ve diğer Çin toprağında yaşamak zorunda kalan Milletlerin kaderi bizim telim almamız gereken şeylerdendir. Bu mesele bizim siyaset adamlarının, diplomatların ve hatta bütün milletin her zaman aklında olmalıdır. Çünkü tarih İnsanoğlu için her zaman rehberdir. “Büyük oyunda” Doğu Türkistan bölgesinin bağımsızlığını kazanmasını kimse istemez. Fakat ABD veya istekleri Çin pozisyonuyla çatışan diğer devletler “Doğu Türkistan meselesini” Çin’e karşı koz olarak kullanabilirler.

Bu büyük devletler Türkiye’nin de Orta Asya ile iyi ilişkide olmasını istemezlerdir. Mesela, Çin, Türkiye’nin Orta Asya’daki devletleri biriktirme ve güçlendirme siyasetinden korkuyor. Çünkü bu idea gerçekleşirse Doğu Türkistan’daki Uygurlar için büyük bir destekçi ortaya çıkar. Bu Çin’in jeopolitik hedefleri için tehlikelidir. Ankara yönetimi ve Orta Asya devletlerinin hiçbir zaman Doğu Türkistan’ın bağımsızlığını açık desteklememesine rağmen Çin idaresi bu meselede kendisini güvensiz hisseder.

İkinci sebep de Orta Asya güçlenirse Çin bu bölgedeki pozisyonunu kaybedebilir. Bunun için de Çin Orta Asya-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinden kendisini tehlikeli durumda hisseder. Çünkü Çin Cumhurbaşkanı ve Siyasetçileri ifadelerinin çoğunda “Türkçülük”, “İslamcılık” fikirlerinin çok tehlikeli olduğundan ve Türkiye ile Orta Asya devletlerinin ilişkilerinin “sınırı geçmemesi” gerektiğinden bahsetmişlerdir.

Bahsettiğimiz son kısım ABD ve Rusya için de geçerlidir. Çünkü Rusya Orta Asya bölgesini hala kendi parçası olarak zanneder. Bu devlet idaresi tarafından açık

⁹⁸ Henri Kissinger **Diplomasi**, 2000, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 11.

⁹⁹ Balkaş Gölü, Kazakistan’ın Güney Batı bölgesindeki çok eskiden yerli Türk halklarının yararlandığı ve 15 asırdan beri yerli Kazaklara ait olan göldür. Bu gölü Çinlilerin zannederek Almatı şehri ve geniş bir Kazak toprağı Çin toprağı olarak adlandırılacaktır. Çin’in eski sınırının günümüz Çin toprağının ortasında olduğunu hatırlarsak bu belgelerin çok garip ve tehlikeli olduğunu görürüz; Клара Хафизова **КАЗАХСКО-КИТАЙСКАЯ ГРАНИЦА В ПРОШЛОМ И СЕГОДНЯ** (Klara Hafizova **Geçmişte ve Günümüzdeki Kazakistan-Çin Sınırı**, <http://www.kyrgyz.ru/?page=254>

¹⁰⁰ Дарья Асламова “Китай начнет поглощать бывший СССР с Казахстана. Часть” (Darya .Aslamova “Çin Eski SSCB Devletlerini Yutmayı Kazakistan’dan Başlıyor. 1. Kısım), **Комсомольская Правда**, 18 Kasım, 2009;

söylenmese bile bazı Rusyalı Siyasetçilerin ifadelerinde yer almıştır. Orta Asya'yı tarihi hata üzerinden kaybettiğini zanneden resmi Moskova bu bölge ile yakın politika kurmayı hedeflemiştir. Bunun için de Rusya, Türkiye-Orta Asya ilişkilerine sıcak bakmaz. Çin'in Orta Asya, Kafkasya, Türkiye Türkleri ve dünya Müslümanlarının gönlünü almak istiyorsa Doğu Türkistan'da insan haklarına dikkat, dini özgürlük ve eşitlik ilkelerine sadık bir yönetime geçmesi gerektiğini anlamalıdır.

Kısacası, Çin politikasındaki Orta Asya'nın önemini yukarıda incelediğimiz siyasi-tarihi tartışmalardan anlarız. Buna karşın Çin resmi ve resmi olmayan alanda Orta Asya'da nasıl bir politika izlemiş ve neler yapmıştır? Bu meseleden kaynaklanan olaylar önümüzdeki kısımlarda geniş bir biçimde incelenecektir.

1.5.3 Çin'in Orta Asya'daki Enerji ve İktisat Politikası

Son zamanlar kuvvetlenen Çin'in enerji gözüne de duyan ihtiyacı diğer devletleri de etkilemiştir. Çünkü Çin sadece büyük devlet değil aynı anda büyük enerji tüketicisidir. Dünya petrol rezervlerinin yüzde 1,7'ne (18,3 milyar varil) sahip olan Çin, 2002 yılında dünya petrol tüketiminin yüzde 6'nı gerçekleştirmiştir¹⁰¹. Nüfusunun çok olması sebebiyle Çin bol enerji tüketmek zorundadır. Bunun için son zamanlardaki Çin Dış politikasının önemli bir kısmı enerji kaynaklarını Çin'e doğru çekmektir. Çünkü bu enerji tüketimi için Çin toprağındaki doğal kaynaklar yetersizdir. "2002 verilerine göre Çin, o dönemde ihtiyacı olan petrolün ancak yüzde 70'ini kendi kaynaklarından üretebilmekteydi. Çin petrol ithalatının yaklaşık yüzde 50'sini Orta Doğu ülkelerinden, yüzde 22'sini Afrika ülkelerinden ve kalan kısmını da başka kaynaklardan sağlamaktadır"¹⁰². Bunun için Çin komşu olan Orta Asya devletlerindeki petrol ve doğalgaz kaynaklarından yararlanmayı ön plana koymuştur. 2010 senesinin sonuna doğru Çin'in sadece doğalgaz tüketimi 100 milyar metreküp ve 2020 senesine doğru 250 milyar metreküp olacağı tahmin edilmiştir¹⁰³. Aynı bunun gibi petrole duyduğu ihtiyacını yerine getirmek için Orta Asya devletleri ile

¹⁰¹ Bircan Dokuzlar, Hasan Yılmaz, Cenk Pala "Çin'in Orta Asya Enerji Politikası" **Avrasya Dosyası**, 2006, Cilt: 12, Sayı 1, s. 300.

¹⁰² Ahat Andican "Çin Satrancında Orta Asya" **Avrasya Dosyası**, s. 22.

¹⁰³ "Китай как потенциальный рынок для развития Восточного вектора Российского Экспорта Углеводородов" (Çin, Rusya Hidrokarbon İhracatı Gelişmesindeki Dünya Piyasası Olarak), s. 7.

ekonomik ilişkilerini de genişletmektedir. Çünkü Hazar deniziyle sınırlı olan Kazakistan ve Türkmenistan'ın bol petrol kaynakları olduğu belirlidir. Günümüzde Batı Kazakistan ve Batı Türkmenistan bölgeleriyle Batı Çin'i bağlayan boru hatları yapılmıştır ve bu sürecin daha da devam edeceği Çin'in Orta Asya ile enerji alanındaki anlaşmalarında geçmiştir. Çin enerji gözlemlerinden yararlanmak ve sanayiye geliştirme yolunda diğer bölgelerden hammaddeler getirmek için dışarıya bol-bol yatırımlar yapmıştır.

Bunlarla birlikte Çin ve Rusya'nın Petrol konusunda ESPO (Eastern Siberia to Pasific Ocean oil pipeline) – VSTO (Russian acronym of ESPO) anlaşmaları da vardır. Bu boru hattının uzunluğu 4.185 kilometredir¹⁰⁴. Çin'in bu projeleri enerji alanında sadece Basra Körfezi'ne veya Orta Asya'ya bağımlı olmaktan kurtulma planlarından gelmektedir.

Çin sermayesi zaman geçtikçe dış ülkelere yayılmaktadır (Çin'in Dış ülkelere yaptığı yatırım 30 milyar dolar olmuştur. Çin önümüzdeki 5–10 sene içerisinde sadece Rusya'ya 12 milyar dolar yatırım yapmayı hedeflemiştir)¹⁰⁵. Bunun biraz bölümü enerji alanındaki yatırımlardır.

Çin kendi petrol ithalatının çoğunu Basra Körfezi ve Arap Yarımadasından getirmektedir. 1991 senesinde Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazandıkları zaman Çin için yeni bir enerji kaynağı orta çıkmıştır. Mesela, 2003 senesinde Kazakistan'ın Çin'e ihracatının yüzde sekseni hammadde oluşturmuştur (enerjiyle ilgili 58%'i ve 24% de renkli metaldir)¹⁰⁶. Bu Çin'in enerjiye ne kadar önem verdiğinin diğer bir örneğidir.

Exxon, Mitsubishi ve Çin Milli Petrol Şirketinin desteğiyle 5.000 mil (8.000 kilometre) uzunluğunda Türkmenistan'dan kuzey Özbekistan ve Kazakistan'ı geçerek Çin'e ve Japonya'ya ulaşacak boru hattını yapma projesi gerçekleştirilmektedir. Bu gaz boru hattı ile her sene 30 milyon metreküp doğalgaz götürmesi

¹⁰⁴ The Simdex Future Pipeline Projects Worldwide Guide **Simdex Publishing**, 2008, s. 2

¹⁰⁵ Василье Михеева **Китай: Угрозы, Риски, Вызовы Развитию** (Vasiyle Miheyeva **Çin: Tehlike, Risk, Gelişme Çağırısı**), 2005, Moskova, Московски Центр Карнеги (Moskovsky Tsentr Karnegi), s. 369.

¹⁰⁶ Andijan Umarov, Dmitriy Pashkin **Tensions in Sino-Central Asian Relations and their Implications for Regional Security**, s. 5 .

planlanmıştır¹⁰⁷. Bu anlaşmaya Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'un Nisan 2006 senesinde Çin'i ziyareti sırasında imza atılmıştır. Bu anlaşma gelecek 30 seneye kadar devam edecektir¹⁰⁸. Bu boru hattı projesinin Özbekistan ve Kazakistan toprakları üzerinden geçirilmesi planlanmıştır. Kazakistan ve Özbekistan toprağının Çin doğal gaz ithalatına transit olarak kullanılması ismi geçen iki devlet için vergi alma konusunda kazançlar getirmektedir.

Bununla ilgili Özbekistan'ın bağımsız uzmanı Taşbulat Yuldaşev şöyle demiştir: “Mesela, Rusya'nın Özbekistan ile ilişkisinin olumsuz durumda olmasıdır. Yani, Rusya Özbekistan'ın istediği yardımı benimsemiyordur. Onun için eğer Çin tarafı maddi destekte bulunuyorsa Özbekistan gazının bir bölümü Çin'e ayrılabilir. Bu ticaret işidir. Kim çok harcarsa, hammaddeyi de kazanan O olur”¹⁰⁹... Bu meseleden Çin iyi yararlanmıştı. Bununla birlikte Çin, Kazakistan'dan 2009'dan itibaren her sene 30 milyar metreküp, Rusya'dan 2011 senesinden itibaren 30 – 40 milyar metreküp gaz ithal etmeye başlamıştır¹¹⁰. Gaz ithalatını Türkmenistan'dan çekebilen Çin petrol konusunda Kazakistan ve Özbekistan'la anlaşmıştı. Günümüze kadar Çin'in enerji gözlemlerinden yararlanmak için bol miktarda boru hatlarını yapmıştır. Çin'in sadece 2003 senesine kadar yaptığı doğalgaz boru hatlarının toplam uzunluğu 13.000 mildir (21.000 kilometre). 2010 senesinin sonunda ise toplam 22.000 mil (36.000 kilometre) olacağı planlanmıştır¹¹¹. Çin'in petrole duyan ihtiyacı devletin 2010 senesindeki toplam ithalatının yüzde kırk beşini oluşturacağı beklenmektedir¹¹².

Çin 1993 senesinden itibaren petrol ithal edici büyük devletlerin sırasından yer almıştır. 1995 senesinde Çin her gün 400.000 varil petrol ithalat etmişse, 2000 senesinde her gün 1,3 milyon varil ithal etmiştir. 2010 senesinden itibaren Çin her

¹⁰⁷ Kathleen J.Hancock “Escaping Russia, Looking to China: Turkmenistan Pins Hopes on China's Thirst for Natural Gas” **China and Eurasia Forum Quarterly**, Volume4, N3, 2006, s. 76.

¹⁰⁸ A.g.e. s. 76.

¹⁰⁹ Дарья Врянцева “Борьба Европы, Китая и России за Среднеазиатский Газ” (Darya Vryanseva “Orta Asya Gazı için Avrupa, Çin ve Rusya Arasındaki Mücadele”) , **Центральная Азия (Tsentralnaya Aziya)**, 1 Temmuz, 2008, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,3453434,00.html>.

¹¹⁰ Адил Каукенов **Экономическое взаимодействие стран Центральной Азии** (Orta Asya Devletlerinin Ekonomi İşbirliği), s. 7.

¹¹¹ Kathleen J.Hancock “Escaping Russia, Looking to China: Turkmenistan Pins Hopes on China's Thirst for Natural Gas” **China and Eurasia Forum Quarterly**, ss. 78-79.

¹¹² Niklas Swanström “China and Central Asia: A New Great Game or Traditional Vassal Relations?” **Contemporary China**, 2005, N14, Kasım, s. 577.

gün 3,6 milyon varil petrol ithal etmeyi hedeflemiştir¹¹³. Bu rakama belirli bir miktarda katkı sağlayan olay Temmuz 1997 senesinde Çin Milli Petrol Şirketinin Kazakistan'daki Özen petrol kaynağında Amerikan ve Rus şirketleriyle birlikte çalışma imkânını elde etmesi idi. Daha önemli olan olay Çin Milli Petrol Şirketi'nin Kazakistanlı "Aktöbemunaygaz" Şirketinin yüzde altmış payını satın almasıdır. Bu anlaşma Çin Başbakanı Li Peng'in Eylül 1997 senesinde Kazakistan'ı ziyareti sırasında imzalanmıştır¹¹⁴. Bu Çin'in Kazakistan'dan çektiği petrol ithalatının ilklerindendi. Çin, bölgede enerji kaynaklardan yararlanmak isteyen tek ülke değildir. Dolayısıyla Çin diğer dünya devletleriyle rekabettir. 1990 senelerinde Orta Asya bölgesinde ekonomik etkenli olan büyük yatırımcı ülke sadece ABD idi. Fakat zaman geçtikçe ABD'ni Çin, Rusya ve diğer dünya devletleri takip etmeye başlamıştır. Rusya Başbakanı V. Zubkov Taşkent'teki ŞİÖ toplantısında Orta Asya bölgesinde enerji üreten şirketler kurmaya istekli olduğu ifadesinde bulunmuştur. Uzmanlar bu ifadeyi Kremlin'in Orta Asya'da önümüzde olabilir Çin'le enerji alanındaki çarpışmayı önleme yolundaki sunumu olarak anlatmışlardır¹¹⁵. Zaman geçtikçe enerji kaynaklarına duyduğu ihtiyaç çoğaldığı için Çin, Orta Asya'daki mücadelede ciddi çalışmaktadır. Mesela bazı verilere göre Çin, Kazakistan'ın petrol sahalarının 21 faizini kontrolde tutuyormuş (bu Kazakistan'ın stratejik ortağı olan Rusya'dan iki buçuk kere büyüktür)¹¹⁶. Bu rakam da sene geçtikçe Çin'in enerji ithalatının genişlemesinin bir delilidir. Önce Basra körfezindeki enerji gözlerinden yararlanan Çin son zamanlar Orta Asya bölgesiyle bol miktarda enerji alanında anlaşmalar yapmıştır. Çin'in enerji politikasının Orta Asya'ya çekilmesi başta Kazakistan olmak üzere bölge devletleri için bir taraftan ekonomik avantajlar sağlamışsa ikinci taraftan da tehlike uyarmıştır. Fakat bu olması gereken süreçtir.

20 Yüzyılın 90'lı yıllarında Orta Asya'daki siyasi dönüşüm bölgenin ekonomik ve siyasi önemini anlayan Çin'in Orta Asya politikasının güçlenmesine sebep

¹¹³ Mark Burles **Chinese Policy Toward Russia and the Central Asian Republics** 1999, RAND, Washington, s. 23.

¹¹⁴ ¹¹⁴ Mark Burles **Chinese Policy Toward Russia and the Central Asian Republics** 1999, RAND, Washington, s. 24.

¹¹⁵ <http://www.cacianalyst.org/newsite/?q=node/4738>.

¹¹⁶ Дарья Асламова "Китай начнет поглощать бывший СССР с Казахстана. Часть 1" (Darya .Aslamova "Çin Eski SSCB Devletlerini Yutmayı Kazakistan'dan Başlıyor. 1. Kısım), **Комсомольская Правда**, 18 Kasım, 2009.

olmuştur. Geçmişte iç ve dış nedenlerden bölgeye yayılamayan Çin emperyalizmi Orta Asya çıkarlarına 1990'larda ulaşmaya kolaylıklar bulmuştur. Buna 1990 senesindeki SSCB'nin çökmesi neden olmuştur. Böylece Çin, tarihte gerçekleştiremediği Orta Asya çıkarlarını gerçekleştirmek için ilk adımları atmayı başarabilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

Orta Asya'da Faal Örgütler ve Çin

Çin ile Rusya Orta Asya'nın tarihi komşularıdır. Bundan dolayı Orta Asya'nın tarihte büyük komşuları tarafından çok kere etkilendiğini görürüz. Orta Asya'nın toprağı da ve siyasi durumu da çok kez değişikliğe uğramıştır. Buna rağmen 1991 senesinden sonra Orta Asya devletleri kendi dış ve iç politikalarını kendileri belirleyebilme imkânını elde etmişlerdir. O andan itibaren Orta Asya devletleri uluslararası örgütlere üye olmaya başladı. 1991 senesinden günümüze kadar, SSCB'nin çöktüğünden itibaren Orta Asya devletlerinin siyaset yürütme işi gelişebilmiştir. Bu zamanlar içerisinde bu devletler bölgesel ve dünya çapındaki birçok örgütlerde kendilerini iyi taraftan da tanıtabilmiştir. Bu Örgütler şunlar idi: Avrasya Ekonomik Topluluğu – AvrET (Euras EC – Eurasian Economic Community), Ekonomik İşbirliği Örgütü – EİÖ (ECO – Economic Cooperation Organization), Şanghay İşbirliği Örgütü – ŞİÖ (SCO – the Shanghai Cooperation Organization), Orta Asya Ekonomisi hakkında özel Program – OrtAz EÖP (SPECA – the Special Program for the Economies of Central Asia), Orta Asya Ekonomik Özel Program – OrtAz EÖP (CARES – the Central Asia Regional Economic Cooperation Program) v.s. 2007 senesinin Ekim ve Kasım aylarında düzenlenen toplantıda Orta Asya bölgesindeki İşbirliği ve Birleşme (Entegrasyon) hakkında konuşmalar ile anlaşmalar yapıldı. Bu konferanslarda Orta Asya devletlerinin arasında entegrasyon yapmanın en uygun bir zamanı olduğu söylendi¹¹⁷. Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazandıklarından sonra Birleşmiş Milletler Örgütü'ne (BMÖ) üye olmuşlardır.

Orta Asya devletlerini dünyanın yüz elliden fazla devleti resmi tanıyarak diplomasi ilişkiler kurmuştur. Orta Asya devletleri de bu devletlerle ilişki kurmayı siyasi stratejik hedef olarak düşünmüştür. Dünya devletlerin Orta Asya'da yeni oluşan devletlerin kendileriyle iyi ilişki kurmasının çeşitli istekler nedeninden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

¹¹⁷ Johannes F.Linn **Central Asia: A New Hub of Global İntegration**, s. 2.

Dünya'nın en büyük devletlerinden olan Çin, ABD ve Rusya, Orta Asya'da aşağıdaki sebeplerden dolayı geçmişteki gibi ve gelecekte rekabet edecekler:

- Petrol ve gaz konusundaki istekler. 1991 senesinden günümüze kadar Hazar denizindeki petrolü çıkarma giderek artmıştır. Bunun bir açık göstergesi Hazar denizinden Çin'e ulaşan petrol boru hatları sayısının çoğalmasdır.

— Orta Asya'da birinci olmak isteği (ABD, Çin ve Rusya burada açık mücadele etmiştir);

— Maddî, teknik, askeri güçleri geliştirmek. Orta Asya devletlerinin askeri silahlarının hangi devletten getirilmesi çok önemlidir. Önce Rusyalı askeri silahlar kullanılan Orta Asya'ya 1991 senesinden sonra NATO'nun silahları getirilmeye başladı. Çin de bu konuda hareketsiz kalmak istememiştir. Bu mesele sadece siyasi değil ekonomik gelirler de getirir. Çünkü silah ticareti birçok devletin bütçesine kazançlar getirecektir;

— Bölgede işbirliği kurarak güvenliği sağlama hareketleri (ŞİÖ ve Kolektif Güvenlik Anlaşması'nın paralel olarak çalışmasından bahsediliyor). Bu örgütler aynı anda NATO ile de işbirliği yapmışlardır. Kendi aralarında rekabette olan bu örgütler "Barış için Beraberlik" konusunda çalışmaktadır;

— Sanayinin gelişmesi sürecinde olan rekabet, yani ürünleri Orta Asya'da satma işinin rekabeti. Bununla birlikte Orta Asya bol hammaddesiyle ünlüdür (enerji, uranyum, altın, gaz gözlerini v.s. elde etme çabası);

— Kültür ve İlim yayma alanındaki rekabet (Önce Rus etkisi kuvvetli olan bölgeni 1991 senesinden sonra Batı ve Doğu medeniyeti etkilemeye başlamıştır)¹¹⁸;

Son zamanlar Çin kendi hegemonyasını dünyaya yaymayı stratejik plan olarak gerçekleştirmek yolundadır. Hedeflere ulaşma ve dünya çapında önder olma yolunda tek başına mücadele etmek imkânsızdır. Bunun için de diğer bölgeleri baskı altına almayı ve kendi politikasının diğer devletler tarafından kabul edilmesini hedefleyen tarihte yaşayan çok imparatorluklar öncelikle kendisine güvenli ittifak aramışlardır. Fakat bu devletlerin hedefe ulaştıktan sonra da kendi müttefikine de düşman gözüyle baktığına tarih çok kez şahit olmuştur. "Siyasette dostluk olmaz, istek olur" ifadesi buradan geliyor.

¹¹⁸ **Сотрудничество и безопасность в Центральной Азии: состояние и перспективы** (Orta Asya'daki İşbirliği ve Güvenlik: Durum ve Perspektifler), Almatı, 2008, KİSİ KZ, ss. 144-145.

Daha önceleri, yani SSCB'nin son yıllarında Çin ile SSCB'nin askeri silahları azaltma hakkındaki anlaşması vardı. Fakat bu anlaşmanın gerçekleşmesi SSCB-Çin rekabeti esnasında zor idi. Buna rağmen iki taraf komisyonlar kurup sınırdaki güvenliği sağlamak için çalışmalara devam etmişti. Bu anlaşmalara zamanında iki devletin Dışişleri Bakanları E. Şevarnadze ile Tzyan Zıçen imza atmışlardır. Meselelerin barış yoluyla çözülmesine SSCB tarafından tecrübeli Çin konusunun araştırmacıları Henrih Vorobev ve Vitali Kireyev katkı sağlamışlardır¹¹⁹.

2.1 Şanghay Örgütün Kurulması ve Batı'nın Bakışı

Çin kendisini kuvvetlendirme yolunda ŞİÖ'nü kurmayı tercih etmiştir. İlk önce beş üyesi olan Şanghay Beşlisi'ne Özbekistan'ın üye olmasıyla Şanghay İşbirliği Örgütü'nün etki alanı genişlemiştir. Bu örgütün kurulma süreci Orta Asya devletleri bağımsız olduktan az sonra başlamıştır. 1992 senesi Eylül'de Minsk şehrinde Kazakistan'ın, Kırgızistan'ın, Rusya'nın ve Tacikistan'ın Dış İşleri Bakanları buluşup Çin Halk Cumhuriyeti ile aradaki sınırı belirlemek için anlaşmalar yapmıştı. İsmi geçen dört devlet ve Çin çok tartışmadan sonra 26 Nisan 1996'da Cumhurbaşkanları tarafından sınır bölgelerindeki askeri işbirliği geliştirme hakkındaki anlaşmayı imzalamıştır. “Şanghay Beşlisi'nin kurulduğu tarih 26 Nisan, 1996 senesidir. Bu yukarıda bahsettiğimiz beş devlet başkanının bir araya gelip anlaşmasıyla kurulmuştur”¹²⁰.

ŞİÖ'nün iki sabit organı vardır. Birincisi ŞİÖ'nün Sekreterliği, Çin Başkenti Pekin'deyse, Terörle Mücadele Bölgesel Komitesi de Kırgızistan Başkenti Bişkek'tedir¹²¹. Örgütün karar alma ve ana organları da şunlardır:

Cumhurbaşkanlarının Zirvesi – bu her sene Örgüte üye devletlerin başkentinde devlet başkanlarının buluşmalarıyla gerçekleşir.

Hükümet Başkanlarının Kurulu

¹¹⁹ Сборник Документов по Международному Праву (Uluslararası Hukuk Dokümanlarının Derlemesi), Almatı, 1998, Cilt1, s. 269.

¹²⁰ Flemming Splidsboel Hansen “The Shanghai Co-operation Organization: Probing the Myths”, **Royal Danish Defence College**, December, 2008, Copenhagen, s. 5.

¹²¹ ŞİÖ Hakkında Kısa Bilgi, **ŞİÖ'nin resmi sitesi**, <http://www.sectesco.org/RU/brief.asp>.

Dışışleri Bakanlarının Kurulu – bu kurul üyeleri devlet başkanlarının imzalayacak olduğu anlaşmaları hazırlar, terörle ilgili kararlar alır v.s.

Bakanlar ve idare toplantıları

Sekreterlik – Pekinde bulunan bu organda 40 kişinin daimi faaliyet göstereceği bilinmektedir.

Bölgeleik anti terör strüktürü – Merkezi Bişkek'te olan bu organ çalışmasını Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Çin topraklarında gerçekleştirmiştir¹²².

1997 yılında bu beş devletin Cumhurbaşkanı Moskova'da toplanarak sınır bölgelerindeki asker sayısını azaltma hakkındaki anlaşmayı imzalamışlardır. Bu anlaşma 2020 senesine kadar ve hatta gerekli olduğu zaman daha beş seneye de uzatılır. Bu Asya kıtasındaki önemli olan anlaşmaların biri idi¹²³. İsmi geçen beş devlet kendi aralarında entegrasyon yapma, bunun gibi yasadışı hareketlerle birleşme mücadele etme, uluslar arası teröre yol vermeme, uyuşturucuyla ilgilenen grupları ve ayrılıkçı niyetteki grupları tutuklama hakkında anlaşma yapmışlardır. Bu beş devletin ikisinin Birleşmiş Milletlerin imtiyazlı üyesi olması örgütün uluslararası alandaki önemini yükseltmiştir. Bunun için de perspektifli örgüt olarak tanılan beş devletin işbirliğine dünyanın diğer devletleri de ilgi çekmeye başlamıştı. Onlar gözlemci statüsündeki İran, Hindistan, Pakistan, Afganistan, Moğolistan ve ABD'dir. Pakistan ve Hindistan'ın örgüte gözlemci olması ve gelecekte tam üye olmaya müracaat etmeyi planlaması örgütün önemini artırmıştır. ABD ise ŞİÖ'ne tam üye olmayabilir. Çünkü örgütün kurulması ABD önderlik eden NATO'ya karşı olarak değerlendirilmektedir. ABD, ŞİÖ için gelecekte de gözlemci olarak kalacaktır. Amerika'nın yapmaya öncelik tanıttığı siyaset de ŞİÖ'ne üye devletlerin her biriyle teker-teker sıkı ilişki kurmaktır.

Örgütün en önemli meselelerinden biri de üye devletlerin kendi aralarındaki meseleleri çözmeleridir. Örgüt'ün Anlaşması'nda şunun gibi prensiplerden bahsedilmiştir:

¹²² Tarih, Online Krugosovet Ansiklopedisi,
http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/SHANHASKAYA_ORGANIZATSIYA_SOTRUDNICHESTV_A_SHOS.html

¹²³ “Т. Акимов Шанхай Бестігі Ұйымынан Шанхай Ынтымақтастығы Ұйымына дейінгі даму тенденциялары” (Т. Akimov “Şanghay Beşlisi Toplumundan Şanghay İşbirliği Örgütüne Doğru Gelişme Eğilimi”), **Қазақстан Білім Беру Жүйесіндегі Тарих Пәндерінің Өзекті Мәселелері (Kazakistan Bilim Beru Juyesindegi Tarih Panderininin Özekti Maseleleri)**, Şimkent, 2009, s. 59.

2-Maddî Prensipler

Şanghay İşbirliği Örgütü şu prensipleri öne sürecektir:

...devletin egemenliğine, bağımsızlığına, toprağın bütünlüğüne ve devlet sınırının güvenliğine kendi aralarında saygı gösterecektir. Taraflar bir birine baskı yapmaz, üye olan bir devletin iç meselelerine diğerleri karışmaz, uluslararası ilişkilerde güç kullanmaz ve güç kullanma tehlikesine de yol vermez, sınır bölgelerinde bir tarafın askeri kuvvetleri ikinci tarafın askeri kuvvetlerinden fazla olmaz;

Üye devletler kendi aralarındaki meseleleri barış usulüyle çözer;¹²⁴

3 Temmuz 1998 senesinde Almatı'da Kazakistan, Çin, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan Devlet Başkanları kendi aralarındaki güvenlik hakkındaki anlaşmayı imzalamışlardır. Buna kadar bu mesele üzerinde zikredilen 5 devletin Dışişleri Bakanları bazı meseleleri tartışıp imzaya hazırlamışlardır. Bu anlaşmada gerekli olduğu zaman Orta Asya'da ve Asya kıtasında güvenliği sağlamaya, sıklıkla devler görevlilerinin konuşmasını düzenleyip Örgüt'ün çalışmasını iyileştirmeye söz vermişlerdir.

25 Ağustos 1999 senesinde Kırgızistan'ın Başkenti Bişkek'te toplanan beş devletin Cumhurbaşkanı "Bişkek Bildirisi'ni" ve Kazakistan, Çin, Kırgızistan arasındaki sınır meselesini çözme hakkındaki anlaşmayı imzalamışlardır. Sınırdaki araştırma yapma ve kontrol komisyonu kurulup çalışma kuralları belirlenmişti. 30 Kasım ve 2 Aralık 1999'da Bişkek'te beş devletin hukukçularının, Mart 2000 senesinde ise Almatı'da askeri uzmanların ve Dışişleri Bakanlarının toplantısı düzenlenip birlikte çalışma projeleri belirlenmişti. Her seviyedeki delegasyonların buluşmasından sonra "Şanghay Beşlisi'nin" birleşerek çalışma ve meseleler çözümünü bulmaya başlamıştı¹²⁵.

Bişkek Bildirisi neticesinde beş devletin en önemli olan dış ve iç problemleri tartışıldı ve bu meseleler alanında anlaşmalar yapılmıştı. Bu Bildirisi'nin 1. Maddesinde "Eğer bir tarafın oluşturduğu askeri çalışmalar ikinci taraf için tehlikeli

¹²⁴ Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының Хартиясы (Şanghay İşbirliği Örgütünün Anlaşması), **Ақиқат (Akikat)**, 2002, N 8, s. 4.

¹²⁵ Н. Исингарин "Интеграция как она есть" (N. İsingarin "Entegrasyon Olduğu Gibi"), **Континент (Kontinent)**, N3-4.

gözükürse veya tehlikeli olursa askeri operasyonun çok önemli olmasına rağmen çalışmalar durdurulur” denilmiştir.

Bildirinin ikinci maddesinde ise dostluk, komşuluk ilişkileri geliştirme, sınır bölgelerinde uzun zamandır güvenliği sağlama ve sınır bölgelerindeki askeri anlaşmaları tam gerçekleştirme söz konusu olmuştur, bunlar:

— askeri silah ve sınırdaki askerin durumu hakkında bir birine belgeler verilir;

— ikinci tarafa tehlikeli olan askeri çalışmalar durdurulur;

— askeri çalışmaların seviyesi, yeri ve ölçüsü azaltılır;

— büyük ölçüde acil işlerden dolayı askeri yer değiştirme ve askeri çalışmalar hakkında ikinci tarafa bilgi verilir;

— Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin sınır çizgisinden 100 kilometre uzaklığındaki bölgeye askerin ve askeri silahın taşındığını ve kalacak mevsimini de gösterir;

— askeri çalışmalara ikinci taraftan gözlemciler davet edilir;

— Rusya-Çin sınırının Doğu bölgesinde iki tarafa 100 kilometre uzaklığına kadar askeri-deniz işlemciliği ve askeri nehir kuvvetleri belirli bir zaman içerisinde yaklaşmazlar;

— bir taraf için emin olunmayan şeyler varsa anlatılır;

— sınır bölgelerindeki askeri kuvvetler ve askeri şahıslar arasındaki dostluk genişletilir ve diğer anlaşmalar gerçekleştirilir¹²⁶;

14–15 Haziran 2001 senesinde Şanghay’da toplanan Çin, Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan devlet başkanları oturum sonucu olarak Şanghay İşbirliği Örgütü’nün (ŞİÖ) kurulduğunu ilan etmişlerdir. O andan itibaren Şanghay Beşlisi, Şanghay İşbirliği Örgütü olarak değiştirilmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti için ŞİÖ’nün önemi büyüktür. Çin bu örgütün katkısıyla Orta Asya ve diğer bölgelerdeki kendi politikasını sağlamlaştırmayı elde etmiştir. Buna örnek olarak Orta Asya devletlerinin Doğu Türkistan’daki Uygur ayaklanmalarına destek vermeyecek hale gelmesini gösterebiliriz. Çünkü bu devletler

¹²⁶ Алматы кездесуіне қатысушылардың – Қазақстан Республикасының, Қытай Халық Республикасының, Қырғыз Республикасының, Ресей Федерациясының және Тәжікiстан Республикасының Бірлескен Мәлімдемесі (03.07.1998) (Алматы Бұлушмасына Кәтіланларын – Kazakistan Cumhuriyeti’nin, Çin Halk Cumhuriyeti’nin, Kırgız Cumhuriyeti’nin, Rusya Federasyonu’nun ve Tacikistan Cumhuriyeti’nin Birleşmiş Duyurusu), **Дипломатия Жаршысы (Diplomatya Carşısı)**, 1998, N2, s. 25.

Çin'in devlet sınırının bütünlüğünü resmi tanımışlardır. Uygurlar ise yukarıdaki kısımlarda bahsettiğimiz gibi Doğu Türkistan'da bağımsız devlet kurmak için çalışıyorlar. “ŞİÖ kuruluşunun ilk beş yılında bölgedeki anti terör çalışmalarına ve Örgütün güvenliğine büyük önem vermiştir”¹²⁷.

15 Haziran 2001'de örgüte üye devletler “Terör, Ayrımcılık ve Aşırıcılıkla Mücadele Hakkındaki Sözleşme”yi imzalamışlardır¹²⁸. Bu anlaşmanın 10. Maddesinde ayrıntılı belirlenmiştir¹²⁹. Anlaşma neticesi olarak “Üç Kötülük” olarak adlandırılan terör, ayrımcılık ve aşırıcılığa karşı Örgüt çapında mücadele başlamıştır. Bu çarelerin sayesinde Çin, Orta Asya bölgesindeki Çin'e karşı çalışmakta olan Uygur'ların yolunu kesebilmiştir. ŞİÖ “Üç Kötülük” olarak adlandırılan terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılığa karşı mücadeleyi ön safa koymuştur. Dünya çapında olumsuz önem taşıyan “uyuşturucu kaçakçılığı” da ŞİÖ çapında ele alınmıştır. Afganistan'dan Rusya toprağı ile Avrupa'ya gönderilir uyuşturucu trafiğı olan Orta Asya bölgesinde “uyuşturucu kaçakçılığına karşı operasyonlar” gerçekleşmiştir¹³⁰. Mesela, “Kanal–2006” isminde geçen uyuşturucuyla mücadele operasyonu neticesinde 19.285 kilo uyuşturucu madde ele geçmiştir¹³¹.

ŞİÖ'ne Özbekistan'ın üye olmasıyla örgütün toprağı biraz genişleyip kuvveti de yükselmişti. Örgütün ilk kurulduğu anında onun geleceğine inanmayan ve Batı ile işbirliğini sıkı tutma pozisyonunda olan Özbekistan, az sene geçer geçmez dünya çapında tanıla bilen örgüte üye olmanın önemliliğini hissetmiştir. Önce ABD ile işbirliği iyi olan Özbekistan ŞİÖ'ne üye olmayı gereksiz zannetmişti. Fakat 2005 senesindeki “Andican olaylarından” sonra komşu devletleri ve Çin, Rusya gibi önemli komşu devletler ile ilişkide olmanın önemli olduğunun farkına varmıştır. O

¹²⁷ Ruslan Maksutov **The Shanghai Cooperation Organization: A Central Asian Perspective**, Ağustos, 2006, Sipri, s. 11.

¹²⁸ С. Ж. Нарысов “Шанхайская организация сотрудничества в современном мире” **Международная научная конференция «Шанхайская организация сотрудничества и современный мир»** (S. C. Narisov “Günümüz Dünyasındaki Şanghai İşbirliği Örgütü “Şanghai İşbirliği Örgütü ve Günümüz Dünyası” Uluslararası Bilimsel Konferans), МГИМО, 23 Mayıs 2006, s. 26.

¹²⁹ Tarih, Online Krugosovet Ansiklopedisi, http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/SHANHASKAYA_ORGANIZATSIYA_SOTRUDNICHESTV_A_SHOS.html

¹³⁰ Ruslan Maksutov **The Shanghai Cooperation Organization: A Central Asian Perspective**, Ağustos, 2006, Sipri, s. 11.

¹³¹ A.g.e. s. 11.

ana kadar Özbekistan BDT'daki devletlerin çoğu ile ilişkisinde problemler yaratmıştı.

“Andican olaylarından” sonra ABD de Orta Asya'daki pozisyonunu kaybetmek istemedi. Kırgızistan ve Tacikistan ile aradaki ilişkiye çok önem vermeye başladı. Önceki gibi ŞİÖ'nün güçlenmemesine karşı harekette bulunarak Kırgızistan ve Tacikistan'ı maddi açıdan desteklemişti. Bununla birlikte Çin ve Rusya'nın arasında çeşitli alanda rekabetin olduğu da belirlidir. Bu da ABD'nin her zaman akılda tuttuğu meselelerdendir.

Orta Asya'da sürekli rekabette olan Çin, Rusya ve ABD dış politikada bir biriyle dostluk ve iyi ilişkide olmayı tercih ettiklerini çok kez ifade etmişlerdir.

Çinli araştırmacı Çjao Huaşeng kendi araştırmasında şöyle bir fikir bildirmiştir: 1) ABD Şanghay İşbirliği Örgütünün gözlemcisi olarak kalır veya gelecekte de bu Örgütle işbirliğini derinletmeye devam edecek; 2) Çin Rusya ile birlikte NATO'nun “Barış için Beraberlik” programına katılacak veya gözlemci olarak kalacak; 3) Bu üç devlet de gelecekte NATO'nun “Barış için Beraberlik” veya ŞİÖ'nün düzenlediği bunun gibi programlar içerisinde iyi ilişkide olacaklar;¹³² Bu araştırmacıların Orta Asya'da gelecekte olabilir olayların jeopolitik analizi idi. Biz bazen geleceğe kurulan planlara bakarak geçmiş ve günümüzü de tanıyabiliriz... Bazı uzmanlar ŞİÖ'nün NATO'ya karşı duracak Doğu gücü olduğundan bahsediyor. “2005 yılın rakamlarına göre, Çin'in Şanghay İşbirliği Örgütü'nün diğer beş resmi üyesi arasındaki ticaret hacmi 40 milyar dolara ulaşmıştır. Bu rakam, örgütün kurulduğu 2001 yılına göre iki kat artmıştır. Pekin'in örgüte üye ülkeler arasında serbest ticaret alanı oluşturmak ve ekonomik entegrasyon projesi vardır. Bu proje gerçekleştiği takdirde 2020 yılında örgütün gayri safi yurtiçi hâsılası dünyanın %30'u'nu teşkil edecektir. Yani dünyanın en büyük güvenlik ve ekonomik örgütü olmaya adaydır¹³³. Ariel Cohen, örgütün geleceğini yorumlarken, “Şanghay İşbirliği Örgütü'nün giderek büyümesi ve yeni meydan okumaları Washington'u uyandıracaktır, ancak o zamanda korkarım geç olacaktır” şeklinde uyarmaktadır¹³⁴. Bazı araştırmacılar da ŞİÖ'nün kurulmasını

¹³² A.g.e. s. 111.

¹³³ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 388.

¹³⁴ A.g.e. s. 395

NATO'nun Doğu'ya genişlemesine engel oluşturan olay olarak algılar¹³⁵. ABD'nin ŞİÖ gözlemcisi olması gelecekte tam üye olmaya müracaat edeceğinin başlangıcı olarak hipotez edilebilir.

Günümüzde ŞİÖ Orta Asya'da ABD'nin genel pozisyonuna karşı prensipler uygulamamasına rağmen özellikle 2005 senesinden itibaren her toplantıda bu meselede sıklıkla eleştiriler yapılmaya başlanmıştır¹³⁶. ŞİÖ kurulduğu seneler çoğu ekonomik anlam taşıyan örgüt zaman geçtikçe siyasi de öneme sahip olmaya başladı. Batı'dan gelen tepkilerin çoğu bundan kaynaklanmıştır.

Eski Sovyet bölgelerindeki “Renkli Devrimler” Batı'nın, doğrusu NATO'nun Doğu'ya ilerlemesinin bir göstergesidir. Buna karşı bölgede “anti NATO” çareleri aranmıştır. ŞİÖ'nün çalışmasını da aynı sıraya koyanlar da çoktur. ABD'nin Doğu ve Orta Asya ile ilgili Sekreterliğinin Yardımcı Asistanı Evan Feigenbaum ŞİÖ hakkında “bu mesele Amerika'nın kanının kaynamasına benzer”¹³⁷ ifadesinde bulunmuştur. “Gelecekte NATO'nun muhtemel genişleme planları içinde yer alan Romanya, Bulgaristan ve mümkün olursa Ukrayna, güney Kafkasya'yı NATO'nun sınırına daha da yaklaştıracaktır. Eğer, bölgede meydana gelebilecek bir çatışma Türkiye'yi içine alırsa, NATO'nun soruna müdahalesi söz konusudur”¹³⁸. NATO'nun “demokrasiyi uygulama” yolunda Doğu'ya ilerlemesi neticeye ulaşmış Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'da devrimler gerçekleşmiştir. “Eski Sovyet coğrafyasında yönetimler birer birer el değiştirip “demokratik” yönetimler inşa edilirken Rusya bir yandan bu bölgedeki etkinliğini kaybetmekten rahatsızlık duymakta, ama bir yandan da askeri üsleri ve ekonomik ilişkileriyle bölgedeki etkinliğini sürdürmeye çalışmaktadır”¹³⁹.

İngiltere'nin Savunma Akademisi, ŞİÖ hakkındaki kendi görüşünde şöyle bir hipotezi benimsemişti: “Çin ve Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki enerjiye duyduğu

¹³⁵ Gene Germanoviç **The Shanghai Cooperation Organization: A Threat to American Interests in Central Asia**, China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 6, N 1(2008), s. 20.

¹³⁶ Martha Brill Olcott **The Shanghai Cooperation Organization Changing the “Playing Field” in Central Asia**, 2006, Carnegie Endowment for International Peace, s. 2.

¹³⁷ Gene Germanoviç **The Shanghai Cooperation Organization: A Threat to American Interests in Central Asia**, China and Eurasia Forum Quarterly, s. 20.

¹³⁸ Bülent Uğrasız “Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik politikası” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 4, Sayı 3, 2002, s. 230.

¹³⁹ Erel Tellal “Eski Sovyet Coğrafyasında “Devrimler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2005, 60-2, s. 278.

ihtiyaç ikisinin arasında çatışmalar doğurabilir ve bu çatışma Orta Asya bölgesindeki durumu olumsuz etkileyebilir”¹⁴⁰.

ABD'nin Orta Asya bölgesiyle ilgili en yetenekli uzmanlarından olan Martha Brill Olcott 2006 senesinde Kongre'de şöyle demişti: “Bugün ben ŞİÖ'nün Orta Asya'daki ABD politikasına direk karşı politika uygulamasını gösteren bir delil söyleyemem. Ben ŞİÖ'nün çalışmasına karşı eleştiri yapamam”¹⁴¹. Orta Asya üzerinde çok araştırma yapan M. B. Olcott resmi olarak ŞİÖ'den Batı'ya karşı açık tepki söyleyemediyse de kendi çalışmalarında bunu çok kere ifade etmiştir.

ŞİÖ'nün geleceği ve geçmiş durumu hakkında diğer Çinli araştırmacılarının fikri de iyimserlik anlamı taşıyor. Mesela, Li Lifan ve Din Şiu şöyle demiştir: ŞİÖ Çin için en uygun ve en kanuni kanaldır. Bu örgütün katkısıyla Çin Halk Cumhuriyeti Orta Asya'da güvenli ve uygun politika yürütebilir¹⁴². Onun için de Çin ŞİÖ'nün gelişmesi yolunda çaba göstermiştir. Bu örgütü güçlendirerek Çin Orta Asya'da ABD, AB ve Türkiye gibi etkili devletlerin çalışmasına engel oluşturabilir. Bu Çin politikasındaki stratejik hedeflerdendir. Şu an Çin, ŞİÖ'de önder olarak kabul edilir. Bu Çin'in Orta Asya'daki kendi isteklerine ulaşmasına yardımcı olur. Çin'in düşündüğü şey önce dış devletleri Orta Asya'dan geri çekmek ve sonra da Rusya'yı etkisiz hale getirerek bölgede birinci olmaktır. “Çin kısa vadede Rusya'nın Orta Asya'daki nüfusunu kıramayacağını farkındadır ve bu çerçevede ŞİÖ bünyesinde bölgesel işbirliğine ağırlık vermektedir. Pekin bu noktada Orta Asya ülkeleri için Moskova'ya göre daha güçlü ve güvenilir bir ortak olduğu imajını vermeye çalışmaktadır”¹⁴³. Bu Çin'in Orta Asya devletleriyle ilişkisinin genişleyip diğer bölge dışı devletlerini Orta Asya bölgesindeki rekabette geri bırakmaya başladığından anlaşılır.

Rusya da kendisinin güçsüz kalmasını anlayarak Orta Asya ve dünya çapında tekrar yükselme yolunda gayret etmeye başlamıştır. Rusya'nın Kazakistan'a,

¹⁴⁰ Vladimir Paramonov, Aleksey Stokov “Structural Independence of Rusya and Central Asia in the Oil and Gaz Sectors”, **Central Asian Series**, Advanced Research and Assessment Group of the Defence Academy of the United Kingdom, september, 2007, s. 1.

¹⁴¹ Gene Germanoviç **The Shanghai Cooperation Organization: A Threat to American Interests in Central Asia**, China and Eurasia Forum Quarterly, s. 22.

¹⁴² Ли Лифан **Геополитическое интересы России, США и Китая в Центральной Азии** (Li Lifan **Rusya, ABD ve Çin'in Orta Asya'daki Jeopolitik Çıkarları**), s. 166.

¹⁴³ Selçuk Çolakoğlu “11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri Ve Çin – Orta Asya İlişkileri”, **OAKA**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, s. 44.

Tacikistan'a, Kırgızistan'a ve Özbekistan'a yaptığı bazı maddi desteklerinin bu niyetten kaynaklandığını anlamak zor değil. Rusya'nın Askeri Analiz ve Siyaset Enstitüsünün Müdürü A. Sovvin'in fikrine göre Rusya'nın günümüzdeki siyasi durumu şöyledir: Çin'in askeri kuvvetinin güçlenmesi ve siyasi hedeflerinin yükselmesi Kremlin'in Post Sovyet bölgesindeki etkisini azaltmıştır. Bu Pekin'in etkisi güçlenen Orta Asya'daki durumdur. Bu durumu tam tersine çevirmek ve bölgedeki Çin politikasını durdurmak Çin için zordur¹⁴⁴. Bunun için bu durumu Orta Asya'daki Çin hedefinin gerçekleşmesinin bir göstergesi olarak da kabul edebiliriz.

2005 senesinde Hindistan, İran, Moğolistan, Pakistan ve Afganistan ŞİÖ'nün çalışmasına ilgi çekerek örgüte gözlemci olmak için müracaat etmişlerdir. Bu teklif gerçekleşerek ismi geçen beş devlet örgütün işleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Gelecekte bu devletlerin örgüte üye olacakları açık söyleniyor.

Amerikan yönetimi, Asya'da kendisine en büyük rakip olarak gördüğü ŞİÖ'nün İran ile ilişkisini eleştirmektedir. İran'ın zirveye davet edilmesini "tuhaf" bulan Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in, "Tahran'ın terörist bağlantıları, ŞİÖ'nün amaçlarıyla çatışıyor." şeklindeki sözlerine Pekin'den sert tepki gelmiştir. İran'a "tam üyelik" teklif eden ŞİÖ 2005'te ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin Orta Asya'daki üslerden çekilmesini de istemişti¹⁴⁵. Bu ABD'nin Asya'daki ve özellikle Orta Asya'daki "çevreleme politikasına" Çin ve Rusya önderlik eden ŞİÖ'nün engel olmasından kaynaklanmıştır. İran'ı siyasi çevrelemeyi hedefleyen ABD'nin planları ŞİÖ'ne İran'ın yaklaşmasıyla tersine çevrilmiştir. İran ve Rusya'nın İran toprağında Nükleer Santralını birleşe geliştirmeye anlaşması da ABD'ni kızdırmıştır. ŞİÖ çerçevesindeki Rusya ve Çin'in birleşe çalışması ABD'nin Asya'daki ve Orta Asya bölgesindeki jeopolitik çıkarlarının üzerinde gezen kara bulutu ortaya çıkarmıştır.

ŞİÖ kurulmasından itibaren dünya çapında önemli olan barışı sağlama, güvenlik, Orta Asya'da emniyeti sağlama, bölgede terörizmle mücadele etme, ayrımcılık, yasadışı olan uyuşturucu ve silah ticareti, sınır bölgelerindeki tehlikeli olan hareketlerin yolunu kesme ve bununla birlikte devletin maddi durumunu geliştirme, ilmi-teknolojik, bilim ve kültür alanlarındaki işbirliği genişletme ve vatandaşların ikinci taraf içerisinde izinsiz kalmasına izin vermeme gibi konularda

¹⁴⁴ Независимое Военное Обозрение (Bağımsız Askeri Yorum), 2007, Almatı, 13 Nisan.

¹⁴⁵ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikası**, s. 394.

ciddi çalışmayı hedef tutmuştur. Örgüt çapında 120 ekonomik program, transport, enerji, doğayı koruma, tarımla ilgili çalışmaları geliştirmek ve sınır bölgelerindeki işbirliği genişletmek işi gibi meseleler çalışılmaktadır. Bunların hepsini yapmayı ele alan Pekin'deki Merkez Sekreterliği ve bölgesel antiterör komitesini çalıştırmıştır¹⁴⁶. Rusya ve Çin yüzde 24'er oranlarıyla örgütün bütçesini oluşturmuşlarsa da, onları Kazakistan takiben (%21), Özbekistan (%15), Kırgızistan (%10), Türkmenistan (%6); oranlarıyla örgütün bütçesini oluşturmuşlardır¹⁴⁷.

Örgütün katkısıyla bölgede biraz çalışmalar yapılmıştır. Fakat Orta Asya liderleri dünyanın diğer devletlerinin bölgelerinde bilimli bir istekler sayesinde hareket ettiklerini biliyorlar. Buna rağmen Orta Asyalı devletler de bu “Büyük oyunda” kendi politikalarını da gerçekleştirmek istemişlerdir. Mesela, bu devletler ilk önce ŞİÖ içerisinde bulunarak ve ABD, AB ile işbirliği kurarak kendi güvenliklerini sağlamıştır. Her taraftan gelen tehlikeni anlayarak “Garantörlerin” yardımıyla devletin maddi durumunu siyasi oyunla geliştirebilmişlerdir. Çünkü Orta Asya devletleri böyle yapmak zorunda idiler. Ocak 2005'te Kırgızistan Cumhurbaşkanı Aksar Akayev alaylı bir edayla “Tanrı ve coğrafya bize Rusya gibi stratejik ortağı vermiş”¹⁴⁸ demiştir. Kırgız önderinin bu ifadesi bölgenin gözlediği çok boyutlu siyaseti yansıtır. İkinci bir taraftan da ABD başlayan batı devletlerine verilen mesajdır. Akayev'in buna benzer diğer ifadelerinde de Rusya'nın Kırgızistan'ın stratejik ortağı olduğundan sık-sık bahsedilmiştir. Bu durumdaki Rusya'nın isteği ise Kırgız toprağından batının askeri üslerinin geri çekilmesidir. Orta Asya'yı Amerikan askeri üslerinden arındırma planları Rusya ve Çin'i dış politikada örtüştürmüştür. ŞİÖ'nün katkısıyla Rusya ve Çin'le iyi ilişkide olan Kırgızistan, Afganistan operasyonu konusunda ABD'ye de Kırgızistan'da askeri üssü kurmaya izin vermiştir...

1991 senesinden itibaren bölgeye yapılan yatırımların çoğu Orta Asyalı devletlerin isteği ile başlamıştır. Orta Asya'daki yabancı şirketler, inşaatlar ve büyük holdinglerin bu bölgeden bol-bol para kazanmasına rağmen bölge için de belirli bir

¹⁴⁶ Н. Зиядуллаева **Государства Центральной Азии После Распада СССР** (N. Ziyadullayeva **SSCB Çöküşünden Sonraki Orta Asya Devletleri**), 2007, Almatı, s. 5

¹⁴⁷ Stephen Aris **Russian – Chinese Relations through the Lens of the SCO**, Russia/NISCenter, 2008, s. 9.

¹⁴⁸ Richard Weitz “Averting a New Great Game in Central Asia”, **The Washington Quarterly**, Summer, 2006, s. 156.

miktarda gelirler getirmişlerdir. Orta Asya'daki her devletin yabancı yatırımcılarla nasıl ilişkide olduğunu ilerideki kısımlarda incelenecektir. Şimdi ŞİÖ sayesinde Çin siyasetine geri dönelim.

ŞİÖ'nün önemli iki üyesinin, yani Rusya ile Çin'in örgüt içindeki istekleri Orta Asya devletlerinin kendisi ile ekonomik ilişkide olmasını istemeleri örgüt işinin geri gitmesini etkileyebilir. Çünkü bu mesele her zaman diğer devletlerin aklında olacak şeydir. Orta Asya devletlerinin Çin ile değil de kendisi ile iyi ilişkide olmasını isteyen Rusya, BDT ve Avrasya Ekonomik İşbirliği gibi örgütlerin katkısıyla hedeflerine ulaşmak istiyordur. Bu iki örgütte de Orta Asya devletleri ile Rusya ekonomi ve siyasi olarak birbirlerine bağlanmaktadır.

Orta Asya devletleri Sır Derya ve Amu Derya nehirlerini birleş kullanmak zorundadırlar. Bu devletlerin aynı anda bütün çevre şartlarında olduğu da belirlidir. Bu bölgede yapılması gereken ilk hedef bölgenin su enerjik stratejisini gerçekleştirmektir. Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'ın topraklarında dünyadaki doğal gazın yüzde 4,3'ünün olduğu açıklanmıştır. Bu yaklaşık 8 trilyon metreküp civarındadır. Bağımsız Devletler Topluluğuna ihracat edilen Türkmenistan'ın gazı Kazakistan ve Özbekistan'ın toprağından geçirilmektedir. Bunun için Türkmen gazı Kazakistan ve Özbekistan'daki boru hatları ve bölgedeki doğalgaz ulaşımı sisteminden geçerek kolayca hedeflediği noktalara götürülmektedir. Gazı Avrupa'ya ihracat etme işinde Ukrayna ve Rusya toprağındaki boru hatları kullanılmaktadır¹⁴⁹. Bu sistem günümüz için de geçerlidir. Rusya bu bağıllığı iyi kullanmaya çalışmıştır. Bununla birlikte son zamanlar gündemde olan Hazar denizi kayalarındaki petrol kaynaklarını Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ile Akdeniz'e ulaştırma projeleri de gerçekleşmektedir¹⁵⁰. Bununla Türkiye de petrol oyununa katılıyor. Orta Asya devletlerinin BTC boru hattını kullanması bu devletlerin petrol ihracatına olumlu katkı sağlamıştır. Çünkü Avrupa'ya Rusya toprağı üzerinden petrol ihracat eden Orta Asya devletleri bundan sonra BTC boru hattını kullanarak petrol ihracat etmeye başlamıştır. Bu bir taraftan petrol ticaretindeki ulaşım rekabetinde Orta Asya devletleri için kolaylıklar sağlamıştır.

¹⁴⁹ Н. Зиядуллаева **Государства Центральной Азии После Распада СССР** (N. Ziyadullayeva **SSCB Çöküşünden Sonraki Orta Asya Devletleri**), s. 5.

¹⁵⁰ Richard Weitz "Averting a New Great Game in Central Asia", **The Washington Quarterly**, Summer, 2006, s. 157.

Ekonomik olarak Rusya'ya bağımlılıktan kurtulmaya kapı açılmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile Kazakistan ve Türkmenistan gibi Orta Asya devletlerinin petrolü dünyaya ulaşabilmiştir. Bununla birlikte Türkiye ve İran transitleri ile de Batı'yla ticari ilişki kurma projeleri gerçekleşmiştir. Batı ile ilişkideki ikinci yol Rusya toprağıdır. 2010 senesinde gerçekleşeceği beklenen Nabucco isimindeki Avrupa ve Hazar denizini Türkiye toprakları, zerinden bağlanacak boru hattından da çok şeyler beklenmektedir.

Orta Asya devletleri Batı devletleri ile ticari-ekonomik ilişkide de Rusya toprağını kullanmak zorundadırlar. Avrasya Ekonomik Topluluğunda da Orta Asya devletlerinin Rusya ile işbirliğini derinleten anlaşmalar vardır. Bu örgüte üye devletler Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Beyaz Rusya ve Rusya'dır. Rusya diğer devletlerin Batı'ya veya denize ulaşabilmesi için kendi toprağını sunarak karşılığında bu bölgelerde Rus şirketlerinin iyi çalışabilmesi için uygun durum sağlamıştı. Bu aynı anda Kremlin'in önce kaybettiği Orta Asya'daki etkisini tekrar sağlamlaştırmasına yardımcı olur. ŞİÖ ile ABD, AB, Türkiye ve Müslüman devletlerini Orta Asya'da etkisiz hale getirmek isteyen Rusya, Avrasya Ekonomik Topluluğu ve BDT yardımı sayesinde Çin'i bölgedeki mücadelede yenmek istemiştir. Burada ise "Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan, ŞİÖ sayesinde Çin ve Rusya'yla onların ve kendilerinin isteklerine göre uygun oyun oynuyorlar"¹⁵¹.

Çin de bunu anlayıp Orta Asya devletlerinin dış ticarete Büyük Okyanus'a ulaşip Çin'in de faydasına ekonomik gelirler getirmeleri için kendi toprağını transit olarak sunmuştur. Gerçekten Orta Asya devletleri günümüze kadar Japonya, ASEAN devletleri ve Büyük Okyanus'a ulaşmak için Çin toprağını kullanmaya devam etmektedir. Transit taraflarının çoğalmasa Orta Asya devletleri için avantaj sağlamıştır.

Orta Asya devletlerinin içinde en çok yabancı yatırım çeken devlet Kazakistan'dır. Bu Kazakistan'ın toprağının zengin ve geniş olmasından ve ülkenin siyasi açıdan istikrarlı olmasından kaynaklanmıştır. Hazar denizindeki petrol, Güney-

¹⁵¹ Алексей Маслов "ШОС о двух головах" (Aleksey Maslov "ŞİÖ İki Baş Hakkında"), http://www.ng.ru/courier/2007-09-24/19_shos.html.

Batı Kazakistan'daki doğal gaz kaynakları, Merkezi Kazakistan'daki bol uranyum kaynağı, buğday, et ile deri ihracatı v.b. yabancı devletlerin Kazakistan'a ilgilerini çekmiştir. Bağımsızlığın ilk anlarında Kazakistan'ın Çin'le ekonomik-ticari ilişkileri yüksek olmamasına rağmen yaklaşık 20 sene geçtikten sonra iki taraflı ilişkiler büyük rakamları göstererek petrol, doğal gaz, deri ve uranyum ihracatı alanında ABD, Rusya, AB gibi büyük devletleri geçerek birinci sıradan yer almıştır. Bu belgeler Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan gibi diğer Orta Asya devletleri için de geçerlidir. Mesela, Çin Kırgızistan ile dokuma işi ve altın ihracatı alanında işbirliğini geliştirebilmişti. Türkmenistan ise son on sene içerisinde Çin'e doğal gaz ihracatında ciddi çalışmaktadır. Gelecekte duyulacak enerji ihtiyacını karşılama yolunda Çin uzmanlarının çalışmasının bir göstergesidir.

Çin, Orta Asya devletleri ile ekonominin her alanında işbirliğini geliştirmiştir. Mesela, sadece 2006 senesinde Çin'in Orta Asya'ya yaptığı yatırım 900 milyon dolar olmuştur ("Vremya novostey" gazetesi, 18.Eylül, 2006). ŞİÖ'nün uzun mevsimli hedeflerinden biri bölgede serbest ticari-ekonomi piyasa oluşturmaktır. Duşanbe'de düzenlenen (15.Eylül, 2006) ŞİÖ'nün bölgesel görevlilerinin toplantısında Hazar denizinden Çin'e kadar Rusya, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan toprakları üzerinde taşımacı koridorunu kurma projesi incelenmiştir. Rusya bu proje ile ilgili Kığaç nehrinde köprü yapmaya ve E-40 otobanını kurmaya karar vermişti¹⁵².

Çin-Orta Asya ilişkileri bölgede birinciliği kazanmasına rağmen Batı ve Doğu'daki diğer devletler bu bölgede ciddi çalışmaktadır. 1991 senesinden itibaren Orta Asya, Çin, Japonya, Güney Kore, Hindistan, Pakistan, Türkiye ve Avrupa devletlerine hammadde götürmeye devam etmektedirler. Doğalgaz yataklarıyla Rusya'dan sonra dünyada ikinci sırada olan İran, Türkmenistan'ın Avrupa'ya doğalgaz ihracatında rakiptir. Bununla birlikte Hazar denizinin paylaşımı sürecinde de İran tarafından kaynaklanan ciddi anlaşmazlıklar vardır. Günümüze kadar Hazar denizi etrafındaki Rusya, Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan hepsi için de uygun olan bir çözümü bulamamaktadırlar. Bu problem Hazar denizi bölgesine dışarıdan "Hakem"lerin gelme tehlikesini doğurmuştur. Çin de bu bölgedeki tartışmaların dışında kalmak istemiyor.

¹⁵² Н. Зиядуллаева **Государства Центральной Азии После Распада СССР (N. Ziyadullayeva SSCB Çöküşünden Sonraki Orta Asya Devletleri)**, s. 5.

Doğu'da Çin, Hindistan, Pakistan ve Japonya'ya Hazar denizindeki kaynaklar Çin boru hatları ile götürülmeye hak kazanmıştır. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu ve Atasu-Alaşanköy petrol boru hattı Çin için büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte Doğu Türkistan ile Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan arasında otobanlar yapılmıştır. Ticari-ekonomik ilişkilerin çoğu bu yolların sayesinde kamyonlarla yapılmaktadır. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu hattını Basra körfezine ulaştırma projesi Çin'in sadece Orta Asya değil bu bölge toprağını kullanarak İran, Pakistan, Hindistan ve Türkiye'ye ulaşmak istemesinden gelmiştir. Bu transit hatları bu bölgede olan eski "İpek Yolu'nu" aklımıza getirir (aynı buna benzer AB'nin uyguladığı TRACECA projesi de Avrupa ve Orta Asya'yı bağlayan yeni ipek yolunun yansımasıdır).

Son 15 senede Orta Asya devletlerinin Çin'e renkli metal ihracatı genişlemiştir. Bunun içinde demir ihracatı yaygın olup sanayisi gelişmiş Çin'de hazır ürüne çevrilip dünyaya gönderilmektedir. Orta Asya'ya gelen bu ürünler Çin için ölçüsü Çin'in faydasına olan bol gelirler getirmektedir.

Dünya devletlerinde hammaddeye talep de çoğalmaktadır. Bu talep kendi açısından fiyatın yükselmesine neden olmuştur. Avrupa araştırmacılarına göre Çin'in petrol, alüminyum, çelik gibi hammaddelere duyduğu ihtiyaç dünya çapında bu hammaddeler fiyatının yükselmesini doğurmuştu¹⁵³. Bu Çin piyasasının ne kadar etkili olduğunu gösterir.

Çin kendi maddi talebinin çoğunu Orta Asya'dan götürmektedir. Bu geçmişteki gibi gelecekte de Çin'in bu bölgeye ihtiyaç duymaya devam edeceğini gösterir. Çin kendi politikasını Orta Asya'da sağlamlaştırmak ve bölgede büyük figür olarak kalmak için Şanghay İşbirliği örgütünü kullanmaya devam edecektir. Kısacası ŞİÖ şunun gibi üç maddede gelişecektir:

1) Batı'ya karşı hareket veya anti NATO hedefindeki gelişme. 2) diğer devletlerin toprağı ile gelişme (Moğolistan, İran, Hindistan, Afganistan v.s.). Toprağı böyle genişletme örgütün siyasi önemli hedeflerindedir.

¹⁵³ Франк Зирен "Конкурс Наложниц. Как Влияет на Германию Рост Мощи Китая?" (Frank Ziren "Ödeme Yarışması. Çin'in Gelişme Gücü Almanya'nı Nasıl Etkiliyor?"), **Internationale Politik**, 2005, N6.

2) Orta Asya devletlerinin beraberliği. Rusya'nın Rusya ve Çin ile komşu olması. Bu Orta Asya'da Çin ve Rusya'nın sürekli rekabette ve eşit biçimde siyaset yürütmelerini sağlıyordur. Bu oyunda Orta Asya devletlerinin de örgütün üyeleri olması da çok önemlidir.

3) Orta Asya devletlerinin kendi aralarındaki işbirliğinin olması ŞİÖ tarafından kabul edilmiştir. Bu devletlerin beraber eşit işbirliği kurmaları yolunda ŞİÖ'na üye Çin ve Rusya her zaman yardımda bulunacaklarını ifade etmişlerdir¹⁵⁴.

1996 senesinde kurulmasına rağmen günümüzde herkesin ilgisini çeken ŞİÖ Batı'nın Asya'ya ve özellikle Orta Asya bölgesine genişlemesini engellemektedir. Örgütün kurulma amacı da buradan kaynaklanmaktadır. Örgüt çerçevesinin genişleme planları gerçekleşecek işin daha da kapsamlı olduğunu gösterir. ŞİÖ'nün zaman geçtikçe kuvvetli örgüte çevrilmesi üye devletlerin örgüt içindeki kendi çıkarlarını da değiştirmektedir. Bu süreç ise diğer bölge devletlerinin (özellikle batının) örgütü çöktürme planları için büyük önem taşımaktadır. Fakat doğu devletlerinin batıya duyduğu benzer karşılık onların birleşerek örgütün işini devam ettirmelerini sağlar.

2.2 Orta Asya'da Faaliyet Gösteren Diğer Kurumlar

SSCB'nin çöküşü ile günümüze kadar Orta Asya'nın Bağımsız Türk Devletleri dünya çapında bilinen ve küçük çaptaki çeşitli kurumlar ile örgütlere üye olmuşlardır. Bunların çoğu ve etkilileri bölge dışı büyük ülkelerin siyasi etkisindedir. Şimdi onların bazılarını inceleyeceğiz.

¹⁵⁴ Ф. Толипов “К вопросу о самостоятельной роли организаций Центрально-Азиатского Сотрудничества в рамках ШОС” (F. Tolipov “ŞİÖ Çerçevesindeki Orta Asya İşbirliği Örgütü'nün Bağımsız Rolü Meselesine”), *Центральная Азия и Кавказ (Tsentralnaya Aziya i Kavkaz)*, 2004, N6, s. 169.

2.2.1 Türk Dilinde Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi veya Türk Konseyi

Kökenini Hunlardan, Göktürklerden alıp günümüze kadar dünyanın her tarafında yaşamakta olan Türk Devletlerinin bir araya gelip entegrasyon süreçlerini gerçekleştirmeye çalışması bu devletlerin kültürel, ekonomik ve siyasi açıdan gelişmesine önemli katkı sağladır. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı anında bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya devletlerine ilk olarak kucağını açan Türkiye olmuştur. O anda Türk devletlerinin sıkı ilişkiye girmesi kolay değildi. Fakat bunun önemli bir mesele olduğu her zaman gündemde tutulup entegrasyon süreçlerine adımlar atılmaya devam etmiştir. İlk önce 1993 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Orta Asya ve Azerbaycan'a yaptığı ziyaretinde bu ülkelerin cumhurbaşkanları tarafından Türk Dili Konuşan Devletler Topluluğunun Kurulmasına Dair Protokol imzalanmış; siyasi, iktisadi ve kültürel işbirliği konularının ele alındığı devlet başkanları zirveleri düzenlenmiştir¹⁵⁵. Bu devlet başkanlarının zirveleri Taşkent, Bakü, Astana ve Antalya'da düzenlenmiştir. Bu toplantılarda Türk Dünyasının her alandaki işbirliğini derinleştirme söz konusu olup kararlar alınmıştır. Mesela, bunlar daimi bir sekreterlik ile Türk Dünyası Bilimler Akademisi oluşturulması, Avrupa'daki Türk halklarının diaspora kuruluşları arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi gibi güncel meselelerdir. Bu akademi Türk halklarının tarihini araştırma ile günümüze kadar arası kopmuş olan tarihi bağları canlandırmak amacıyla faaliyetler gösterecektir.

1999 yılında Özbekistan Devlet Başkanına düzenlenmiş suikasttan sonra Özbekistan dış politikada Türkiye ile ilişkilerinde problemler yaratmıştır. Türk-Özbek Liseleri kapatılıp türlü alanlardaki birleşmiş şirketler Özbekistan toprağından çıkartılmıştır. O andan itibaren Türk Devletlerinin entegrasyon meselelerinden çekilmiştir. Özbekistan'ın entegrasyon süreçlerini benimsemesi çalışmaları olumsuz etkilemiştir. Nahçıvan zirvesinde Konseye Özbekistan'ın üye olmasının önemli olduğu söz konusu olmuştur. Abdullah Gül, Özbekistan'ın kültürel, nüfuz

¹⁵⁵ Bağdad Amreyev Türk Devletleri Arasındaki İşbirliğinde Dönüm Noktası Türk Konseyi **Atayurt**, Kış 2010, Sayı: 3, s. 38.

bakımından öneme sahip olduğunu ve bu ülkenin Konseyde bulunmamasının eksiklik olduğunu belirterek gelecekte bu meselenin çözülmesi yolunda çalışmalara devam edileceğini ifade etmiştir¹⁵⁶.

Türk Dilinde Konuşan Ülkeleri İşbirliğinin kurulmasında önemli katkı sağlayan Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'tir. 2006 yılında Antalya'da düzenlenmiş zirvede Nazarbayev Türk Dili Konuşan Ülkeler Daimi Organının, Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesinin ve Akıl Adamlar Kurlunun kurulması konusundan teklifte bulunmuştur. 3 Ekim 2009 yılında Nahçıvan'da Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan, Türkmenistan ve Kazakistan liderlerinin buluşmasında Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev entegrasyon süreçlerindeki önemli rolüne dair Türk Dünyasının Aksakalı olarak adlandırılmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı A. Gül şu ifadeye bulunmuştur: "Kısa bir süre önce Azerbaycan'da Türk zirvesi gerçekleştirilmiş ve orada Nazarbayev'in girişimiyle 17 yıldır hayalini kurduğumuz Türk Konseyi kurulmuştur. Bu kuşkusuz Türk dünyasını birleştirmede anahtar bir unsurdur ve bu da Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın eseridir. Biz kendisini Türk dünyasının lideri olarak kabul etmekteyiz"¹⁵⁷ demiştir.

Uzun zamandır çalışmanın neticesinde kurulan Konseyden geleceğe yönelik çalışmalar beklenmektedir. Bu Konseyin amacı hiçbir devletin veya örgütün çalışmasına karşı değildir. Bu Konsey Orta Asya devletleri ile Türkiye ve Azerbaycan'ın her alandaki entegrasyon süreçlerini gerçekleştirmeyi planlamaktadır. Kuşkusuz bu Avrupa Birliğine üye olmayı hedefleyen ve NATO'nun üyesi olan Türkiye'nin dış politikada Orta Asyalı akraba devletler ile işbirliğini genişletir önemli bir kurumdur.

2.2.2 GU(U)AM

1991'de SSCB çöktükten sonra yerinde meydana gelen bağımsız devletler çeşitli örgütler kurup kendileri de bazı kurumlara mensup olmuşlardır. Onlardan biri de GU(U)AM'dır. GUUAM örgütü 1997 yılında Strasbourg'ta kurulmuştur. İlk önce

¹⁵⁶ Abdulhamit Bilici Türk Dünyası Açılımı **Zaman**, 3 Ekim, 2009.

¹⁵⁷ Bagdad Amreyev İlişkilerini Örnek Gösterebilecek İki Ülke: Kazakistan ve Türkiye **Atayurt**, Kış 2010, Sayı: 3, s. 6.

GUAM olan örgüte Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova üye olmuştur. Örgüte üye bu dört devlet kendi aralarındaki bu işbirliğin TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) açısından çok önemli olduğu da vurgulanmıştır. İki sene sonra Özbekistan'ın örgüte üye olmasıyla GUAM GUUAM olmuştur.

GU(U)AM, ilk kurulduğunda üyelerinin Rusya karşısındaki bağımsızlık ve egemenliklerini muhafaza etmek, güçlendirmek amacıyla kurulmuş, buna da üyeler arasında siyasi, ekonomik ve güvenlik ilişki ve bağların daha sıkı ve güçlü hale getirerek gerçekleştirmeye koyulmuş, ayrıca enerji güvenliğine de özel bir önem atfetmiş, bu konuda da sıkı ve yakın ilişkilerin tesisini kuruluş amaçları arasında koymuştu¹⁵⁸. GU(U)AM'ın Rusya karşıtı örgüt olduğunu üye devletlere bakarak da anlayabiliriz. GUUAM kuruluşundan bu yana ABD tarafından iyice destek görmüştür. GUAM'ın bazı faaliyetleri BDT'nun çalışmasına engelde bulunmak da olmuştur. Buna delili olarak GU(U)AM'a üye devletlerin BDT'nin 21 Nisan'da yapılan Dışişleri Bakanlarının Toplantısında BDT'nin diğer üyelerine karşı blok kurup çeşitli eleştirilerde bulduklarını gösterebiliriz. Eski Sovyetler alanında demokrasiyi geliştirme, batı yöntemleriyle gelişme gibi hedefleri öne koyan GUUAM devletlerinin faaliyetleri çoğu zaman tartışmalar ile konferanslar düzeyinde geçmiştir. Ama bazı görüşler bu örgütün Ukrayna'daki devrimi etkilediğinden bahsetmiştir. Hem Avrupa Konseyi'nin ve hem de Amerika'nın desteklediği (ki ilk elde 45 milyon dolarlık mali destek vermişti) GUAM'ın liderleri 1999 yılında Washington'da yapılan NATO Zirvesi sırasında kendi aralarında da bir zirve yapmış ve Özbekistan işte bu zirve sırasında gruba katılmıştı¹⁵⁹. Yani GU(U)AM'ın üye devletleri ABD'yi stratejik olarak görmüşlerdir.

24 Mayıs 2005'te Özbekistan GU(U)AM'dan çekilmiştir. Özbekistan bunu 2002 yılında ifade etmiştir. O andan itibaren Özbekistan GU(U)AM'ın toplantıları ile faaliyetlerinden pasif kalmıştır. Böylece GU(U)AM tekrar GUAM haline gelmiştir. Böylece GUAM faaliyetleri Orta Asya bölgesinde uzaklaşmıştır. GUAM'ın çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. Her sene üye devletlerde örgütün zirvesi ile toplantıları düzenlenip çeşitli seviyelerde anlaşmalar yapılmaktadır.

¹⁵⁸ Fikret Ertan GUUAM canlanıyor **Zaman**, 5 Mart, 2005.

¹⁵⁹ Fikret Ertan 10. Yılında GUAM **Zaman**, 27 Temmuz, 2007.

2.2.3 AGİT ve Orta Asya

AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı) 1975 yılında Soğuk Savaşın sonraki Doğu ve Batı Avrupa arasındaki ilişkileri geliştirip güvenliği sağlamak amacıyla kurulmuştur. AGİT'in kapsamlı güvenlik anlayışı 3 sütunlu güvenliği sağlama yolunda kurulmuştur:

1. Siyasi-askeri (devlet merkezli, geleneksel). Bu demokratikleşme, eğitim, seçimler, insan hakları, azınlık hakları, medya özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, cinsiyet ayrımcılığı, insan ticaretiyle mücadele v.s.
2. İnsani (Human security). Bunlar silahların kontrolü, sınır yönetimi, terörizmle mücadele, çatışmaları önleme, askeri reform ve polis faaliyetleridir.
3. Ekoloji-çevre alanları. Bunlar medeniyetler arası ittifak, ayrımcılık ve nefretle mücadele, enerji güvenliği, iklim değişimi, çevre bozulması, gıda ve su kirliliği gibi diğer konulardır.

AGİT Kuzey Amerika, Avrupa ve Orta Asya'yı kapsayan büyük bir kurumdur. Günümüzde 56 üyesi olan AGİT dünyanın güvenliğini sağlama yolunda faaliyet gösteren önemli kuruluştur. AGİT görev olarak çatışmaların sona erdirilmesi, insan hakları, küresel güvenlik, silahların kontrolü, demokratik seçimleri gözlemlenme, ekonomik ve çevreyle ilgili güvenliği sağlama gibileri hedeflemiştir.

Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra AGİT'e üye olmuştur. Orta Asya devletlerinin içinde en çok Kazakistan AGİT çapındaki uluslararası politikada önemli çarelerde bulunmuştur. Kazakistan AGİT'e 30 Ocak 1992'de üye olmuştur. O andan itibaren günümüze kadar Kazakistan'da İnsan Hukukları, Terörle mücadele, çevreyi koruma meseleleriyle ilgili bir sürü konferanslar düzenlenmiştir. Dinler arası diyalog, bölgede güvenliği sağlama gibi önemli konulardaki Kazakistan'ın faaliyetlerinin sayesinde Kazakistan bu Teşkilat'ın 2010 yılındaki Başkanı olmaya seçilmiştir. Kazakistan'ın adaylığı Kasım 2007'de AGİT'in Madrid'teki toplantısında seçilmiştir. Bu dünya politikacıları tarafından Kazakistan diplomasisinin büyük başarısı olarak algılanmıştır.

2.2.4 ECO (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı)

Bu Teşkilatın kurucuları Türkiye, İran ve Pakistan'dır. Bu İran devriminden sonraki durumu iyileştirmek için kurulan Kalkınma için Bölgesel İşbirliği'nin (RCD) ve 1985 yılında üç ülke arasında imzalanan ve 1977 tarihli İzmir anlaşmasını tadil eden protokol ile kurulmuştur. Teşkilata 1992 tarihinde Afganistan, Kazakistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan ve Özbekistan'ın üye olmalarıyla kurumun önemi de artmıştır. Teşkilata üye devletlerin birlikte çalışması, haberleşmesi ile koordinasyonunu sağlayan Genel Sekreterlik İran Başkenti Tahran'dadır. Teşkilatın Ekonomi ve Ticaret, Ulaştırma ve Haberleşme, Sanayi, Tarım, Eğitim ve Bilim Enerji, Altyapı vb. Alanlardaki faaliyetlerine 8 teknik komite ve bu komiteler şemsiyesi altında görev yapan uzman gruplar destek vermektedirler¹⁶⁰.

Ekonomik meselelerin inceleneceği görevliler toplantısı yılda iki kez Bölgesel Planlama Konseyi adında düzenlenip Bakanlar Konseyine meseleler sunmaktadır. Bakanlar Konseyi de meselelere doğru karar alma organıdır. Tahran'da bulunan her ülkenin Temsilciler Konseyi her ay toplanıp Bakanlar Konseyi'ne yapılmakta olan işler hakkında veriler verir.

1992'den itibaren Teşkilat'a üye devletlerin zirvesi her sene düzenlenmektedir. 7 Temmuz 1993'teki İstanbul zirvesinde Teşkilatın hedefi olarak yüzyılın sonuna kadar mümkün olduğunca kalkınmış ve modernleşmiş bir bölge ve milliyetler topluluğu oluşturmaktır. Teşkilatın önemi Orta Asya devletleri ile Azerbaycan'ın denize ulaşmasına destek bulunmasıdır.

Günümüze kadar ECO önemli ölçüde üye devletleri entegre etmeye katkı sağlamasa bile Orta Asya devletlerinin denize çıkışı ve İran ve Türkiye'nin Orta Asya ile ilişkisinde belirli rol oynamıştır. Genel olarak baktığımızda Türkiye-Orta Asya ilişkilerinin gelişmesinde rol oynayan çeşitli kurumların içinde ECO da yer almaktadır.

¹⁶⁰ Necati Fırat İslam Ülkeleri ve EKİT (ECO) Raporu **T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı**, Yayın No: DPT: 2380 – ÖİK: 444. S. 9.

2.2.5 CİCA (Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı)

Asya’da kapsamlı barış ve güvenlik sisteminin oluşturulması adına Kazakistan’ın inisiyatifi ile ‘Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı’ (CICA) platformu oluşturulmuştur. 20’yi aşkın ülkenin üye olduğu, 10 gözlemci kuruluş ve ülkenin bulunduğu CICA, bir istikrar sisteminin zeminini hazırlayabilecek potansiyele de sahiptir. Teşkilatın başkanlığını 2010 yılına kadar Kazakistan üstlenmektedir. Kazakistan, 2010 yılında da AGİT başkanlığını devralacaktır. CICA’nın fikir babası olan Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev bu fikrini ilk defa 1992’de BM Genel Kurulu’nun 47. oturumunda açıklamıştır¹⁶¹. İlk senelerde bu konferansın gerçekleştirilmesi olanaksız gibi gözükmiştir. Kazakistan Kor diplomasisinin devamlı çalışması neticesinde bir kez CICA üyeleri Devlet Başkanlarının Zirvesini, üç kere de Dışişleri Bakanlarının toplantısını düzenleme gerçekleşmiştir.

CICA’nın çalışma organları arasında her dört yılda bir toplanan ve Konferansın en üst organı Devlet Başkanları ve Hükümetleri Toplantıları (zirveler) Dışişleri Bakanları Toplantıları (iki yılda bir yapılmaktadır), Üst Düzey Yetkilileri Komitesi (her yılda toplanmakta) bir önceki yılın CICA Kararlarının uygulanmasını takip etmekte güncel meseleler hakkında bilgi toplama ve özel Çalışma Grupları yer almaktadır. Ayrıca, Almatı Şartı’nda belirtilen düzenli toplantılar, siyasi konsültasyonlar ve diğer faaliyetlerle ilgili idari destek sağlamak üzere üye ülkeler bir Sekreteryaya kurmuşlardır¹⁶².

4 Haziran 2002’de Kazakistan’ın eski başkenti Almatı’da CICA’ya üye Devlet Başkanlarının Zirvesi düzenlenmiştir. Zirve sonucunda da Almatı Aktı sine imza atılmıştır. 4 Kısımdan oluşan bu belgede Asya’da güvenliği sağlamak, terörizm, ayrımcılık, aşırıcilik ve uyuşturucu ticaretine karşı birleşe mücadele etmek gibi güncel meseleler yer almıştır. Dışişleri Bakanlarının düzeyinde gerçekleşen toplantıda, CICA Usul Kuralları ve Güven Arttırıcı Önlemler Katalogu kabul edildi. Çin, Rusya, Türkiye, Hindistan, Pakistan, Afganistan, Azerbaycan, Mısır, İran, İsrail, Ürdün, Kazakistan, Kırgızistan, Moğolistan, Filistin, Güney Kore, Tacikistan,

¹⁶¹ Hasan Kanbolat Avrasya’da Güvenlik için Türk-Kazak İşbirliği **Hurriyet**, 3 Ekim, 2008.

¹⁶² Şatlık Amanov **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, s. 273.

Tayland, BAE ve Özbekistan devlet Başkanlarını bir araya getiren kurum önce kurulmamıştır. Asya'nın kapsamlı toprağında gerçekleşen CICA'ya üye devletlerin genişliği 338 milyon km karedir (Asya'nın yüzde seksen dokuzu, Avrasya'nın ise yüzde yetmiş ikisini oluşturmuştur). Bu devletlerin toplam nüfuzu da 3 milyar civarındadır. Günümüzde Vietnam'ın da CICA'ya üye olacağı beklenmektedir. Böylece üye devletler sayısı 21'e ulaşacaktır. Son olarak Kazakistan Dışişleri Bakanı Kanat Sudabayev, Tokyo'ya giderek Japonya Başbakanı Hatoyama'yı zirveye davet etti¹⁶³. CICA'nın gözlemci devletleri ise ABD, Japonya, Malazya, İndonezya, Katar, Ukrayna'dır. CICA'nın AGİT gibi Asya'da güvenliği sağlayacak etkili kurum olacağı beklenmektedir.

Çeşitli kökene, çeşitli medeniyete, dile sahip olan ülkelerin bir araya gelip faaliyetlerini daha sonra da rahatça sürdürebilmesi kuşku da uyandırmıştır. Bununla birlikte üye devletlerin de bazı meselelerde çatışan çıkarları da vardır. BU CICA'nın gelişmesine olumsuz bir etkendir. Fakat Almatı Şartı'nda vurgulanan ve yapılması anlaşılan güncel meseleler de CICA üyesi olan Asya devletlerini beraber olmaya sürüklemiştir. Dolayısıyla CICA'nın gelecekte AGİT, NATO gibi sağlam kurumlar safında yer alacağını beklemek olumludur.

Bu sene yani, 2010 senesinden 2012 yılına kadar CICA'nın Başkanlığını Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'in teklifiyle Türkiye üstlenmiştir.

CICA'nın şu anki faaliyetlerinin amacı, Asya bölgesinde güvenli bir ortam yaratmak için işbirliğinin güçlendirilmesine ilişkin tedbirler geliştirerek uluslararası ilişkilerde karşılıklı anlayış kurmaktır¹⁶⁴.

2010'da Türkiye CICA'nın Başkanlığını devraldıysa, Kazakistan da AGİT'in Başkanlığını üstlenmiştir. Bu iki devletin uluslararası bazı meselelerdi çözmeye etkenli rol oynayacağını gösterir. Kazakistan AGİT'in, Türkiye ise CICA'nın Başkanlığında doğu ve batı arasında köprü olarak Afganistan, Dağlı Karadağ sorunu ve dünyada güvenliği sağlama gibi bazı meseleler konusunda çalışmalar yapması beklenmektedir. Bu iki devletin aynı sene iki önemli kurumun başkanlığını yapması onların uluslararası çaptaki değerini artıracaktır.

¹⁶³ Süleyman Kürt CICA Zirvesi için davetler özel temsilciler ile yapıyor **Zaman**, 3 Nisan, 2010.

¹⁶⁴ Darhan Kaletaev **Ulusal Lider Etkeni**, 2009, s. 67.

2.2.6 Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü

İlk önce Kolektif Güvenlik Anlaşması olarak isimlendirilen kurum 15 Mayıs 1992 tarihinde Rusya, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Ermenistan (daha sonra Azerbaycan, Beyaz Rusya ve Gürcistan katılmıştır) tarafından Taşkent'te imzalanmıştır¹⁶⁵. Anlaşma 20 Nisan 1994'te çalışmaya başlayıp beş seneye kadar devam edeceği konusunda anlaşılmıştır. Fakat önemli olma nedeniyle devam edeceği belirli olmuştur.

Örgütün kurulma amacı da üye devletlere gelen tehlikeleri önlemeyi, sınırda güvenliği sağlamayı ve ekonomik işbirliğinde olmayı hedef tutmaktır¹⁶⁶. Bu hedef örgüte üye devletlerin hepsisi tarafından istenmiştir. SSCB döneminde dünyayı etkileyen bu devletler SSCB çöktükten sonra her taraftan duyulan tehlikeden korunmak için tekrar ve farklı biçimde birleşmek için KGAÖ kurmuşlardır. KGAÖ'nün 22 Ocak 1993 senesinde uygulanan Anlaşmasınının 11. maddesine göre örgüte üye devletler herhangi durumda bir birine askeri yardımda bulunacaklarına söz vermişlerdir¹⁶⁷.

SSCB çöktükten sonraki eski Sovyet bölgelerine doğru olan NATO'nun genişlemesi Rusya'yı rahatsız ederek KGAÖ'nü kurma isteğinde bulunmuştu¹⁶⁸. Bundan dolayı Örgütün kurulmasına en çok katkıda bulunan Rusya'dır. Bu istek Rusya'nın kendi güvenliği ve Eski Sovyet devletlerinin Rusya'dan ekonomi ve siyasi alanda uzaklaşmasını önleme amacından doğmuştur. SSCB çöktükten hemen sonra kurulan Örgüt bölgede terörle ve uyuşturucu ticaretiyle mücadele amacıyla birçok çalışmalar yapmıştır. Bu Örgütün de kurulma amacını NATO karşıtı çalışması anlamında gösterenler de olmuştur. Bu ifadelerle karşı KGAÖ Başkanı Nikolai

¹⁶⁵ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 286.

¹⁶⁶ Collective Security Treaty Organization (CSTO), <http://www.globalsecurity.org/military/world/int/csto.htm>. (Charter of the Collective Security Treaty Organization, Chapter II. Purposes and Principles, Madde: 3.), 8 Kasım, 2009.

¹⁶⁷ Zakir Chotaev "The Multilateral Structures and Legal Foundations of Russia's Security Policy in Central Asia", **Central Asia and the Caucasus**, 2006, Nisan.

¹⁶⁸ A. g. e.

Borduizha şöyle demişti: “Biz NATO ile uyuşturucu ticaretiyle birleşik mücadele etme gibi alanlarda birleşik hareket etmeyi amaçlıyoruz”¹⁶⁹.

“Nisan 1999’da Özbekistan, Gürcistan ve Azerbaycan, örgütün etkisizliği ve aşırı “siyasallaşma”sı dolayısıyla Kolektif Güvenlik Anlaşması’ndan çekildiğini açıklamıştır”¹⁷⁰. 1999 senesinde Kırgızistan’ın güneyindeki silahlı saldırılardan sonra Rusya, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan “BDT – 99” ortak askeri operasyonunu gerçekleştirmiştir. Çünkü Kırgızistan’ın güneyindeki Calalabad bölgesinde radikal gruplar Kırgız köylerine silahlı saldırılar yapmıştır. Aynı sene bunun gibi gruplar Özbekistan’da da hareket etmekteydi. Fakat Özbekistan’ın Silahlı Kuvvetleri bunların hareketlerini hemen sona erdirmiştir.

11 Eylül 2001 senesindeki ABD’deki terör saldırısından sonra Kolektif Güvenlik Konseyi’nin NATO ile birlikte çalışması başlatıldı. Afganistan’da el Kaide ile mücadeleye başlayan NATO askerinin Orta Asya’da etkili olarak kalmaması için KGK askeri de Orta Asya’da terörle mücadele etmişti.

Mayıs 2002’de Moskova’da Kolektif Güvenlik Konseyi üyeleri askeri alandaki işbirliği ve askeri teknikleri geliştirmek için CST’ni “Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü” olarak değiştirmişlerdir¹⁷¹.

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütünün faaliyetlerinin finansal ihtiyaçları, üye ülkelerin yaptıkları aidatlardan oluşan bütçeden karşılanmaktadır. Her yıl BDT Güney Kalkanı askeri tatbikatları gerçekleştirmektedirler. Örgüt çatısı altında Orta Acil Müdahale Gücü ve Anti – terör Merkezi bulunmaktadır¹⁷².

Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü çerçevesinde hareket eden Rusya, Örgüte üye devletlerin kendisi ile askeri işbirliğinde olmasını sağlayabilmiştir. Objektif bakışla değerlendirirsek Silahlı Kuvvetleri dünyada ilk sıralarda olan Rusya’nın Orta Asya devletlerinin askeri yardımına ihtiyacı var mıdır? Durum tam tersi olabilir. Öyleyse KGAÖ olmasının Rusya açısından önemi nedir? ŞİÖ katkısıyla Orta Asya’ya veya Post Sovyet çerçevesine yaklaşan NATO tehlikesine karşı tehditler oluşturabilen Rusya kendi rakibi Çin’i KGAÖ’nün katkısıyla etki dışı bırakmak

¹⁶⁹ http://www.australia.to/index.php?option=com_content&view=article&id=15706%3Anato-vs-csto-the-fog-of-war&Itemid=184. 12 Kasım, 2009.

¹⁷⁰ Şatlık Amanov **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, s. 286.

¹⁷¹ Collective Security Treaty Organization (CSTO), <http://www.globalsecurity.org/military/world/int/csto.htm>.

¹⁷² Şatlık Amanov **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, s. 287.

istemiştir. Çünkü bu siyasi oyundur. Herhangi bir sebeple Orta Asya devletlerine “yardımda bulunabilme” teklifiyle yaklaşan diğer bölge dışı devletlerin isteklerini KGAÖ kendi başına birçok kez gerçekleştirmiştir.

Rusya için daha bir olumlu taraf olarak da Orta Asya devletlerinde asker tutabilme imkânını gösterebiliriz. Tacikistan’daki Afganistan’la ilgili operasyonlarda¹⁷³ ve Kırgızistan’daki askeri çalışmalarda Rusyalı silahlı kuvvetler çoğunluğu oluşturmuştur.

KGAÖ’nün BDT’den farkı çoğu kez askeri anlamda çalışmasıdır. Eylül 2004’ten itibaren KGAÖ, Birleşmiş Milletler Genel Asamblesinde resmi kaydedilip, BM Genel Sekreterliği ile KGAÖ Genel Sekreterliği işbirliği kurarak çalışmalara başlamıştır. BM Güvenlik Konseyinin Terörle Mücadele Komitesi ile Avrupa’da İşbirliği ve Güvenlik çalışmalarına, BM çapında Uyuşturucu Kaçakçılığı ve Suça karşı mücadeleye başlamıştır. Bununla birlikte KGAÖ’nün ŞİÖ’de Sekreterliği açılmıştır¹⁷⁴.

16 Ağustos 2006’da Soçi’de Özbekistan’ın KGAÖ’ne tekrar üye olması resmen kabul edilmiştir.

KGAÖ günümüzde de çalışmaya devam etmektedir. Örgüt, ŞİÖ ile karşılaştırdığında önemsiz gözükmesine rağmen Rusya açısından vazgeçilmezdir. Burada düşünülmesi gereken mesele KGAÖ’nün Rusya hariç diğer üyeler için olumlu ve olumsuz taraflarıdır. Olumlu tarafı olarak bölgede denge siyasetinin sağlanmasını gösterebiliriz. Bölgedeki KGAÖ’nün varlığı ŞİÖ katkısıyla bölgeye yayılan Çin tehlikesini ve Batının etkisini önleyici faktör olduğu düşünülebilir. KGAÖ’nün daha bir olumlu tarafı da Orta Asya devletlerinin askeri alanda sıklıkla bir araya gelip birleşe çalışmayı gerçekleştirmeleridir. KGAÖ varlığının olumsuz tarafı da askeri alandaki Rus etkeninin devam etmesidir. KGAÖ’nün katkısıyla Rusya, Orta Asya devletlerinde kendi askerini yerleştirmeyi gerçekleştirmiştir.

¹⁷³ Farkhod Tolipov “Multilateralism, Bilateralism and Unilateralism in Fighting Terrorism in the SCO Area, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Volume 4, No. 2(2006), s. 156.

¹⁷⁴ Andrey Denisov “CIS is not a Defunct Organization, Its Dissolution Is Not Considered” **Security Index**, No. 1(83), Volume 14, s. 16.

2.2.7 Bağımsız Devletler Topluluğu

8 Aralık 1991 senesinde dünya çapında çok önemli bir olay olmuştu. Zikredilen tarihte Beyaz Rusya'nın Belovecsk milli ormanındaki küçük Rezidansta o andaki SSCB'nin üyelerinden olan Rusya Federasyonunun Başkanı Boris Yeltsin, Ukrayna Cumhurbaşkanı Leonid Kravçuk ve Beyaz Rusya yüksek Konseyi'nin Başkanı Stanislav Şuşkeyeviç üçü 1922 senesinde SSCB'yi kuran devletlerden olduğunu öne sürerek SSCB'nin dağıldığını resmi ilan ettiler¹⁷⁵. Bunu ismi geçen üç devletin de parlamentoları kabul etmişlerdi. Böylece 100'den fazla değişik halkın yaşadığı, 15 birlik cumhuriyeti, 20 özerk cumhuriyet, 9 özerk oblast ve 9 özerk okrug olmak üzere toplam 53 ayrı milli idare biriminden oluşan yaklaşık 287 milyon nüfuslu SSCB hayatını sona erdirmişti¹⁷⁶.

Bundan hemen sonra N. Nazarbayev'in katkısıyla SSCB'nin Orta Asyalı üyeleri Türkmenistan'ın Başkenti Aşkabat'ta 13 Aralık 1991'de toplanarak "Konfederasyon" kurmaya çalıştılar. Bu Orta Asya devletlerinden Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'ya karşı gösterilen sert tepkiydi. Bunu hemen anlayan diğer devletler de diplomatik anlaşmalara doğru yaklaşp önemli konular üzerinde tartışmalar düzenlemişlerdir. Çünkü SSCB zamanında ekonomik ilişkileri bir birine bağımlı olan bu devletler SSCB çöktükten sonra da bir birisiz gelişmenin zor olduğunun farkına varmışlardı. Mesela, "Pavlodar'daki Traktör Fabrikasında yapım sürecinde hazır ürüne kadar SSCB'nin 90 şehrinden yedek parçalar getiriliyordu"¹⁷⁷. Eğer SSCB'nin eski üyeleri arasındaki ilişkiler kesilirse ekonomik bunalımın olacağı kesindi. Böylece 21 Aralık 1991 senesinde Almatı'da SSCB'nin eski üyeleri toplanarak Bağımsız Devletler Topluluğunu (BDT) kurmakla anlaştılar. Almatı'daki Toplantıya SSCB'nin eski üyelerinin 11'i katılmıştır. Onlar Azerbaycan, Ermenistan, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Rusya, Türkmenistan,

¹⁷⁵ Ж. Самрат "Достастық – ажыратушы емес, ұйымдастырушы қоғамдастық" (С. Самрат "Топлuluk – Аyrıлікчі Деғіл, Дүзенлейісі Ортақлік"), **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**, 2009, Kasım, No. 368 (25765).

¹⁷⁶ Fırat Purtaş **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Ankara, Platin, 2005, s. 44.

¹⁷⁷ Ж. Самрат "Достастық – ажыратушы емес, ұйымдастырушы қоғамдастық" (С. Самрат "Топлuluk – Аyrıлікчі Деғіл, Дүзенлейісі Ортақлік"), **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**

Moldova ve Ukrayna'dır. Gürcistan ise BDT'nun üyesi olarak 1993'te kaydedilmiştir.

BDT'nun merkez ofisi Beyaz Rusya'nın Başkenti Minsk'te yerleşmiştir. Resmi dili Rusçadır. BDT'nun toplam nüfusu 280 milyon civarındadır. BM barış gücüne de katılmaktadır. SSCB'nin yerine kurulan bu birleşme dünya çapında kendini tanıtmıştır.

SSCB çöktüğünde eski Sovyet devletlerinin kendi aralarında bir sürü problemler vardı. BDT'nin kurulmasının önemini biri de burada idi. BDT eski Uygulayıcı Sekreteri Ruşaylo bununla ilgili ifadeye bulunmuştu: “Mesela problemin çoğu sınırda geçmektedir. Gürcistan ve Rusya Güney Osetya ve Abhazya için çatışmaya az kalmışsa, Moldova Pridnestrovye'yi kaybettiği için kızgındı. Ukrayna'da ise Kırım meselesi vardır. Azerbaycan ve Ermenistan Dağlı Karabağ için tartışmaktadır. Ukrayna'nın sınır meselesini gündeme koyması da bu anda olmuştu. Fakat bu meselede Rusya aktif değildir. Çünkü Rusya, SSCB'nin mirasçısı olmayan diğer Sovyet sonrası devletlerinin Rusya'nın etkisini kabul etmeyeceğini iyi biliyordur”¹⁷⁸. Bunun için Rusya BDT üye devletler toprağında Rus etkisinin azalmaması için çaba göstermişti. “BDT'nin amacı çevre ve merkez arasındaki gerilimi önlemek; iktisadi ve askeri alanda işbirliği yapmaktır. Dışarıdan “Sovyet imparatorluğu'nun yeniden doğuşu” şeklinde sert eleştiriler gelse de, üye ülkeler bağımsızlıklarını güçlendirmeye devam etmişlerdir. Lakin Rusya, her zaman için örgütün lideri olmak hevesini içinde taşımıştır”¹⁷⁹.

BDT'nin kurulmasına Orta Asya devletleri de Rusya da istekliydi. Orta Asya'da toplanıp konfederasyon kurmaya çalışan Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın bu hareketlerinin tehlike hissi Rusya'nın Orta Asya'ya yaklaşmasına zemin hazırlamıştı.

Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev da Post Sovyet çerçevesinde Slav ve Müslüman Türk devletleri olarak ikiye ayrılıp çatışma tehlikesinden kaçınarak

¹⁷⁸ Есенгүл Кәпкызы “ТМД Саммиті: Тығырықтан Шығудың Жолын Іздеген Жок” (Esengül Kapkızı “BDT Zirvesi: Çıkmazdam Kurtulmanın Yolunu Aramadı”), http://www.turkystan.kz/page.php?page_id=27&id=786.

¹⁷⁹ Bilal Yıldırım **Şanghai İşbirliği Örgütü**, Stajyer: Orta Doğu-Orta Asya-Kafkaslar Çalışma Grubu, 2006, s. 2.

BDT'nin kurulması için çaba göstermiştir¹⁸⁰. 1990'lı senelerden itibaren Baltık devletleri bağımsızlıklarını ilan ederek ve Avrupa'yı gelişme yolunda örnek alarak Rusya ile diğer Post Sovyet devletlerinden bağımsız siyaset yürütmeyi benimsemişlerdir. Bunun için BDT içinde Baltık devletleri bulunmamıştır. "Türkmenistan da tarafsız politika izleyerek 25 Ağustos 2005 senesinde BDT'den çekildiğini resmi ilan etmişti"¹⁸¹.

BDT daha çok konfederatif birlik statüsündedir. Daha çok milletlerüstü güçlere sahip olsa da sembolik olan ticareti, maliyeti, mevzuatı ve güvenliği teşkil eden Ortaklık anlamındadır.

2.2.8 Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET)

"Avrasya Ekonomik Topluluğu" içinde Rusya, Beyaz Rusya, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'ı bulunduran kurumdur. Ukrayna ve Moldova gözlemci statüsündedirler. Kurulma amacı da ismi geçen üye ülkeler arasında Gümrük Birliğini kurmaktır. "Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun hedeflerinden birisi de tek enerji ağı oluşturmaktır. Bunun için eski Sovyetlerden kalma alt yapı kısmen yeterli görünmesine karşın daha da geliştirilmesi öngörülmektedir"¹⁸².

1996'da kurulan bu Topluluğa 2006 senesinde Özbekistan da üye olmuştur.

AET, üye devletin başkanları tarafından yönetilir. Karar verme meselesinde hepsi eşit statüde değildir. Bu Topluluğunun bütçesini hangi devletin hangi seviyede oluşturduğuna bağlıdır. Mesela, "Rusya için %40, Beyaz Rusya ve Kazakistan için %20, Kırgızistan ve Tacikistan içinse %10 kapasite tahsis edilmiştir"¹⁸³. Neticede Rusya için kolaylıklar sağlanmıştır.

2003'te Ermenistan AET'ye gözlemci statüsünü almıştır. Bazı siyaset adamları AET'nu KGAÖ' nün ekonomik ayağı olarak algılamıştır. AET Kazakistan,

¹⁸⁰ Ж. Самрат "Достастық – ажыратушы емес, ұйымдастырушы қоғамдастық" (С. Samrat "Topluluk – Aygılcı Değil, Düzenleyici Ortaklık"), **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**

¹⁸¹ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 367.

¹⁸² Kıyalbek Akmoldoev "Avrasya Ekonomik Topluluğu: Rusya'nın Orta Asya'daki Ayağı mı?", **TASAM**, 28 Temmuz, 2006, <http://www.tasam.org/index.php?altid=1397&syf=2> (07. 10. 2009)

¹⁸³ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 397.

Kırgızistan gibi Orta Asya devletleri için de ekonomik kazançlar getirmektedir. AET üye devletlerin DTÖ'ne birlikte üye olması planları da vardır.

2010 senesinden itibaren Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya'nın "Gümrük Birliğini" kurmaya anlaşması Kırgızistan, Tacikistan gibi AET'na üye devletleri için olumsuz süreç olmuştur. Özellikle Kırgızistan'ın çaba gösterip "Gümrük Birliği"ne veya Gümrük Birliğine dâhil olmaya çaba göstermesi başta Rusya olmak üzere diğer devletler tarafından net cevabını alamamıştır. Bu Gümrük Birliği Kırgızistansız gerçekleşirse Kırgızlar için sıkıntılar ortaya çıkar. Çünkü Dünya Ticaret Örgütü'nün üyesi olan Kırgızistan, çoğu zaman Post Sovyet devletleriyle sıkı ilişkidir. İlişkinin en dürüst olduğu Rusya, Kazakistan ve Beyaz Rusya kendi aralarında entegrasyon oluşturup Kırgızistan dâhil diğer devletlere gümrükte vergi zammını oluşturursa ilk olarak zarar görecektir. Sanayisi gelişmiş ve Dünya Ticaret Örgütü'nün üyesi olan Çin devleti başta olmak üzere diğer gelişmiş ülkeler Kırgız piyasasını kendisine bağımlı hale getireceği gerçektir.

2.3 Orta Asya Devletlerinin Entegrasyonu

Türk kökenli bir devlet olan Hunların M.Ö. 3. Asırdan itibaren büyük bir devlet kurmasıyla beraber Orta Asya bölgesi çok önemli bölgelerden olmuştur. Bölge dışından bir devlet olarak 16. asırdan itibaren Orta Asya'ya uzayan Rus Çarlığı Üç Cüz'e ayrılan¹⁸⁴ Kazak Hanlığı'nın iki Cüzü'nü 18. asrın 30-35'li senelerinde baskı altına almıştır. Rus Çarlığı'nın Kazak Hanlığı'nın üçüncü cüzünü ve Hokand, Buhara Emirliklerini alması ise 19. asrın 60'lı senelerinden başlamıştır. Güney ve Güneydoğu Asya'yı sömürge ederek Afganistan'da savaşmakta olan İngiltere'nin Orta Asya bölgesine sürme teşebbüsüne karşı Orta Asya kendisini "Büyük Oyun"da bulmuştur. Rus Çarlığının bölgeye gelmesiyle Orta Asya devletleri 1990'lı senelere kadar Rus'ların etkisi altında kalmıştır. Bölgedeki idare Ruslar ve Rusya tarafından yönetilen komünistlerin elinde olmuştur.

¹⁸⁴ Kazaklar 15. asırda kendi devletini kurduğundan beri üç Cüz'e ayrılmıştır. Onlar Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz'dür. Kazak Hanları bu Cüz'lerin kendi hanlarını tayin ederek devleti yönetmiştir. Cüz'lerin sadece siyasi değil de soyuna göre de ayrıldığı belirlidir.

1990'lı senelerden sonra Orta Asya'da tekrar "Büyük Oyun" başlatılmıştır. Fakat bu kez oyuncular bileşiminde değişimler vardır. İngiltere'nin yerine ABD geçmiştir. Eskide başarılı olan Rusya, bu kez zayıflamış durumdadır. Bölgede yeni oyuncu olarak Çin hareket etmektedir. Hindistan, Avrupa Birliği ve Türkiye de "Büyük Oyun"da oyuncular olmaktadır. Bu arada "Büyük Oyun"un merkezinde olan Orta Asya devletlerinin durumu nasıldır? Kendi çıkarlarını gerçekleştirme yolunda ne yapmayı başarabilmiştir veya neyi planlamaktadır. Bu konudaki en uygun çözümlerden biri Orta Asya'da entegrasyon sürecini gerçekleştirmektir.

Orta Asya Devletlerinin Entegrasyonu meselesi eskiden beri çok tartışılan mevzulardandır. Bunun en önemli nedeni de Orta Asya'da yaşayan halkın aynı kökenden gelmeleridir. 20. asrın başında Orta Asyalı aydınlar birleşme meselesinde birçok projeler sunmuştur. Onlardan biri Kazakistanlı Sultanbek Kozhanov'tur. O, "Orta Asya Konfederasyonu"nu kurmayı sunmuştur¹⁸⁵. S. Kozhanov, Çar tahttan indirilirken komünistler yöneten yeni sistemin sunmuş olduğu "her milliyet kendi kendisini yönetmeye haklı" ifadesini öne sürerek Orta Asya'da ekonomik açıdan entegre olan "Orta Asya Konfederasyonu"nun kurulması için çaba göstermiştir. Bununla birlikte Turar Rıskulov ve Mustafa Çokay ile başlayan diğer gruplar da Orta Asya devletlerinin birleşerek yeni devlet oluşturmalarını benimsemişlerdir. Mustafa Çokay'a hayatını "Büyük Türkistan" kurma mücadelesinde geçiren Enver Paşa'nın destek verdiği bellidir. Fakat bunların hedeflediği siyasi hedefler o zamanlardaki zor siyasi durumlar sebebinden gerçekleşmemiştir.

Orta Asya devletleri 1991'den sonra bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra da Orta Asya'nın entegrasyonu meselesi tekrar gündeme geldi. Orta Asya devletlerinin entegre olması planının mimarı Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev idi. Bağımsızlığın ilan edildiğinden itibaren dışarıdan gelen türlü tehlikeleri anlayan Kazakistan önderi Orta Asya devletlerine entegre olmayı teklif etmiştir. Orta Asya devletlerinin entegrasyonu Rusya ve Çin tarafından olumlu karşılanmayan bir projedir. Bu devletler işbirliğinde olan Orta Asya devletlerinin arasında bulunup bölge durumunu belirleyici rolünde olmayı benimsemişlerdir. ABD ise entegrasyonun taraftarı gibi gözükmemektedir.

¹⁸⁵ Daha derin bilgi için Ordalı Konuratbayev'in "Turar Rıskulov Kogamdık-Sayasi Jane Memlekettik Kızmeti" (Almatı, 1994) adlı kitabına bakınız.

Orta Asya devletlerine Afganistan'ı da katan ABD, "Büyük Orta Asya Projesi"ni sunmuştur. İstikrarın olmadığı Afganistan'la siyasi-ekonomik ilişkilerin gelişmesi olanaksızdır. Amerikalılar ise bunun gibi eleştirilere karşı "SSCB, Orta Asya bölgesini ırklarına göre ayırana kadar bölgede 2 ve 2,5 bin senedir ticari-ekonomik ilişkiler gelişmiş durumdaydı"¹⁸⁶ ifadesini kullanmışlardır. ABD bu projeye Orta Asya bölgesinde ABD'nin projesiyle kurulan Ortaklığın ortaya çıkmasını planlamıştır. Çünkü bu "Ortaklık", ABD'nin Çin ve Rusya'ya karşı planladığı köprübaşı önemini taşır. ABD Dışişleri Bakanının Yardımcısı R. Boucher bu meseleyle ilgili şöyle demiştir: "Bu projeden bütün taraflar kazançlı çıkacak. Afganistan'a ihtiyacı olan enerjinin sağlanmasına, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkelerin de kazançlı çıkmasına yarayacak. Bu kaynakların kuzeyde Kazakistan'a, güneyde de Pakistan ve Hindistan'a uzatılması sayesinde, bölgedeki bütün enerji ağını birbirine bağlamayı umuyoruz"¹⁸⁷. Amerika'nın "çok isteyip" bu projeyi gerçekleştirmeye çalışmasına rağmen, meseleye Orta Asya devletleri ve diğer "büyük komşuları" da sıcak bakmamıştır. "Büyük Orta Asya Projesi" hala gündemde olmasına rağmen dışarıdan uygulanmaya çalışılan Ortaklık anlamında gerçek önem taşımıyordu. Fakat ABD'nin Orta Asya'daki herhangi işte dengeleyici rolünde olduğunu unutmamalıyız. Dünya çapında ünlü olan "Büyük Ortadoğu Projesi"nin "Büyük Orta Asya Projesi"ni içinde barındırmakta olduğu tehlikesi de Amerikan jeopolitiğinin derinliğinden örnekler verir. "Barış için Ortaklık", "Demokrasiyi yayma" projeleri Irak, İran, Ortadoğu bölgesi, Türkiye, Afganistan ve Orta Asya'yı kapsayan ve ABD'nin düşündüğü bir projedir. Bu Amerikan stratejisinin renkli gül devrimlerinden yararlanma adımlarına benzer...

Bizim incelemek istediğimiz mesele Afganistan hariç diğer Orta Asya devletlerinin gerçekleştirmesi gereken entegrasyondur. Bu günümüze kadar tartışılan ve önemini kaybetmeyen meseledir.

1990'lı senelerde N. Nazarbayev'in önerisini Kırgızistan ve Tacikistan Devlet Başkanları desteklemişti. "Nazarbayev, 18 Şubat günü, parlamentodan yaptığı ve

¹⁸⁶ Алексей Князев "Большая Центральная Азия – Это Вполне Очевидный Человеческий Маразм" (Aleksey Knyazev "Büyük Orta Asya – Bu Pekala Açık Jeopolitik Tükenme"), **Fergana.ru**, 2007, 7 Temmuz.

¹⁸⁷ Margaret Basheer "Orta Asya Stratejik Kavşağın Ortasında", 2 Mayıs, 2006, <http://www.avsam.org/tr/a886.html>.

Kazakistan televizyon kanalları tarafından naklen yayınlanan ulusa sesleniş konuşmasında, Avrupa Birliği gibi bir Orta Asya Birliğini kurmanın zamanı geldiğini söylemişti. Aksi halde, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının gelecekte tehlikeye düşebileceğine işaret etmişti”¹⁸⁸. Kazakistan tarafı ilk önce Orta Asya devletlerinin arasında ekonomik işbirliğini geliştirme projelerini sunmuştur. Fakat Nazarbayev’in projesine Özbekistan Devlet Başkanı tarafından ret cevabı verilmiştir. “Dünya siyasetçileri Özbekistan’ın Orta Asya entegrasyonunu benimsememesinin sebebi olarak O’nun ABD ile iyi ilişkide olmasını gösterir”¹⁸⁹. Günümüzde Orta Asya devletlerinin hepsi Özbekistan’la ilişkilerinde problemlerle karşılaşmışlardır. Buna çoğu zaman Özbekistan tarafından ilk adımlar atılmıştır. Devlet Başkanı Kerimov’un Orta Asya’nın diğer liderleri hakkındaki eleştirileri çoktur. Orta Asya devletlerinin çoğunun Özbekistan’la ilişkisinin iyi olmaması da Özbekistan yöneticilerinin siyasi pozisyonundan kaynaklanmıştır. Mesela, “Özbekler, Tacikistan’a ekonomik ve vize abluka yapmayı devam ettirerek medya ile Tacik karşıtı retoriği yapmaktadır”¹⁹⁰. Kazakistan-Özbekistan sınırı da çoğu zaman Özbekistan tarafından nedeni anlatılmadan kapatılmaktadır. Kazak-Özbek sınırını belirleme anında da Özbekler tarafının tarihte kendisine ait olmayan bazı topraklara talepte bulunduğu bellidir. Kırgız dış politikasını da benimsemeyen Özbek önderi, Kırgızistan’a doğru çok kez eleştiride bulunmuştur. Özbekistan ile Türkmenistan’ın ilişkilerinin iyi olmadığı Türkmen yetkililerinin ifadelerinden anlaşılır.

Türkmenistan, tarafsız dış politika izlediği için entegrasyon meselesinde aktif katılımcı olmamıştır. Tacikistan Devlet Başkanı ilk seneler geçen İç Savaş sebebinden bu meselede Kazakistan’ı desteklememiştir. Fakat bu sürecin Tacikistan’a kazançlar getireceğini anlayarak daha sonra Kazakistan’a destekte bulunmuştur. Kazakistan’a bu meselede en çok destekte bulunan devlet Kırgızistan’dır. Çünkü Kırgız Hükümeti ekonomik durumu geride olan ülkeyi geliştirmek için Orta Asya devletleriyle işbirliği kurmanın gerektiğini anlamıştır.

¹⁸⁸ Abdulvahap Kara “Türk Dünyasından”,
www.yedidevletbirmilliet.org.tr/Word.asp?id=268&tur=haber.

¹⁸⁹ Saken Yessirkepov “Kazakistan-Türkiye İlişkileri Ve Orta Asya Devletlerinin Entegrasyonu”, **ISTIAC** (İSTANBUL INTERNASTIONAL ANNUAL CONFERENCE on foreign people studying postgraduate education in turkey), 24-26 Haziran 2009, İstanbul, Titiz Yayıncılık, s. 456.

¹⁹⁰ Г. Ваҷнадзе “Деловой Таджикистан” (G. Vaçnadze “İş Tacikistanı), **Коринф (Korinf)**, Moskova, 2002, s. 7.

Orta Asya devletlerinin içinde özellikle Kırgızistan-Kazakistan ilişkileri hızla gelişmektedir. Son zamanlar ekonomik ilerlemeyi başarabilmiş Kazakistan, komşu Kırgızistan'a maddi destekte bulunmaktadır. Kazakistanlı yatırımcılar Kırgız yerinde faaliyet göstermeyi çoktan başlamıştır. Isık Göl'e dinlenmeye gelen Kazakistanlılar da Kırgızistan'ın bütçesine turizmden gelen geliri artırmışlardır. Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev'in ifade ettiği gibi "Kazakistan tarafı Kırgızistan'ın hidroenerji, tarım ve turizm alanlarına ilgi çekmiştir"¹⁹¹. Günümüzde Kırgızistan-Kazakistan ilişkileri iyi durumdadır. Fakat Orta Asya entegrasyonunun gecikmesi Kırgızistan'ın Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üye olmaya sürüklemiştir (1998 senesi)¹⁹². DTÖ'ne üye olan Kırgızistan'ın piyasasını sanayisi gelişen batı ve doğu bölgelerinin ürünleri doldurmuştur. Yerli sanayi açık ekonomik rekabette kendisini zayıf bulmuştur.

Kazakistan Devlet Başkanı entegrasyonun önemini anlatan şu açıklamada bulunmuştu: "Orta Asya önünde iki seçenek vardır; ya dünya ekonomisine ebediyen hammadde sağlayıcısı olarak kalarak ikinci bir sömürgeci devletin gelmesini beklemek, ya da Orta Asya bölgesinde ciddi bir birlik sağlamaya girişmektir. Ayrıca bölgenin stratejik konumunu göz önümüze aldığımızda önündeki tehlikelere karşı bölge ülkelerinin birlikte hareket etme gerekliliği de ortaya çıkıyor. Dugin'in kitabında Kazakistan için belirlediği tehlikelerin tüm bölge için de geçerli olduğu söylenebilir"¹⁹³.

Orta Asya'yı entegre edici olarak aynı kökenden gelme, komşuluk, tarihte bütün sistemin bir parçası olma (SSCB'den bahsedilmektedir) ve eskiden komşuluk ilişkiler, Orta Asya'nın her devleti için dışarıdan gelen benzer tehlikeler vs. faktörler öne sürülmüştür. Bunlardan hepsi de Orta Asya'nın her devletini ilgilendiren meselelerdendir. Orta Asya'da entegrasyon sürecini başlatmanın en optimal projesi ilk önce ekonomik açıdan sıkı işbirliğin yapılmasıdır. Bazı iktisatçılara göre bir devletin hiçbir dış ülkeye bağımlı olmadan kendi ürettiği ürünleri kendi içinde tüketebilmesi için veya talep ve arzın bir devlet içinde kendi kendisini

¹⁹¹ Erica Marat "Nazarbayev Increases Kazakhstan's Engagements in Kyrgyzstan, Eclipsing Russia", **Central Asia-Caucasus Analyst**, 18 Nisan, 2007, s. 12.

¹⁹² Ayşe Oya Benli **Kırgızistan Ülke Profili**, İGEME (TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008. s. 11.

¹⁹³ www.turkbirlik.gen.tr/ 110ortaasyadaentegrasyon.

karşılabilmesi için en az 70 milyonluk nüfusun olması icap edermiş. Fakat Orta Asya devletlerinin hiçbirinde böyle bir nüfus hacmi yoktur. Bu durum da Orta Asya devletlerini ekonomik işbirliğine çeken faktörlerden olmalıdır. Çünkü Orta Asya'daki zikrettiğimiz beş devletin toplam nüfusu bu rakama yaklaşarak 60 milyon nüfusunun üzerinde olmaktadır.

Orta Asya'da entegrasyon sürecini gerçekleştirme yolunda gayret edilmesine rağmen bir sürü iç ve dış faktörler meseleye olumsuz etken vermiştir. Orta Asya ülkelerinin aynı coğrafyayı paylaşmalarına rağmen, aralarındaki sınır sorunları, ekonomik ve demografik sorunlar¹⁹⁴ bölgenin kısa vadede istikrara kavuşmasını zorlaştırmaktadır. Mesela sadece Özbekistan'ın devlet sınırı belirlemede Kazakistan'la, Kırgızistan'la, Tacikistan'la ve Türkmenistan'la problemler doğurmuştur. Bunlarla birlikte Orta Asya devletlerinin aynı coğrafyayı paylaşmaları dolayısıyla akarsu kaynaklarına duydukları ihtiyaçlar da bir sürü tartışmalar doğurmaktadır. “Bazı hipotezlere göre 2030 senesinden sonra Orta Asya bölgesi kendi akarsuyunun dışında ek akarsuya ihtiyaç duyacaktır”¹⁹⁵. Bu meseleler Orta Asya devletlerinin kendi aralarındaki yaşam rekabetini yükseltmektedir.

Diğer yandan, bölgesel liderlik konusunda yaşanan rekabet (özellikle Kazakistan ve Özbekistan arasında), benzer ürünler konusunda bölge ülkelerinin uzmanlaşmış olmaları, dış faktörlerin istikrarı bozucu girişimleri (Kırgızistan'daki ABD etkisi ile Tacikistan'daki Rus etkisi gibi), ulusal sorunların halen iç ekonomik entegrasyon için önemli bir tehdit oluşturması (Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan'da yaşanan sosyo-ekonomik problemler, Tacikistan'da yaşanan iç savaşın etkileri, Özbekistan'daki radikal akımlar ve bir ölçüde Kazakistan'daki Rus nüfusun talepleri gibi) ise Orta Asya'nın entegrasyonunu daraltan unsurlar olarak kaydedilebilir¹⁹⁶.

Orta Asya'daki entegrasyona bölgedeki en nüfusu çoğunluk devlet olan Özbekistan'ın sıcak bakmaması projenin gerçekleşmesini zorlaştırmıştır. Fakat

¹⁹⁴ Daha da kapsamlı bilgiler edinmek için bkz. Tayyar Arı “Sovyetler Birliği Sonrasında Avrasya: Din, Etnik Yapı, Ekonomi ve Dış Politika”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 3, Sayı 4 (Kış 1999), ss. 29-35.

¹⁹⁵ Umida Hashimova “Fire Over Water in Central Asia”, **Central Asia-Caucasus Analyst**, 8 Nisan, 2009, s. 7.

¹⁹⁶ Mehmet Dikky “Orta Asya'da Ekonomik Entegrasyon Düşüncesinin Temelleri”, <http://www.usakgundem.com/yorum/180/orta-asyada-ekonomik-entegrasyon-d%C3%BCs%C3%BCncesinin-temelleri.html>. 11. 11. 2009.

bunun gibi süreçlerin gündemde olmasına rağmen Orta Asya’da entegrasyonlaşma meselesi günümüzde de tartışılmaktadır. Kazakistan Devlet Başkanı diğer komşu devletlere şu tekliflerde bulunmuştur: “Hepimizin ortak ekonomik çıkarları, kültürel ve tarihi bağları, dili, dini, ekolojik problemleri ve dış tehditleri var. Avrupa Birliğini kuranlar, belki de böylesine önkoşulları ancak hayal edebilmişlerdi. Biz yakın ekonomik entegrasyona gerçekleştirmeli, ortak market ve ortak paraya geçmeliyiz.

Sadece bununla biz, devamlı birlik ve beraberlik için de bizi görmek isteyen ortak atalarımıza layık olabileceğiz”¹⁹⁷. Orta Asya’da ilk önce yapılması gereken ekonomik entegrasyon projeleri bölgedeki beş devletin ticari-ekonomik ilişkilerinde gümrük birliğinin gerçekleştirecektir. Bu çok önemlidir. Çünkü gümrük birliği bölge devletlerinin sıkı ilişkide olmasını ve ekonomik gelişmesini sağlar. Gümrük birliği bununla birlikte bölge dışı devletlerinin Orta Asya piyasasındaki etkisini azaltır. Avrupa Birliği’nin kurulması ve gelişmesinde de gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi önemli rol oynamıştır. Ekonomik entegrasyon sürecinde olmaz olmaz olan meselelerin biri bölgedeki sanayini geliştirme projesinin gerçekleşmesidir. Bölgede sanayi gelişirse Nazarbayev’in dediği gibi DTÖ’ne birlikte üye olma işi doğru tercih olur. Bölgede entegrasyon sürecini gerçekleştirme işi muhtemelen bol sermayeyi gerektirmektedir. Orta Asya devletlerinin günümüzdeki ekonomik zayıf durumu entegre olma çabalarına engel olmaktadır.

Türkiye, Orta Asya devletlerinin entegrasyonuna en sıcak görüşteki devletlerdendir. 20 yüzyılın ilk yarısında “Büyük Türkistan”ı kurmayı hayal eden Enver Paşa, Ziya Gökalp ve Zeki Velidi Toğan gibi Türk aydınları Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu’nun bağımsızlıklarını kazanarak bir entegrasyona girmesini istemişlerdir. Tarihi sebepler bu şahısların hedeflerin gerçekleşmesine yol vermemiştir.

Türk Milletinin ulu önderi M. K. Atatürk de “Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların (soydaş Türk kardeşlerimizin) bize yaklaşmasını

¹⁹⁷ Abdulvahap Kara “Türk Dünyasından”, www.yedidevletbirmilliet.org.tr/Word.asp?id=268&tur=haber. 02. 12. 2009.

beklememeliyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekli”¹⁹⁸ demiştir. 20. asrın 20 - 30’lu yıllarında dış tehlikelerden devleti koruma görevi omzunda olan Atatürk, ilk önce Türkiye’yi yaşata ve geliştirebilme, ondan sonraki hedef olarak Orta Asya bölgesindeki devletlere yardımda bulunma pozisyonunu benimsemiştir.

1990’lı senelerde Orta Asya’daki durumun değişmesi Türkiye’nin tarihi projelerinin tekrar gündeme gelmesine katkı sağlamıştır. “Türkiye, 16 Aralık 1991’de bölge devletlerini tanımış ve 1992 yılının ilk üç ayında diplomatik ilişkiler kurmuştur”¹⁹⁹.

İlk senelerde Orta Asya’yı ziyarette bulunan Türkiye Devlet Başkanı T. Özal’ın bazı teklifleri Orta Asya önderleri tarafından reddedilmiştir. Bu olay “Büyük Türkistan” kavramından kaynaklanan T. Özal düşünceleriyle Orta Asya önderleri düşüncelerinin bir birine uygun gelmemesi olarak değerlendirilmiştir. Çünkü Orta Asya ülkeleri dış politikada çok kutuplu siyaset yürütme işini benimsemişlerdir. Bunu biz Orta Asya Devlet Başkanlarının da anılarından anlayabiliriz.

Türkiye de bu durumu anlayarak ekonomik ve kültürel ilişkileri geliştirme işini başlatmıştır. “Şu anda Orta Asya devletleri, Türk karar vericilerinin Türkiye hakkındaki değerlendirmelerinin aksine, Türkiye’yi fazlaca öneme alınması gereken aktör olarak görmemektedirler. TİKA’nın iddia ettiği gibi, “Türkiye gelsin, bizi kurtarsın” gibi bir anlayışa sahip değiller”²⁰⁰. Günümüzde Orta Asya devletleri ve Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler gelişmiş durumdadır.

Çin, Orta Asya devletlerinin entegrasyonuna sıcak bakmayan devletlerdendir. Çin devlet yetkililerinin “milliyetçiliğe” veya herhangi “ırkçılığı” öne süren birleşmelere karşı ifadeleri vardır. Bu durumun Çin çıkarlarından kaynaklandığı bellidir.

¹⁹⁸ Elnur Mikayılov “21. Asırda “Türk Birliği” Projesi”, **Selçuk Üniversitesi, Tarih Dergisi**, 2005. s. 6.

¹⁹⁹ Ali Faik Demir “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sonrası Türkiye İle Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler Ve Bu Konuda Etkili Olan Faktörler”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1 Eylül. 2003, sayı: 2, s. 165.

²⁰⁰ Ertan Efeğil “AK Parti’nin Orta Asya Politikası Üzerine Genel Bir Bakış”, <http://busam.beykent.edu.tr/resimy/ERTAN-EFEG%C4%B0L1.doc>.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇİN VE ORTA ASYA DEVLETLERİ

3.1 Çin-Kazakistan İlişkileri

Dünyanın nüfusunun büyük bir kısmı yaşamakta olan ÇHC günümüzdeki gelişme yoluna 20. asrın 70'li yıllarında Deng Xiyaoping'in idareyi ele almasıyla başlamıştır. O andan itibaren Çin, dünyada kapitalizmin gerekli olan kurallarını benimseyen komünist devlet olarak tanınmaya başladı. Çin'in bu hareketini SSCB çok kez eleştirmiştir. Çünkü bu devlet Marks ve Lenin fikirlerine karşı sistemi benimsemekteydi. Bu iki büyük devlet arasındaki tartışma 1990 senelerine kadar yani, SSCB'nin çöküşüne kadar devam etmişti. 1991 sensinde ortaya bağımsız devletlerin çıkmasıyla SSCB-Çin arasındaki savaşız çatışma sona ermişti. Çin ise genç bağımsız devletler ile her yönden iyi işbirliği kurmayı stratejik plan olarak görmüştür. Böylece 1991 senesinde Orta Asya devletleri ile Çin arasında diplomatik ilişkileri başlamıştır.

Çin'in ilişki kurmaya önem verdiği devletlerden biri de Kazakistan idi. O zamanlar Kazakistan'ın nüfusu 15 milyon civarında idi. Toprak genişliği ise dünyada dokuzuncu sıradadır. Beş devlet ile sınırlı olan (Çin, Rusya, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'dır) Kazakistan'ın toprağı çok zengindir. Hazar denizi sahasında bol petrolü, merkezinde bol uranyumu, Güney ve Güney Batı bölgesindeki doğal gaz kaynakları ile renkli metal ve kömürü bol olan Kazakistan dünya devletlerini ilk andan bile yatırım yapmaya çekmiştir. Tarihte de olduğu gibi Kazakistan toprağı Rusya'nın Orta Asya'ya yönelik imparatorluk hareketlerini yürütmesine engel olan bölgedir. Çünkü orası Orta Asya ile Rusya'nın arasındadır. Dolayısıyla güneye genişleyen Rus İmparatorluğu diğer Orta Asya devletlerine Kazakistan'dan yaklaşık 130 sene geç ulaşabilmiştir.

Kazakistan toprağının büyük olmasına rağmen az nüfuslu devlettir. Bu Kazak tarihindeki soykırımlardan kaynaklanmıştır. Sadece 1917, 1921, 1930–33 senelerdeki açlıktan Kazak toprağı 4,5 milyon civarındaki halkını kaybetmişti. Totaliter rejimin

yüzünden yüz binlerce Kazak kurşuna dizilip idam edilmiştir. Ölmek için milyon civarındaki Kazak dış ülkelere gitmek zorunda kalmıştır. Onlardan birazı günümüzde Çin’de (1,5 milyon civarında olduğu söylenir. Tam belli olmama sebebi Çin’deki herkes Çinli olarak sayılır), Özbekistan’da (1 milyondan fazla olduğu söylenir), Rusya’da (500 bin civarındadır), Türkiye’de (20 bin civarındadır), v.s. yaşamaktadırlar. Bunların çoğu yukarıda bahsedilen sebepler yüzünden oralarda bulunuyor. Şu an bu Kazaklar gittiği yerlerin vatandaşlarıdır.

Kazakistan Devlet Başkanının bizzat kendisinin ilgilenmesi ile gerçekleşen, dünya Kazaklarını Ata yurduna geri döndürme projesi vardır. 1997 senesinden itibaren gerçekleşmekte olan bu proje ile Kazakistan’a gelen “Oralmanların” (Vatanına geri dönenlerin) sayısı bir milyonu geçti. Dünyada diğer ülkelerdeki kendi Milliyetini programlarla davet eden devletlerin sayısı çok azdır. Onlar Almanya, Rusya, İsrail ve Kazakistan’dır.

Kazakistan lideri bu meseleyi Çin Devlet Başkanı ile görüşmesinde söz konusu etmişti. N. Nazarbayev Tzyan Zemin’in aklına Çin’in Kazakistan’a hiçbir zaman kötü bir şey yapmayacağına söz verdiğini hatırlatarak Çin’deki Kazakları Kazakistan’a döndürme meselesini söz etti. Nazarbayev bunun Kazakistan’ın stratejik projesi olduğunu söyleyerek Çin’deki “sadece” vatanına dönmek isteyen Kazakların isteklerinin gerçekleşmesine izin verilmesini rica etti. Çünkü bu çok ince konu idi. Resmi Pekin kendi vatandaşlarını Uygur, Kazak, Rus diye ayırmıyor. Çin’in 1 milyar 300 milyon vatandaşın hepsi Çinli olarak adlandırılıyor. Bu güvenliği sağlama önlemlerindedir. Böyle yapmazsa etnik problemi resmi gündeme gelip bağımsızlıklarını isteyen diğer milliyetler Çin’in bütünlüğüne tehlike doğurabilir. N. Nazarbayev’in sadece istekli olanları geri vermesine izin istemesinin nedeni de bu idi. Tzyan Zemin de bu meseleyi iyi çözmeye söz vermişti.

İlk senelerden beri Kazakistan, Çin’le olan dış politikasına çok önem vermiştir. İki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerin tarihi Temmuz 1991 senesinde Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev’in Çin’i ilk resmi ziyareti ile başladı. O zaman Kazakistan-Çin ilişkileri sağlayan demir yol Rusya toprağında idi. O andan itibaren iki devleti bağlayan demir yol hattını yapma projeleri tartışılmaya başladı. Bundan dolayı Çin tarafı Ürümçü’den “Drucba” (Dostluk) istasyonuna kadar 460 kilometrelik demir yol hattını yapmıştır. 1 Eylül 1991 senesinde ilk yük treni sefere

çıkmıştır. 1995 senesinde ise Dostuk-Alaşanköy demir yolu hattı ile yük taşıma işini geliştirme hakkındaki anlaşmaya imza atılmıştır²⁰¹. Bu anlaşma gerçekleşip iki taraflı ticari-ekonomik ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Havası rüzgârlı olan (senenin 300 günü rüzgârlıymış) bu bölgede demiryolcular, sınırdaki askerler bu demir yolu hattındaki uyuşturucu ticareti, kaçaklık ve kanun dışı hareketlerle mücadele etmekte başarılı olmuşlardır.

Aralık 1991 yılında Çin ve Kazakistan arasında ticari-ekonomik ilişkileri geliştirme amacıyla eşit ve iki taraf için de uygun diye tanılan ve ekonomik anlam taşıyan anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmanın yapılmasına katkıda bulunanlar ÇHC Başkanı Tzyan Tzemin ve Başbakan Li Peng, Kazakistan tarafından Devlet Başkanı N. Nazarbayev ve Dış İşleri Bakanı, Kazakistan'daki en tecrübeli Çin uzmanı olan K. Tokayev gibi siyaset adamları idi.

Çin'de 1 milyar 300 bin civarında Kazak milleti yaşıyordu²⁰². Bunların çoğu Doğu Türkistan'ın Altay dağı bölgesinde yaşam sürmektedir. Bu Kazakların Çin'de bulunma sebepleri çeşitlidir. Onlardan biri siyasi sebeptir. Yani, komünist rejim zamanında sisteme karşı olup eleştiriler yaptığı için artık kendi yerinde yaşamak çok zor duruma gelmiştir. Çoğu hapslere atılıp çoğu da kurşuna dizilmiştir. Bundan dolayı bu Kazak aydınlarının birazı Altay bölgesine doğru göç etmişlerdir. Daha bir sebep de bahsettiğimiz eski rejimden kaynaklanmıştır. Komünist ideolojisi herkesin maddi durumunun eşit olmasını öne sürmüştür. 20 asrın ilk yıllarında Kazak toprağında zenginler çoğunluk idi (Kazaklar zenginlere “bay” derler. Türkçe “bey” kelimesidir). Komünistler bunların hepsine el koydu. O anda zengin olan bazı Kazaklar da Altay bölgesine göç etmek zorunda kalmışlardır. Daha bir neden de şudur. Doğu Türkistan'daki Kazakların çoğunluğu kendi anayurdunda yaşamaktadır. Çünkü o topraklar siyasi sınır bölme neticeleri yüzünden Çin tarafında kalmıştır. Günümüzde bu meseleyi siyasileştirmek gereksizdir. Çünkü Kazakistan-Çin devlet sınırı kendi çözümünü bulmuştur. Bağımsızlıktan sonraki sınırı belirleme neticesinde bu topraklar Çin'in faydasına çözülmüştür. İlk senelerde kabul edilen anlaşmalarda

²⁰¹ Сапиулла Абдулпаттаев “Қазақстан – Қытай қарым-қатынастары” (Sapiulla Abdulpattayev “Kazakistan – Çin İlişkileri”), **Ақиқат (Akikat)**, 2004, No 8, s. 12.

²⁰² “Болашаққа бағдарланған бедерлі әріптестік” (Gelceğe Planlanmış Motifli Partnerlik), **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**, 2005, 1 Temmuz.

tarafların SSCB çöküşü anındaki toprak bütünlüklerini resmen tanıdıklarını ilan etmişlerdir.

Şu an yerli Kazakların çoğu Doğu Türkistan'daki İle-Kazak özerk bölgesi (İle, Altay, Tarbagatay bölgeleri) ve Gansu bölgesinin Aksay vilayetinde yaşamaktadır. Bu Kazaklar Kazakistan-Çin siyasi-ekonomik ilişkilerinde büyük bir öneme sahiptir.

3 Ocak 1992'de iki devlet arasında diplomatik ilişkiler kurma hakkında anlaşma yapılmıştır. Şubat'ta ise Almatı'da ÇHC' nin resmi Büyükelçiliği açıldıktan sonra Aralık ayında Pekin'de Kazakistan Büyükelçiliği açılmıştır²⁰³.

Bu resmi siyasi ilişkiler ekonomik açıdan da iki tarafa etki vermiştir. Çünkü 1992 senesinin sonuna doğru Çinli İş adamlarının kurduğu (onun çoğu sanayi ile ilgisi olmayan ticaret adamları idi) 30 civarında şirket çalışıyordu. Bu şirketlerin sayısı 2004 senesine doğru 10 kere çoğalmıştır. Bununla aynı zamanda kaçak ürünler ile kanun dışı götürülen hammaddelerin sayısı da yükselmiştir. Çin'le olan ticari-ekonomik ilişkilerde değiş-tokuş metodu kullanılıyordu. İki devletin durumundan anladığımız gibi Kazakistan tarafı hammadde ihracat ediyorsa, Çin tarafı da ucuz ürünü ihracat ediyordu. Geçen 20 sene içerisinde iki taraftan bir birine geçip kaçak çalışanların sayısı artmıştı. Bunların çoğunu Çin'den Kazakistan'a gelip çalışanlar oluşturmuştur.

Dünya, Çin'in gelişmesiyle birlikte çoğalmaya devam eden Çin nüfusundan korkuyordur. Günümüze kadar dünyanın her ülkesinde “Chinatownlar” yapılmıştır. Bu kocaman Çin nüfusunun dünyanın her tarafına yayılmasının bir göstergesidir. Uluslararası şartlar ve anlaşmalara uyuyan her ülke “kaçakçılığı” yasaklar. Bu Çin gibi kalabalık milletlerin diğer ülkelere geçip yaşamasına geri etken verir. Bununla birlikte dünya devletlerinin çoğu yabancıların kendi yerine yerleşmesine izin vermemeye çalışır. Kalabalık Çin'in Orta Asya devletleri için tehlikeli olduğu da buradan kaynaklanmıştır. Kazakistan'da kaçak olarak ve normal kurullarla gelip çalışan Çinliler boldur (Fakat günümüzde kaçakların yolları kesilmiştir). Bu da zamanında birçok problemler getirmiştir. Fakat iki devlet komşu olup sıkı ilişkide oldukları için bu meselelerin olması normal idi. Çin Devlet Başkanı Hu Jintao da zamanında şöyle demişti:

²⁰³ Сапиулла Абдулпаттаев “Қазақстан – Қытай қарым-қатынастары” (Sapiulla Abdulpattayev “Kazakistan – Çin İlişkileri”), **Ақиқат (Akikat)**, s. 13.

“Mesela iki taraf ilişkilerindeki problemler hakkında. Kazakistan’ın Çin’le komşu olması birçok problemler doğuruyor”²⁰⁴. Bu ifadeyle Çin Lideri iki meselen kastetmiştir. Birincisi, Kazakistan’ın Doğu Türkistan ile komşu olmasıdır. Resmi olan istatistiklere göre Orta Asya’da 300 bin civarında Uygur milleti yaşıyor. Onun 210 bini Kazakistan’da, 46 bini Kırgızistan’da, 30 bini de Tacikistan’da yaşıyordu²⁰⁵. Doğu Türkistan’daki Uygurlarla Kazakistan’daki Uygurlar arasındaki ilişki Çin için tehlike yaratmıştır. Onun için resmi Pekin bu meselede ciddi çalışmayı ön plana koymuştur...

İkinci mesele de Çin vatandaşlarının Kazakistan’da çalışmasından kaynaklanmıştır. Kazakistan’ın Semey bölgesindeki (günümüzde Doğu Kazakistan vilayeti olarak adlandırılıyor) Alaköl muhtarlığından Kazakistan’a uzak mevsim için çalışmaya gelen Çinliler kira almışlardır. Bu meseleye Kazakistan tarafından imza atılmıştır. Fakat zaman geçtikçe bu yeri Çin toprağı olarak zannetmeye başlayan Çinler bölgede problemler doğurmuştur. Bu meseleye resmi Pekin karışıp biraz tartışmadan sonra problem sona ermişti. Burada daha da bahsetmek istediğim mesele Kazakistan’ın Güney-Doğu bölgeleri ile Kırgızistan’ın Doğu bölgelerini Çin’in Lise Tarih kitaplarında eski Çin toprağı olarak adlandırılmasıdır. Tarihte hiçbir zaman bu bölgeler Çin toprağı olmamıştır. Bu sadece resmi Pekin’in gençleri bu amaçta okutmak istemesinden kaynaklanıyor.

Kazakistan-Çin ilişkilerinde çok önemli işler yapan diplomat K. Tokayev’in “Belasu” adlı kitabında iki taraflı ilişkiler iyice incelenmiştir. Tokayev 1992 senesinde Çin Devlet Başkanı Tzyan Zemin’le olan görüşmesi hakkında şöyle demiştir: “Tzyan Zemin’in milliyetçilik-ayrımçılık hakkındaki sözleri önemli idi. O son yirmi senede dünya gelişmesindeki önemli şeyin “milliyetçiliğin” çoğalması olduğunu ifade etti. O’na göre SSCB’yi sona erdiren milliyetçiliktir. Bununla birlikte Tzyan Zemin SSCB’nin çökmesi milliyetçiliği sona erdirmeyeceğini, hatta tam tersi dünyanın diğer bölgelerinde milliyetçiliğin tekrar gelişmesini sağlayacağını söyledi²⁰⁶. Çin liderinin bu ifadesi kendi güvenliğini düşünmesinden doğmuştur.

²⁰⁴ Ху Тзинтао “Развивать отношения дружбы и Сотрудничества с Узбекистаном” (Hu Tzintao “Özbekistan’la Dostluk ve İşbirliği İlişkilerini Geliştirme”), **Cenmin Cibao**, 2004, 15 Haziran.

²⁰⁵ Ramakant Dwivedi “China’s Central Asian Policy in Recent Times”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Volume 4, 2006, s. 142.

²⁰⁶ Қасымжоларт Тоқаев **Беласу** (Kasımzhomart Tokayev **Belasu**), 2003, Almatı, “Daur”, s. 202.

Burada da Tzyan Zemin Doğu Türkistan'daki Uygur meselesini söz bahsetmişti. Çin idaresi SSCB'ni çöktüren “milliyetçiliğin” Çin'de yaşamasından ve hareket etmesinden korkmuştur. Çin'in isteği ile Kazakistan tarafı ÇHC'nin İç meselelerine karışmayacağını ve Tayvan adasını Çin toprağı olarak tanıyacağını resmen ilan etmiştir.

Ekim 1993 senesinde Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev'in Çin'i ziyareti düzenlenmiştir. Bu görüşmede “İki Taraf Dostluk İlişkileri Genişletme Hakkındaki Bildiri”yi imzaladılar. Bu Bildiri büyük öneme sahiptir. Anlaşma sırasında resmi Pekin bunun gibi Bildiriye Çin'in yaklaşık 30 sene civarında Sovyet devletleri ile imza atmadığını sıklıkla ifade etmiştir. Bu gerçektir. Çinliler bu Bildiri'ye SSCB ile 1950 senesinde imza atmışlardır. Bu Bildiri'ye göre iki taraf arasındaki barış uzun zaman sürecek, ilişkiler iki taraf için de uygun biçimde yapılacak, siyasi alandaki işbirliğinde iki taraf da katkıda bulunacak, Asya'da ve Dünyada barışı sağlayacak diye anlaşmışlardır.

Ticari-ekonomik ilişki alanında komşuluk uygunluğu kullanarak enerji, metalürji, doğal gaz ve petrol taşıma, dokuma işine çok önem verileceği anlaşılmıştır. Askeri alanda, sınır bölgelerindeki güvenliği sağlama işinde veya kaçakçılıkla birleşe mücadele etme v.s. konularda anlaştılar. Çin hiçbir zaman Kazakistan'a askeri baskı yapmayacağına ve silahlı güçlerini Kazakistan'a karşı kötü niyette kullanmayacağına söz vermiştir.

1994 senesinde Doğu Türkistan'da karmaşık bir mesele ortaya çıkmıştı. Buna neden olan Almatı'da “Doğu Türkistan'ı Kurtarma Cephesinin” düzenlediği aktivite veya faaliyetin resmi Pekin Çin politikasına karşı olarak tanınmasıdır. Neticede Kazakistan-Çin resmi görevlileri buluşup problemin iyi çözüleceğine umut edeceklerini ifade ettiler²⁰⁷.

8 Şubat 1995'te Çin'in Kazakistan'ın güvenliğine garantör olması ilan edildi. Çin Kazakistan'ın devlet toprağının bütünlüğünü tanıdığını ve bu meselede hiçbir zaman problem çıkarmayacağına söz verdi. Çin iki taraflı ilişkide uygun politika gözlediğini ifade etti.

²⁰⁷ Алия Тиморшина **Международное Сотрудничество КНР и Республики Казахстан (1992-2002гг)** (Aliya Timorşina **Çin ve Kazakistan Cumhuriyetinin Uluslararası İşbirliği (1992-2002ss.)**), s. 10.

26 Nisan 1994'te Almatı'da Çin ve Kazakistan yöneticilerinin arasında "Kazakistan ve Çin Devlet Sınırı Hakkındaki" anlaşma yapılmıştı. Anlaşmada gösterildiği gibi iki taraflı eşit komisyon kurulmuştu. Komisyona eki taraftan da eşit sayıda üyeler kabul edilmişti. Plana göre 504 direk yapılması gerekirdi. Onun 254'ni Kazakistan tarafı, 248'ni de Çin tarafı yapacaklarına söz vermişlerdir. Bu proje gerçekleşip 1997 senesi 24 Ağustos'ta sınır meselesi çözümünü buldu²⁰⁸. Kazakistan-Çin sınır meselesi kolayca çözülmemişti. Bu meseleler çok tartışmalardan sonra çözümünü bulmuştu. Burada önemli olanı da sınır tartışmalarında sert problemlerin doğmamasıdır. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz gibi 1993 senesinde kabul edilen "Kazakistan ve Çin Arasındaki Bildiri"de şöyle yazılmıştır: "Taraflar sınır meseleleri ile ilgili önce kabul edilen Sovyet-Çin anlaşmalarını tanır ve çözülmeyen meselelerin iki taraf için de uygun, adaletli çözülmesi için günümüzdeki sınır hakkındaki kuralları ve uluslararası anlaşmaları inceleyerek iki taraf için de eşit açıdan çözüm bulmaya önem verecek"²⁰⁹.

1995 senesindeki Kazakistan-Çin anlaşmasının daha bir önemi vardı. Anlaşma neticesinde Kazakistan'ın Büyük Okyanus'a ulaşabilmesi için imkan sağlandı. Kazakistan dış ticarete Çin'in Lyan-Yungan limanını kullanmaya izin aldı. O andan itibaren Kazakistan'ın yükleri Lyan-Yungan limanından dünya devletlerine götürülmeye ve oradan da Kazakistan'a getirilmeye başladı. Bu limandan Kazakistan'a ulaşan demir ve oto yollar var idi.

Bağımsızlıkları kazandıkları ilk zamanlar Orta Asya devletleri siyasi ve ekonomik politikalarını bağımsız yürütmeye çalışmışlardır. Fakat dışarıya bağımsız siyaset yürütmek için ilk önce devletin maddi durumunun iyi olması gerektiği hemen anlaşılmıştır. Devletin maddi durumunu geliştirme yolunda Orta Asya devletleri yabancı dış ülkelerden yatırım yapmalarına uygun kurallar sağlamıştı. Fakat yatırımcıları desteklemekle o devletlerin bazı isteklerini ve kurallarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Yani yabancı devletlerin çoğu kendi maddi durumunu geliştirme ve kazançlar getirme isteğinde hareket ettiğini anlamamız zor değildir.

²⁰⁸ С. Жұмашбекұлы "Шекараны белгілеу аяқталды" (S. Jumaşbekov "Sınırı Belirleme Sona Erdi"), **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**, 1997, 26 Temmuz, s. 2

²⁰⁹ Қасымжомарт Тоқаев "Даудың үлкені жер дауы" (Kasımcomart Tokayev "Tartışmanın Büyüğü Toprak Sorunu"), **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**, 1998, 17 Temmuz, s. 5

Orta Asyalı liderler de bunu iyi anlamışlardır. Buna rağmen yatırımcı devletlerle ilişkiyi sık tutmaya mecbur idiler.

Orta Asyalı Devlet Başkanlar yakın gelecekte de devam edebilir Rusya ile entegrasyonu normal siyasi süreç olarak kabul ederler. Fakat Orta Asya'nın hiçbir önderi zamanında kendi bölgelerini bağımlı etmekle tarihi kaderini değiştiren devletten, Rusya'dan değişik politika beklemezler. Birleşik Devletler Uluslararası Örgütlerde bağımsız siyaset yürütebilir hale gelmesine yardım ederse, kendi pozisyonunu kuvvetli edecektir²¹⁰. ABD'nin bu siyaseti sadece Rusya için değil Çin için de geçerlidir. Çin'in de bunlara karşı düşündüğü kendi politikası vardır. Bu jeopolitik siyasetin içinde Orta Asya devletleri Rusya toprağı ile Avrupa'ya, Çin toprağı ile Büyük Okyanus'a ulaşabilmişlerdir.

Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev 1997 senesinin başında Çin Önderi ile anlaşmadan sonra şöyle ifadede bulunmuştu: "...Resmi buluşmada çözümünü bulan ikinci bir mesele taşımacılıkla ilgilidir. Şu an bizim uçaklarımız Pekin'e haftada bir kere bazen de iki dere ulaşmaktadır. Bize Çin toprağı ile Güney-Doğuya, Japonya'ya, Güney Kore'ye, Endonezya'ya, bizim ulaşmak istediğimiz diğer bölgelere ulaşmamız gerekir.

Anlaşmanın üçüncü kısmı petrol ve gazla ilgili idi²¹¹.

Temmuz 1996 senesinde Çin Devlet Başkanı Tzyan Zemin Orta Asya devletlerini ziyaret etmişti. Uzun zaman ve her meseleyi kapsayarak ziyaret etme Çin diplomasisindeki eski desturdur. Mesela, Tzyan Zemin ABD'yi resmi ziyaretinde arada 10 gün kalıp her şehrine gidip Çin'le ilgili her konuda belgeler almıştı. Latin Amerika'sına yaptığı ziyaretinde ise orada iki hafta kalmıştır. Kısa zaman içinde ziyaret etmeyi Çin diplomasisinde "Koşan at üzerinde çiçekleri seyretme" ifadesiyle kıyaslar. Hayatında bir kere ata binen bunun nasıl olduğunu iyi anlar²¹².

Çin lideri Kazakistan'a yaptığı bu ziyaretinde ekonomik gelişmenin şu hızlılığı, uluslararası siyasette barış yolunu tercih etme, dünya çapında saygılı olma Kazakistan'ın son 5-6 sene içerisinde ulaşabildiği iyi netice olduğunu söyledi. K.

²¹⁰ Olcott M.B. "Central Asia: Catapulting to Independence" **Defence Policy – Policy of Peace and Security Provision**, VI, 1992, s. 49-58

²¹¹ Ф. Игнатов "Халықтардың тату көршілігі мен еңбекқорлығы сенім мен молшылыққа кенелтеді" (F. Ignatov "Halkların Barışçı Komşuluğu ve Çalışkanlığı Güven ile Bolluğu Getirir"), **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**, 1997, N 38, 25 Şubat, s. 1-2.

²¹² Қасымжомарт Тоқаев **Беласу** (Kasımzhomart Tokayev **Belasu**), s. 216.

Tokayev “Belasu” adlı kitabında Çin liderinin bu ziyaretteki moralinin çok iyi olduğunu yazmıştır. Bunun sebebi de var idi. Uzun zamandır Çin’in kafasını yoran Tayvan adasıyla ilgili mesele Çin’in faydasına doğru çözülmeye başlamıştı. Tayvan’ın bağımsızlığını belirleme yolunda düzenlenen referanduma karşı Çin askeri kuvvetleri Tayvan’a saldırmıştı. Amerikan askeri bu saldırıya karşı bir şey yapamamıştı. Bunun neticesi olarak da Tayvan idaresi Çin’in istediği meselelerinden bahsetmeye başlamıştı. Bu olaylar Çin liderinin Orta Asya’yı ziyareti sırasında olmuştur. Tzyan Zemin’in moralinin iyi olması buradan kaynaklanmıştı.

Bu senede Rusya politikasında bunun tam tersi olaylar olmuştu. Rus askerinin Çeçenistan’daki askerini geri çekmeye başlaması Rusya’nın dünya çapındaki derecesini olumsuz etkilemiştir. Çin lideri bu olayları analiz ederek Çin’in Dünya devleti olduğundan bahsetmiştir.

Tzyan Zemin Kazakistan’a yaptığı bu ziyaretinde Çin’in hiçbir zaman Kazakistan’a baskı yapmayacağını tekrarlayarak Kazakistan’ın Çin Dış politikasında büyük öneme sahip olduğunu söylemiştir. Resmi buluşmada iki devlet için de güncel olan sınırdaki nehirler statüsünü belirleme ve bu nehirlerin iki taraf için de uygun kullanılması meselesi söz konusu olmuştu. Çünkü İle, Yertis gibi büyük nehirler Kazakistan’a Çin toprağından geliyordu. Bu tartışmalar görüşmeden sonra neticeye ulaşmıştı. Tzyan Zemin ziyaretinin sonunda bazı Orta Asya devletlerinin Çin’i hala “dünya devleti” olarak kabul etmediklerini ifade ederek buna şahsi “üzdüğünü” söylemiştir. Çünkü ABD ile iyi işbirliğinde olan ve oradan destek alan Özbekistan’ın Çin’le ilişkisi o anda iyi değildi. Tzyan Zemin bundan bahsetmişti.

Bunun bir delili olarak da 2002 senesi Haziran’da Sankt Petersburg’te düzenlenen ŞİÖ toplantısında Özbekistan Devlet Başkanı İslam Karimov’un Örgüt’ün işine sert biçimde eleştiri yapmasını gösterebiliriz. Bu toplantıdan sonraki buluşmada Tzyan Zemin Kazakistan lideri N. Nazarbayev’a “Özbekistan Cumhurbaşkanı’nın Örgüt’e eleştiri yapmasının sebebini nasıl düşünüyorsunuz? Bu oda büyük, hiç kimse duymaz. Kendi fikrinizi söyler misiniz?” diye sormuştur.

N. Nazarbayev güldü de: “Ben O’nun böyle bir eleştirisinin sebebini biliyorum, fakat söylemem” demişti. Tzyan Zemin’in “Kulağıma söyler misiniz?” diye çok istemesine rağmen Kazakistan lideri hiçbir şey söylemedi. Ondan sonra Tzyan Zemin N. Nazarbayev’ın kulağına fısıldayarak: “Bugün ben Amerika’nın gölgesini

hissetmiş gibiyim” demiştir²¹³. Bu mesele Özbekistan-Çin ilişkileri hakkındaki ilerideki kısımlarda incelenecektir.

1997 senesi Moskova’da Şanghay Beşlisi toplantısında (27 Nisan) örgüte üye beş devlet sınır bölgelerindeki asker sayısını azaltma hakkındaki anlaşmayı imzalamışlardır. Taraflar sınırdan 100 kilometre uzaklığa kadar sınırdaki askerin çoğunu geri çekmeye anlaştılar²¹⁴. Bu anlaşma gerçekleşti de.

1996 senesinde Kazakistan’ın Çin’le yaptığı ticari-ekonomik ilişkiler diğer devletlerle karşılaştırdığında önde, yani dördüncü sırada oldu. İki taraflı ilişkiler rakamı 497,5 milyon ABD doları idi (Burada şahısların ticari ilişkileri söz konusu değil. Sadece devlet açısından hesaplanmıştır). Bu ilişkilerin aslı sevindirir durumda değildir. Kazakistan’ın Çin’e ihracatının yüzde doksanı hammadde ise, ithalatın çoğu hazır ürünlerdir²¹⁵.

Taraflar 26 Nisan 1996 senesindeki “Sınır bölgelerindeki askeri alanda güven sağlama hakkındaki anlaşmada” ve 24 Nisan 1997 senesindeki “Sınır bölgelerindeki asker sayısını azaltma hakkındaki anlaşmada” gösterilen şartları gerçekleştirme yolunda işbirliği kuracaklardır. Bu meseleleri çözmeye yolunda yapılacak işleri inceleyerek toplantıların sık-sık düzenlenmesi gerektiğini iki taraf da önemle kabul etmişti²¹⁶.

İki taraflı ekonomik ilişkilerin hızla gelişmeye başladığı zaman 1997 senesidir. Bu senede Çin Milli Petrol Şirketi’nin (ÇMPŞ) katkısıyla Batı Çin ve Batı Kazakistan bölgelerini bağlayan petrol boru hattını yapma projesi gündeme çıktı. Bu sene (1997 senesidir) yazın petrol boru hattını yapma projesi Kazakistan ve Çin arasında tartışılıp kabul edildi. Neticede Çinliler ABD’nin kocaman anonimli şirketlerini geçerek Kazakistan’daki petrol kaynaklarına 6,3 milyar sterlin (10,7

²¹³ Қасымжомарт Тоқаев **Беласу** (Қасымжомарт Тоқайев **Belasu**), s. 219.

²¹⁴ Сапиулла Абдулпаттаев “Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы” (Сапулла Абдулпаттаев “Şanghay İşbirliği Ögütü”), **Ақиқат (Akikat)**, 2002, N 3, s. 6 .

²¹⁵ Т. Бақпаев “Қазақстан мен Қытай: Татулыққа Кім Кепіл?” (Т. Вақраев “Kazakistan ve Çin: Barışa Kim Kefil?”), **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**, 1997, 7 Kasım, s. 3.

²¹⁶ Алматы Кездесуіне Қатысушылардың – Қазақстан Республикасының, Қытай Халық Республикасының, Қырғыз Республикасының, Республикасының және Тажік Республикасының БІРЛЕСКЕН МӘЛІМДЕМЕСІ (Almatı Buluşmasına Katılımcıların – Kazakistan Cumhuriyeti’nin, Çin Halk Cumhuriyeti’nin, Kırgız Cumhuriyeti’nin, Rusya Federasyonu’nun ve Tacik Cumhuriyeti’nin Birleşen Duyurusu), Almatı, 1998, Temmuz, **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**, 1998, 4 Temmuz, s. 1.

dolardan fazla) para yatırım yapmaya söz verdiler²¹⁷. Bu sene CNPC, Kazakistan'daki ünlü Aktöbemunaygaz Petrol Şirketini payının yüzde 60,3'ni satın almıştır²¹⁸. Bu ise Çin'in Kazakistan'ın zengin yer altı kaynaklarıyla ciddi ilgilenmeye başlamasının bir göstergesiydi.

1993–1994 senelerinden sonra Kazakistan-Çin ticari ilişkilerinde durum iyileşmeye başladı. 1995 senesinde ticari-ekonomik ilişkiler 391 milyon dolarla devam ettiyse 1996 senesinde 497,5 milyon dolar oldu. İstatistik belgeler bu rakam toplam hacminin 1997 senesinde 530 milyon dolara ulaştığını gösterir. Böylece Kazakistan-Çin ilişkileri BDT içerisinde Rusya'dan sonra ikinci sıradan yer aldı.

Kazakistan-Çin ticari ilişkilerinin gelişmesi iki devlet arasındaki siyasi ilişkinin gelişmesiyle bağlı idi. Kazakistan ve Çin diplomatlarının çaba göstermesiyle iki taraflı problemler çözümünü buldu. Çin Devlet Başkanı Tzyan Zemin Kazakistan'ı ziyaretinde Çin Dış politikasındaki Kazakistan'ın rolünün önemli olduğunu tekrarlamıştı.

Gelelim Çin-Kazakistan ilişkilerine. Çağdaş Dünya Politikası hakkındaki Uluslar arası Enstitünün Genel Başkanı Bektaş Muhammedcanov'un gösterdiği belgelere göre iki taraf arasındaki ticari ilişkiler 2004 senesinde 4,5 milyar ABD dolarını oluşturmuştur. 2005 senesinde ise bu rakam 7 milyarı göstermişse, 2006 senesinde 10 milyara ulaşmıştır. Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev'in ifadesine göre Kazakistan-Çin ticari ilişkileri 2008 sensinde 15 milyar ABD doları olarak hızlı gelişmeyi elde etmiştir²¹⁹.

Kazakistan'ın eski Başkanı N. Balgımbayev'in ifadesine göre bağımsızlıktan sonraki sekiz sene içerisinde Kazakistan ve Çin arasındaki ilişkiyle ilgili 50 civarında anlaşma yapılmıştır²²⁰. Bu anlaşmalar siyasi, ekonomik, ticari, askeri alanlarda yapılmıştır. 1997 senesinde iki taraflı ilişkiler 530 milyon ABD dolarını

²¹⁷ “Қытай қара алтын үшін аяқасқа кірісті” (Çin Kara Altun için Mücadeleye Başladı), **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**, 1997, 3 Ekim, s. 2.

²¹⁸ Adam Bilinick “The Kazakh-China Oil Pipeline: “A Sign of the Times”, **Center on China's Transnational Relations** (Working Paper No. 21), The Hong Kong University of Science and Technology, 2007, s. 5.

²¹⁹ К. Сыроежкин “Казакстан и Китай: Торгово Экономическое Сотрудничество” (K. Syroyeckin “Kazakistan ve Çin: Ticari – Ekonomi İşbirliği”), **Analitik**, 2009, N1, s. 43.

²²⁰ А. Таракова “Визит Премьер-Министра в Китай: День Второй” (A. Tarakova “Başbakan'ın Çin'i Ziyareti: İkinci Gün”), **Казахстанская Правда (Kazahstankaya Pravda)**, 1998, 9 Mayıs, N90, s. 1.

oluşturmuştur. Az önce bahsettiğimiz 2005, 2006, 2007 ve 2008 senelerindeki rakamlarla karşılaştırsak Çin-Kazakistan ilişkilerinin gelişme hızlılığının nasıl olduğunu anlarız. Bu ilişkiler hızlılığının yüksek olduğunu kabul etmeliyiz. Çin-Kazakistan ilişkileri BDT içerisinde Rusya'dan sonra olmuştur. Bunun iki taraf için zara ve geliri vardır. İki taraflı ekonomi ilişkiler 200 senesinde 1,5 milyar dolar olmuştur²²¹. Gelirin Çin'le ilgili kısımları bellidir. Çünkü Çin'in enerjiye, petrol-gaza ve hammaddeye ihtiyacından yukarıda bahsettik. Kazakistan'a ise sermaye ve ürünler gelmiştir. Sermayenin gelmesi Kazakistan'daki sanayinin gelişmesini geciktirmektedir. Fakat bizim kabul etmemiz gerek önemli bir şey vardır. 1991 senesinden beri Çin'in de, Kazakistan'ın da ekonomik durumu çok hızlı gelişmeyi başarabilmiştir. Buna Çin-Kazakistan ilişkileri de kendi açısından katkı sağlamıştır. Fakat Orta Asya devletlerinin kendi sanayi sektörlerini geliştirmeleri önemle icap eder. Çünkü bu diğer devletlerin problemi değildir.

2001 senesi Eylül'de Kazakistan'ı Çin Devlet Bakanı Çju Zhintzu ziyarete gelmiştir. Kazakistan tarafından Dışişleri Bakanı K. Tokayev başkanlık eden oturumda Kazakistanlı ve Çinli komisyonlar iki taraflı ilişkileri geliştirme meselesini inceledi. Onlardan biri trans sınır nehirlerinin hizmetini belirleme ve kullanma meselesi idi. Burada bilmemiz gereken bir şey de İle, Ertis gibi büyük ve küçük nehirlerin hepsi Kazakistan'a Çin toprağını geçerek gelir. Çin'de nehir suyunu kullanma işinde değişimler olursa Kazakistan'daki durumu da değiştirecektir. Bu Kazakistan'ın ekonomik ve ekolojik hayatına olumsuz etken verir. Onun için bu anlaşmanın Kazakistan için önemi büyüktür. Anlaşmaya göre Çin belirlenen ölçüden fazla nehir suyunu kullanmamaya söz verdi. Bununla birlikte iki taraf Tıp ilmi alanında da anlaşmalar yaptı. İki tarafın tıp uzmanları ve sismik uzmanları bir birinden ilmi tecrübe alma konusunda anlaştilar. Daha bir önemli mesele de Çin Kazakistan'a geri ödenmesi istenmeyen yardımda bulundu.

22 Aralık 2002 senesinde Kazakistan Devlet Başkanı N.Nazarbayev'in Çin'i ziyareti gerçekleşti. İki taraflı anlaşmalar 5 mesele ile ilgili yürüdü. Onun en önemlisi "Kazakistan Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki iyi

²²¹ Хроника внешней политика Республика Казахстан (Kazakistan Cumhuriyetinin Dış Politikasının Vakayinamesi (Ocak-Haziran 2001s) // http://www.cvi.kz/text/Enternal_policy/Khronika_ru.html.

komşuluk, dostluk ve beraberlik hakkındaki şarttır”. Şart’ta iki Millet’in yaşamına uygun olduğundan sadece Asya kıtasında değil dünyada barışın, güvenliğin ve gelişmenin sağlanmasına etken olması için anlaşma yapıldığı bahsedilmiştir. Şartta sadece bölgede değil dünyada barışın sağlanması yolunda gayret edecekleri anlaşılmıştır. Bununla birlikte terörizm, ayrıcalık ve aşırıcılıkla mücadele etme hususunda önemli olan kurallar belirlenmiştir. Bunlarla birlikte Çin tarafı Kazakistan’a 10 milyon Yuan yardımında bulunmaya söz vermişti. Bunların hepsi resmen imzalanmıştır.

Bu anlaşmalardan sonra N. Nazarbayev Çin Millet Vekilleri Toplantısının Başkanı Li Peng’le görüştü. Görüşmede iki taraflı ilişkileri geliştirme söz konusu oldu. Li Peng bununla birlikte Asya’daki güvenliğin sağlanması yolunda Kazakistan’ın büyük önem taşıdığını ifade etti²²². Li Peng bu görüşmede Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı’ndan (CİCA) bahsetmişti. Orta Asya’da gelişmekte olan ve geçmişi 1992’lere dayanan bir uluslararası güvenlik forumudur. Mısır’dan Çin’e kadar uzanan ve tarihte bir başka örneği görülmemiş bu yeni Asya güvenlik platformunun birinci aşamasının temeli, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından 1992’de atılmıştır. Dört aşamalı bir süreç olarak düşünülen forum, kıtalararası “Avrasya Güvenlik ve İşbirliği Konferansı”nın oluşumuyla son aşamasını tamamlamış olacaktır²²³. “Avrupa Birliği” gibi olması beklenen bu önemli İşbirliğin temeli böylece atılmıştır.

2000 senesinde Kazakistan diplomatlarının gayret etmesi neticesinde Almatı’da Asya devletlerinin liderlerini buluşturma işi gerçekleşti. Konferansın sonunda Devlet Başkanları “Almatı Şartı”nı imzaladılar. Konferansa katılan devletler şunlardır: Afganistan, Azerbaycan, Çin, Moğolistan, Mısır, Hindistan, İran, İsrail, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Filistin, Kore, Rusya, Tacikistan, Tayland, Türkiye ve Özbekistan’dır. Fakat komşu Özbekistan Devlet Başkanı “meşgul” olduğundan ismi geçen devlet liderlerinin arasında bulunamadı. Vietnam, Endonezya, Malezya, Japonya, Ukrayna ve ABD “gözlemci” devletler olarak Konferans’a katılmıştı²²⁴.

²²² М. Төлепбергелі “Ежелгі Қытаймен жаңаша қатынас” (М. Төлепбергелі “Ескі Чін’ле Yeni Иішкі”), **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**, 2002, 25 Aralık.

²²³ Шатлік Аманов **АБД’нін Орта Асыа Политикалары**, ss. 272-273.

²²⁴ Н. Ермекбаев “Азиядағы Қауіпсіздік Мәселелері” (Н. Ермекбаев “Асыа’дакі Güvenlik Meseleleri”), **Дипломатия Жаршысы (Diplomatya Carşısı)**, 2007, N2, s. 46.

Konferans'ın sonunda Çin Devlet Başkanı, Asya Devlet Başkanları'nın gelecek toplantısını Çin'de gerçekleştirmeyi teklif etmişti. Bu Konferans'a gelen Asya Devlet Başkanları'nın çoğu bu buluşmayı devam ettirmek gerektiğini ve Avrupa Birliği gibi Örgüte çevirerek Asya kıtasındaki meseleleri kendi aralarında çözmenin mümkün olduğunu hissettiler. Diğer Devlet Başkanları gibi Çin lideri Tzyan Zemin de bu Konferans'ı düzenlediği için Kazakistan Cumhurbaşkanı N. Nazarbayev'a çok teşekkür etti.

Dünya çapında “Büyük Devlet” olarak tanılan komşusu Çin ile ilişkisinin gelişmesi Kazakistan'ın dış politikasındaki önemli hedeflerdendir. İki taraflı ilişkiler siyasi, ekonomik, etnik, sınır meseleleri ve askeri alanlarda genişletilmektedir. Çin faktörü Kazakistan'ın Dış ve İç politikasını her zaman gündemdedir²²⁵.

10 Mart 2003 senesinde Çin Devlet Başkanı olarak Hu Tzintao seçildi. “Büyük Devlet” Yönetmeni'nin değişmesi dünya çapında çeşitli fikirler ve hisler yaratmıştır. Çünkü devlet liderlerinin değişmesi devletin dış politikasındaki değişmelere neden olabilir. Bunun için de dünyadaki çok devlet Çin ile ilişkisinin iyi olarak devam etmesini istemiştir. Çin lideri Hu Tzin Tao da Çin'in İç ve Dış politikası hakkındaki kendi pozisyonunu ifade etmişti. Hu Tzin Tao Çin politikasını Deng Xiaoping ve Tzyan Tzemin'in başlattığı usul ile yürüteceği ifadesinde bulunmuştur. Yani, “Açık Politika” ve “Reformla gelişme” ve bölge güvenliğini sağlama yolunda komşu devletler ile işbirliğini devam ettirme Hu Tzin Tao'nun yürüteceği politika olarak söylenmişti.

Hu Tzin Tao hakkında dünya Siyaset adamlarından çeşitli ifadeler söylenmiştir. Bu ifadelerin çoğu Çin liderinin derin düşünen ve vatanının pozisyonu yolunda mümkün olduğu kadar çalışabilen birisi olduğundan bahseder. Hu Tzin Tao'nun her görüştüğü Siyaset adamına derin etki verdiği söylenir. Siyaseti iyi anlayan ve genç Çin liderinin 1 milyar 300 milyon nüfuslu Çinliler içinden Devlet Başkanı olarak seçilmesinden biraz şeyi anlarız.

3 Haziran 2003 senesinde Çin devlet Başkanı Hu Tzin Tao'nun Kazakistan'ı ilk resmi ziyareti gerçekleşmiştir. Bundan önce Rusya ve Fransa ziyaretinde olan Çin lideri sırayı Kazakistan'a vermişti. Hu Tzin Tao kendi dış ziyaretindeki

²²⁵ Қуаныш Султанов “Наш Сосед Китай” (Kuanış Sultanov “Bizim Komşu Çin”), **Казакстан и Мировое Сообщество (Kazakistan ve Dünya Topluluğu)**, 1995, N3, s. 83.

Kazakistan'ın üçüncü devlet olması Çin Dış politikasındaki Kazakistan'ın "öneminden" kaynaklandığını ifade etmişti. Çin Devlet Başkanı ziyaretinde Çin-Kazakistan ilişkilerinde problemin olmaması gerektiğinin ve her hangi anlaşmada iki taraf için de uygun usulde çözüme ulaşmanın önemini vurguladı. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi 2002 senesinin sonuna doğru iki taraf iyi komşuluk, dostluk ve beraberlik hakkındaki şartı imzalamışlardır. Şart'a göre geçişmenin şunun gibi prensipler belirlenmiştir: bölgenin bütünlüğünü ve devlet sınırlarının değişmeyeceğini kabul etme; nükleer silahını kullanmama ve Kazakistan'ın güvenliğine Çin'in "garantör" olması; ŞİÖ çapında bölgesel güvenliği, barışı ve mutlu yaşamı sağlama; CİCA sürecini geliştirmeyeyle Asya kıtasında barışın, güvenliğin sağlanmasına etken verme; iki tarafa da uygun ticari-ekonomik ilişkileri genişletme; belirlenmiştir. Bu şartları gerçekleştirme yolunda iki taraf da aynı görevdedir. Çin bunun gibi şartları tarihinde az kere yapmıştır. Bu şartların geliştirilmesi N.Nazarbayev ile Hu Tzin Tao'nun buluşmaları ve anlaşmaları neticesinde devam etmişti. Mesela, iki lider Kazakistan-Çin ilişkilerini geliştirme hakkındaki Bildiriyi imzaladılar. Bununla birlikte şunun gibi anlaşmalar imzalanmıştır: Kazakistan Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki iyi komşuluk, dostluk ve beraberlik hakkındaki Şart'a göre çalışma Protokolü, Kazakistan-Çin İşbirliğinin 2003-2008 yıllar için uygulanan proje, iki taraf arasında terörle, ayrıcalıklarla, aşırı cılılıkla mücadeleyle geliştirme hakkındaki Protokol. Anlaşmaların ikisi İlim yayma alanında idi. Onlar Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve İlim Bakanlığı ile ÇHC Yüksek Öğretim Kurumu arasındaki işbirliği geliştirme hakkındaki anlaşma ve kendi aralarında tecrübe yapma konusundaki anlaşmalardır. Bununla birlikte Çin lideri Kazakistan'ın nükleer silahı olup da nükleer silahını kullanmaya karşı devletlerin arasından bulunmasını ve nükleer silahından kendisi isteyerek vazgeçmesini iyi işaret olarak algıladı. Hu Tzin Tao bundan sonra Çin'in hiçbir zaman nükleer silahını ilk kullanmayacağını, nükleer silahı olmayan ülkelere veya bölgelere nükleer silahını kullanmayacağını ve bunun gibi tehlikeyi bile doğurmayacağını ve bunun gibi prensibi diğer nükleer silahına sahip devletlerin de tutması gerektiğini ifade etmiştir.

Çin Devlet Başkanı'nın "sevindiği" mesele de Kazakistan'ın elinde olan nükleer silahından kendisinin vazgeçmesidir. Kazakistan dünyada barışın sağlanması için

nükleer silahsız gelişme yolunu tercih etmişti ve diğer dünya devletleri için müthiş örnek olmuştur. SSCB döneminde İmparatorluğun nükleer silahını denediği ülke de Kazakistan ve onun içinde Semey şehrine yakın yerdeki Semey Poligonunda gerçekleştirilmişti. İlk defa 1949 senesinde deneme yapılan bu bölgede nükleer silahını deneme 1989 senesine kadar yani tam 40 sene devam etmişti. Bundan dolayı günümüzde Semey bölgesindeki ekolojik durum kötüdür.

16 Aralık 1991 senesinde bağımsızlığını ilan eden Kazakistan toprağında Sovyet döneminden kalan nükleer silahları var idi. Kazakistan ise bu silahtan kendisi isteyerek vazgeçti. Bu tarihte olmayan büyük olay idi. Dünyadaki birçok devlet gibi Çin de nükleer silahından vazgeçen Kazakistan'ın hareketini desteklemişti ve Kazakistan'ın güvenliliğine bizzat kendisi garantör olmuştu. Çin'in bu meselede sevinmesi normal bir şeydir. Çünkü hiçbir zaman kendisine komşu olan bir devletin veya ilişkide olduğu diğer devletlerin nükleer silahına sahip olmasını istemez. Kazakistan yeni bağımsız olan devlettir. İlk senelerde dünya için Kazakistan'ın siyasi pozisyonu da belirli değildi. Bunun dolayı başta ABD olmak üzere Avrupa devletleri, Çin, Rusya v.s. dünya devletleri Kazakistan'ın nükleer silahını tehlikeli görmüştür. Onun için Kazakistan'ın “nükleer silahsız devlet” statüsüne çevrilmesi onlar için önemli olay idi. Onlar Kazakistan'ın güvenliğine kefil olarak anlaşmaya teker-teker imza atmışlardır. O andan itibaren Kazakistan'ın bu adımının doğru veya hata olduğu söz konusu olan tartışmalar devam etmektedir. Tartışmanın olması normaldir. Fakat bizim akılda tutmamız gereken bir mesele vardır. Bu Kazakistan Dışişleri Bakanı'nın Birleşmiş Milletler'in toplantısındaki ifadesidir. Orada Bakan Kazakistan'ın nükleer silahından kendisi isteyerek vazgeçtiğini, fakat tehlikeli durum ortaya çıkarsa bu silahı tekrar yapabilme imkânının olduğu vurgulamıştı. Bu ifade büyük anlam taşıyordur. Bunun için Kazakistan'ın nükleer silahından vazgeçmesini doğru anlamalıyız. Nükleerin enerji alanında kullanılması günümüzde söz konusudur. Devlet projelerine göre Balkaş ve Mangıstau bölgelerinde Atom Elektrik Santrali'nin yapılması başlamıştır. Kazakistan için asıl amaç budur.

Mart 2004 senesinde uzunluğu 448,8 kilometrelik Keniyak-Atırau petrol boru hattı çalışmaya başladı. Bu boru hattı Kazakistan'ın Atırau ve Aktöbe şehirlerini bağladı ve gelecekte Batı Kazakistan ve Batı Çin'i bağlayan Uluslararası büyük boru

hattının ilk aşaması olarak önem taşıdı²²⁶. Gelecekte bu boru hattının 3 bin kilometre olup, projenin gerçekleştirilmesi için 3-3,5 milyar dolar harcanacağı belirlendi.

Aynı sene iki taraf Atasu-Alaşankou petrol boru hattını yapmaya anlaştılar. 16 Aralık 2005'te de çalışmaya hazır oldu²²⁷. İlk seneler 10 milyon ton petrol gönderilen Atasu-Alaşankou boru hattından son seneler 20 milyon ton petrol götürme beklenmektedir²²⁸.

Kazakistan-Çin ilişkilerinin tarihine bakarak yaklaşık yirmi sene içerisinde ticari-ekonomik ilişkilerin hızla gelişmekte olduğunu görürüz. Mesela, iki devletin ticari ilişkileri 2006 senesinde 8,3 milyar dolar olup 2005 senesiyle karşılaştığında %22 yükselmiştir. 2007 senesinde ise 13,8 milyar dolar olmuştur. Bu rakam 2006 senesindekinden 64 fayız yüksektir. İki Devletin Başkanları 2015 senesinde iki taraflı ticari ilişkilerin sermaye dönüşümünü 15 milyar dolara ulaştırmayı hedeflemişlerdir. Fakat bu hedef zamanından erken gerçekleşerek 2008 senesinde ticari ilişkiler 17,5 milyar dolara ulaşmıştır²²⁹.

2006'da Batı Kazakistan ve Batı Çin'i bağlayan Atasu-Alaşanköy petrol boru hattının açılış töreni gerçekleşmiştir. Açılışından itibaren boru hattından Çin' her gün 200.000 varil petrol yönetilmeye başlamıştır²³⁰.

Çin-Kazakistan ilişkilerinin son 20 senelik tarihinden dinamik gelişmeyi görürüz. Bu bir taraftan Kazakistan'ın çok vektörlü siyaset yürütmesinden kaynaklanmışsa ikinci taraftan da Çin etkeninin Orta Asya'ya hızla yayılmaya devam ettiğinin göstergesidir. Kazakistan eski Dışişleri Bakanı K. Tokayev'in ifade ettiği gibi "biz hiçbir zaman Çin'le ilişkimizi reddedemeyiz, bizim Çin'le sınırimız 1.700 kilometredir. Çin ekonomisi en dinamik gelişen ekonomidir ve yakın gelecekte dünyada ikinci olacaktır. Devlet Başkanımızın dediği gibi korkunç hayaletlerden ve

²²⁶ Сапиулла Абдулпаттаев "Қазақстан – Қытай қарым - қатынастары" (Sapiulla Abdulpattayev "Kazakistan – Çin ilişkileri"), **Ақиқат (Akikat)**, s. 14.

²²⁷ <http://www.gasandoil.com/goc/company/cnc60246.htm>

²²⁸ Адил Кауенов **Экономическое взаимодействие стран Центральной Азии** (Orta Asya Devletlerinin Ekonomi İşbirliği), s. 5.

²²⁹ Ердоc Бақбергенoв **Қазақстан – Қытай қатынастарының тарихы** (Yerdos Bakbergenov "Kazakistan – Çin İlişkilerinin Tarihi"), 2009, Şimkent, s. 44.

²³⁰ Adam Bilinick "The Kazakh-China Oil Pipeline: "A Sign of the Times", **Center on China's Transnational Relations** (Working Paper No. 21), The Hong Kong University of Science and Technology, 2007, s. 2.

Çin tehlikesinin gerçekleşebilir tehdidinden korkmaya gerek yoktur²³¹. Dolayısıyla Kazakistan'ın yapması icap eder tek şey iki taraflı ilişkilerde mümkün olduğunca kendi çıkarlarını gerçekleştirebilmektir.

2009 senesinin sonunda Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev İş adamlarının toplantısında Çin'in Kazakistan'dan 1 milyon hektarlık toprağı tarım için kiraya istediğini ifade etmiştir. Bu mesele Kazakistan toplumunda çeşitli fikirler yaratmıştır. Bu istek Kazakistan tarafından reddedilmiştir²³². Çünkü bu Kazakistan Ana Yasasına zıttır.

Kazakistan Orta Asya devletlerinin içinde Çin'le en sıkı ilişkide olan devlettir. 2010 senesinden itibaren Kazakistan'ın Rusya ve Beyaz Rusya'yla gümrük birliğine girmesi Kazakistan'da gelişmekte olan Çin etkisini azaltacağı beklenmektedir. Çünkü bu anlaşmaya göre ismi geçen üç devlet kendi aralarında gümrük vergisini en aza indirecektir. Diğer dış devletler için gümrük vergisinin yükseltileceği de belirlenmiştir. Bu ikinci taraftan bölgede Rusya'nın güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Şimdilik Kazakistan'ın yapması gereken iş ise sanayini geliştirmektir. Çünkü bu rekabettir.

3.2 Çin-Kırgızistan İlişkileri

Kırgızistan, Çin'le komşu olan Orta Asya devletlerinin biridir. Nüfusu da 2008 verilerine göre 5,36 milyon civarındadır²³³. 1991 yılından günümüze kadar Çin yayılmasının etkenli olduğu devlettir. Çin etkisi ekonomik ve nüfusunun yayılma tehlikesi açısından yürümüştür. Aralık 1998'de Dünya Ticaret Örgütüne üye olan

²³¹ Дарья Асламова “Китай начнет поглощать бывший СССР с Казахстана. Часть” (Darya Aslamova “Çin Eski SSCB Devletlerini Yutmayı Kazakistan'dan Başlıyor. 1. Kısım), **Комсомольская Правда**, 18 Kasım, 2009.

²³² За распространение недостоверных сведений о предоставлении земли Китаю Генпрокуратура будет привлекать к ответственности, **Заявление Генеральной прокуратуры Республики Казахстан всем средствам массовой информации, общественным объединениям и другим заинтересованным лицам (Астана, 30 декабря 2009 года)** (Çin'e Toprak Verme Hakkındaki Doğruluğu Şüpheli Olan Habere Baş Savcılık Sorumluluğu Kabul Eder, **Baş Savcılığın Kazakistan Cumhuriyetindeki Tüm Medyaya, Sosyal Topluma ve Diğer İlgili Tanıtım Şahıslara Bildirisi**), Astana, 30 Aralık, 2009.

<http://www.zakon.kz/158411-za-rasprostranenie-nedostovernykh.html>, 30.12.2009.

²³³ Jim Nichol “Kyrgyzstan: Recent Developments and U.S. Interests”, **CRS Reports for Congress**, 18 Haziran 2008, s. 2.

Kırgızistan'ın piyasasına sanayisi gelişmiş dünya devletleri ve komşusu Çin'den hazır ürünler getirilmektedir. Kırgızistan, dış politikada çok yönlü siyaseti benimsemiştir.

Orta Asya devletlerinin içinde Çin tehdidinin en çok gerçekleşebileceği söylenen devletin biri de Kırgızistan'dır. Çin' e komşu olan Kırgızistan'ın toplam nüfusu 5,2 milyondur. Yüzölçümü de 198,500 kilometre kare olan Kırgızistan'da altın ve değerli metaller, kömür, petrol ve doğal gaz, cıva, kurşun ve çinko, bizmunt ve nefelin gibi doğal kaynaklar bulunmaktadır²³⁴. Fakat doğal kaynaklarını üretici yerli şirketlerin olmaması Kırgızistan ekonomisinin hızla gelişmesini olumsuz etkilemiştir. Bağımsızlıktan sonra başta Rusyalı GazProm olmak üzere Çinli, Amerikalı, Kanadalı vs. yatırımcılar Kırgızistan'a gelip doğal kaynakları üretmeye başlamıştır. Son on seneden beri Kazakistanlı İşadamları da Kırgız ekonomisine bol miktarda yatırım yapmaya başladı. Bu bir taraftan Kazakistan ekonomisinin gelişmeye başlamasının bir göstergesidir. Mesela, 2006 senesindeki resmi istatistik kaynaklara göre Kırgızistan'ın ihracatında Kazakistan, İsviçre'den (% 26,2) sonra ikinci sırada olup toplam hacmi 20,5 faizi oluşturmuştur. İthalatta da Kazakistan Rusya (% 38,00) ve Çin'den (% 14,4) sonra üçüncü sırada olup %11,6 artış göstermiştir²³⁵. Doğudaki komşusu Çin'le olan ilişki zaman geçtikçe hız kazanmaktadır. “Mesela 1992’de iki taraflı ekonomik ilişkiler hacmi 35,84 milyon dolarsa, 2002’de 602 milyon dolar olmuştur. 2006 verileri ise Çin-Kırgızistan ekonomik ilişkilerinin 1,644 milyar dolar olduğunu göstermiştir (bunun 1,549 milyarını Çin’in ihracatı oluşturmuştur)”²³⁶.

Çin-Kırgızistan ilişkileri 1992 senesinden başlamıştır. Bu aynı sene Çin'in Kırgızistan'ın bağımsızlığını resmen tanımasıyla gerçekleşmiştir. Çin için Kırgızistan'ın önemliliğinin bir nedeni Kırgız toprağının Çin'in batı sınırında olmasıdır. Doğu Türkistan bölgesine Kırgız toprağından ve Kırgız yeriyle Afganistan'dan gelebilir destek ve yasak maddeler (silah, uyuşturucu ticareti vs.) Çin

²³⁴ Ayşe Oya Benli **Kırgızistan Ülke Profili**, İGEME (TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008. s. 1.

²³⁵ Ayşe Oya Benli **Kırgızistan Ülke Profili**, İGEME (TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008. s. 10.

²³⁶ Наргис Касенова **Новый международный донор: помощь Китая Таджикистану и Киргизстану** (Nargis Kasenova **Yeni Uluslararası Bağışçı: Çin'in Tacikistan'a ve Kırgızistan'a Yardımı**), 2009, İFRİ, s. 13.

dış politikasının önem verdiği unsurlardandır. Çin devlet toprağındaki Uygurların ayaklanmalarını terör örgütlerinin hareketi olarak değerlendiren resmi Pekin, bu konuda Bişkek'e ihtiyaç duymuştur. ŞİÖ'nün Terörle Mücadele Merkezinin Bişkek'te olması da buradan kaynaklanmıştır.

Çin - Kırgızistan ekonomik işbirliğinin ilk başlangıç noktası 1994'te kaydedilmiştir. "Bu sene Nisan'da Çin ve Kırgız yetkilileri Kırgızistan'ın Tokmak kentinde kâğıt fabrikasını kurmaya anlaşmışlardır. Bu proje için Çin Hükümeti 50 milyon yuan (7,4 milyon ABD doları) civarında 4 faizle 10 seneye borç vermiştir"²³⁷. Fakat iki taraflı çalışma neticeye ulaşamayıp fabrika, 2001'de iflasını ilan etmiştir.

2002 senesinde Çin Halk Cumhuriyeti ve Kırgızistan Cumhuriyeti arasında ekonomi işbirliği geliştirme ve barış komşuluk hakkındaki anlaşma imzalanmıştır²³⁸. Anlaşmaya göre iki devlet iki taraflı ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmeye vurgu yapmışlardır.

Kırgızistan-Çin ilişkilerinde Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu hattı büyük önem taşır. "Bu projenin ortaya atılması 1996 senesinde Taşkent'te gerçekleşmiştir"²³⁹. Çin'in Orta Asya devletleri ve batı ile ilişkilerinde önem taşıyan bu proje için üç devlet de para harcamıştır. Demir yolun Kırgız toprağındaki uzunluğu 270 kilometre olup Çin'in Kaşgar bölgesinden başlayarak Kırgızistan'ın Torugart, Naryn bölgeleri ve Fergana Vadisini geçerek Özbekistan'ın doğusundaki Andican bölgesine ulaştırılması planlanmıştır. "Demir yolun Çin toprağındaki uzunluğu 173 kilometreyse Özbekistan'daki uzunluğu 14,1 kilometredir"²⁴⁰. Dağılı bölgelerde yapılan demir yolu (3,660 metre yükseklikte de yürütülen proje inşaatı sırasında 10 tünel, 20 köprü yapılması planlanmıştır²⁴¹) bölge halkı ve devlet için kazançlar getirecektir. Bu demir yolu projesine Kazakistan tarafı sıcak bakmamıştır. Çünkü Almatı-Urumçu demir yolu hattı ile Çin-Kazakistan ilişkileri gerçekleşerek

²³⁷ A. g. e, s. 20.

²³⁸ Joyce Roque "China Invests in Kyrgyzstan for Central Asia Leadership", 25 Nisan, 2008, <http://www.china-briefing.com/news/2008/04/25/china-invests-in-kyrgyzstan-for-central-asia-leadership.html>, 7 Aralık, 2009.

²³⁹ Sebastien Peyrouse "The Growing Trade Stakes of the Chinese-Kyrgyz-Uzbek Railway Project", **Central Asia-Caucasus Analyst**, 2 Mart 2009, s. 9.

²⁴⁰ Akjol Djenaliev **Multicriteria decision making and GIS for railroad planning in Kyrgyzstan**, Royal İstitute of Teknology, (Master's of Science Thesis in Geoinformatics TRITA-GIT EX-07-007), Mayıs 2007, s. 6.

²⁴¹ Sebastien Peyrouse "The Growing Trade Stakes of the Chinese-Kyrgyz-Uzbek Railway Project", **Central Asia-Caucasus Analyst**, s. 10.

Kazakistan toprağı ile Orta Asya devletlerine ticaret malları ulaştırılmaktadır. Dolayısıyla Kazakistan'dan Orta Asya devletlerinin hepsine ulaşan demir yolu hatları vardır. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu hattı, Rusya ve Çin'le Orta Asya arasında olan ticari ilişkilerdeki Kazakistan'ın transit önemini azaltmıştır.

2007'de Kırgızistan ve Çin tarafı birlikte Kırgızistan'da traktör montaj etme fabrikasını kurmaya anlaşmışlardır. Bu projeni gerçekleştirmeye "Kırgızresursu" ve "China Yituo Group Corporation Limited" şirketleri çalışmaya başlamıştır²⁴². Bu proje gerçekleşirse Kırgızistan'ın tarım alanında gelirler getireceğı planlanmıştır. Hızla çalışan iki taraf 17 Haziran 2008'de zikredilen traktör fabrikasının açılışını yapmıştır. Fabrikanın kapasitesi senede iç talep için bin, ihracat için üç bin tane traktör üretebilecektir²⁴³. Kırgızistan'da sanayinin gelişmesine katkı sağlayacağı söylenen bu projedeki traktör detaylarının yüzde otuzunun Kırgızistan'da hazırlanması planlanmaktadır. Çünkü ismi geçen fabrikada üretilen traktör parçaları Çin'den götürölmektedir. Günümüzde fabrika için gerekli bazı detayları üretecek ek fabrikaların projeleri çizilmektedir. Fabrika üretiminden 1.250 traktörü Çin'in Kırgızistan'a hediye etmesi de Kırgız – Çin ilişkilerini sıkılaştırmıştır.

"Orta Asya'ya gelince NATO'nun eli oldukça zayıf görünmektedir ve açıkça söylemek gerekirse, Amerikan ekonomik yardımlarını ve askeri varlığını bir koz olarak kullanmaya çalışmaktadır"²⁴⁴. Onun için ABD ilk olarak Orta Asya'nın maddi durumu zayıf olan devletleriyle sermaye karşılığında askeri anlaşmalar yapmıştır. Kırgızistan ve Özbekistan'da ABD askeri üsleri yapılmıştır.

Amerikan verilerine göre 2003 senesinde Gansi'yle ilgili 14 milyon ABD doları harcanmıştır. Amerikalılar her uçağın iniş-kalkışına 7 bin dolar ödemektedir. "Gansi" senede Kırgız bütçesine yaklaşık 45 milyon dolar getirir²⁴⁵. Fakat Özbekistan'dan çekilen ABD askeri 2008'in yazında Kırgızistan'dan da çekilmek zorunda kalmıştır. Bu Rusya dış politikasının zaferi olarak kabul edilebilir. Bakiyev yönetimiyle anlaşabilen Rusya tarafı, Kırgızistan'la ekonomik işbirliği kurarak Kırgız

²⁴² "Сельхозмашиностроение России: события, факты, комментарии" (Rusya'daki Tarımsal Makine Mühendisliğı: Olay, Olgu, Yorum), **СОЮЗАГРОМАШ**, N 32(132), 01-09 Eylül, 2007, s. 7.

²⁴³ A. g. e, s. 10.

²⁴⁴ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 290.

²⁴⁵ Jones Luong P., Weinthal E., "New Friends, New Fears in Central Asia", **Foreign Affairs**, Mart, Nisan 2002, Vol. 81, N 2, ss. 72-79.

hükümetine 2 milyar dolar kredi (onun 150 milyonunu hediye olarak vermiştir) karşılığında ABD’li Gansi askeri üssünü kapatırmaya uyarabilmiştir.

“2003 yılı Mayıs ayında Çin’in Sincan bölgesi ve Kırgızistan’ı bir birine bağlayacak olan yeni bir yol yapım projesi iki ülke hükümetleri tarafından ilan edilmiştir”²⁴⁶.

“Kırgızistan Başbakanı Felix Kulov ile görüşme sırasında, Wen Jiabao iki ülke arasında imzalanan İyi Komşuluk Dostluk İşbirliği Anlaşması ve 10 Yıllık İşbirliği Sözleşmesi’nin giderek uygulamaya başladığını vurgulayarak, Kırgızistan’ın dış politikasında Çin’e öncelik vermesi, Tayvan ile Tibet meselesinde Çin’e verdiği sözü tutması, üçüncü bir ülke ve Doğu Türkistanlıların Kırgızistan’da Çin’in çıkarlarına zarar verebilecek faaliyetlerine izin vermemesi tutumuna teşekkür ettiğini bildirmiştir”²⁴⁷.

Nisan 2005’te Akayev yönetimine karşı düzenlenen “Lale Devrimi” ve neticede Akayev’in Rusya’ya gitmek mecburiyetinde kalması Rusya ve Çin başta olmak üzere diğer Orta Asya devletlerini derinden etkilemiştir. 1991’den beri ilişkide olan rejimin güçle iktidardan indirilmesi ve yerine batı desteğinden yararlandığı iddiası söylenen Kurmanbek Bakiyev’in gelmesi NATO’nun doğuya ilerlemesi olarak algılanmıştır. Fakat bu düşünceleri terse çevrilip Kırgızistan’ın zikrettiğimiz komşu devletler ile ilişkileri eskisi gibi devam etmiştir.

14 Ağustos 2007 senesinde Çin Halk Cumhuriyeti ve Kırgızistan Cumhuriyeti arasında “ÇHC ve KC arasında İyi Komşuluğu, Dostluğu ve İşbirliğini Gelecekte de Derinletme Hakkındaki Bildiri”²⁴⁸ kabul edilmiştir. Bu bildiride iki taraflı ilişkileri geliştirme, bölgedeki antiterör operasyonlarına devam ettirme v.s. meseleler anlaşılmıştır. Bununla birlikte Resmi Pekin Kırgızistan’ın toprak bütünlüğünü resmi tanıyarak iki taraflı sınır meselelerinin sona erdiğini ilan etmiştir. Kırgız tarafı da kendi açısından Çin’in bütünlüğünü tanıdığını ve “İki Çin kurma” veya “Tayvan’ın

²⁴⁶ Ayşe Oya Benli **Kırgızistan Ülke Profili**, İGEME (TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi), 2008. s. 1.

²⁴⁷ Nuraniye Hidayet Ekrem “Orta Asya’da Güç Dengeleri: Şanghay İşbirliği Örgütü Başbakanlar Toplantısı Sonrası Uluslararası Örgütler”, **TÜRKSAM**, 10 Kasım 2005, <http://www.turksam.org/tr/a614.html>.

²⁴⁸ “Совместная декларация КНР и КР о дальнейшем углублении отношений добрососедства, дружбы и сотрудничества” (2007/08/14) (ÇHC ve KC arasında İyi Komşuluğu, Dostluğu ve İşbirliğini Gelecekte de Derinletme Hakkındaki Bildiri), Çin Dışişleri Bakanlığının Resmi Sitesi, <http://www.mfa.gov.cn/rus/zxxx/t351874.htm>, 30.12.2009.

bağımsızlığı” gibi meseleler konusunda Çin pozisyonu taraftarı olduğunu resmen ilan etmiştir²⁴⁹.

Kırgızistan’ın bağımsızlığına tehdit oluşturan meseleden biri de Çin İş adamları ve göç edenlerin çoğalmasdır. Çünkü günümüzde Rus nüfusu ve Rusça yaygın olan ülkede Çin nüfusunun çoğalma tehlikesi bilinmektedir. “Günümüzde Kırgız toprağında 20 000 ve 100 000 arasında Çinlinin bulunduğu söz konusudur”²⁵⁰. Bu Çinlilerin çoğu Kırgız kadınlarıyla evlenerek Kırgızistan vatandaşlığına almaya hak kazanabilmişlerdir. Kırgız-Çin ilişkilerinde Kırgız tarafının üzüle hatırlayacakları mesele de iki taraflı devlet sınırını belirleme sürecinde Çin tarafına Kırgız toprağından verilmesidir. “1996 – 1999 senelerindeki sınır tartışmalarının neticesinde Kırgız tarafı Çin’e toplam 1250 kilometre kare toprak vermiştir”²⁵¹. Bu mesele devlet yetkililerini sert etkileyip halk ayaklanmalarda bulunmuştur. Bu meselede sorumlu olan veya Çin’le gizli anlaşmaları olduğu iddiasıyla Feliks Kulov cezalandırılmıştır.

Kırgız-Çin ilişkilerinin gelişmesi son zamanlardır. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz gibi Kırgızistan’ın ekonomik ortaklarının içinde en yüksek paya Rusya ve Kazakistan sahiptir. Fakat 2010 senesinden itibaren Kazakistan ve Rusya’nın Beyaz Rusya ile birlikte kendi aralarında Gümrük Birliğini oluşturması Kırgızistan için olumsuz süreçtir. Bu Kırgızistan’ı Çin’in yararına bırakmaktır. Çünkü sıkı ilişkide olan kuzey komşuları 2010’dan itibaren Kırgızistan’a vergi oranını yükseltecektir. Bu ise Çin malının otomatik olarak Kırgızistan’a akmasına sebep olacaktır. Kırgızistan’ın Çin’in etkisi altında kalması ise özellikle Kazakistan ve Rusya için gereksizdir. Onun için gelecekte Kırgızistan’ın Gümrük Birliğine katılma isteğinin gerçekleşeceği beklenmektedir.

15–17 Nisan 2010 tarihinde Kırgızistan darbe gerçekleşti. Bu kez de 2005’teki olay gibi Cumhurbaşkanı ülke dışına gitmesi yer aldı. Yanı alana çıkan halk işsizlik, ekonomik durumun zayıflığı gibi meseleleri öne sürerek 5 senede hiçbir şey

²⁴⁹ A.g.e.

²⁵⁰ Наргис Касенова **Новый международный донор: помощь Китая Таджикистану и Киргизстану** (Nargis Kasenova **Yeni Uluslararası Bağışçı: Çin’in Tacikistan’a ve Kırgızistan’a Yardımı**), 2009, İFRİ, s. 22.

²⁵¹ Ивасита Акихиро “Опыт российско-китайских пограничных переговоров: применим ли он к территорияльному вопросу между Россией и Японией?” (İvasita Akihiro “Rusya-Çin Sınır Anlaşmalarının Tecrübesi: Bunu Rusya-Japonya Toprak Sorununa Uygulayabilir miyiz?”), **Asia-Pacific Center for Security Studies**, Aralık 2003, s. 71.

yapamadı diye Bakiyev'in yerini boşaltması talebinde bulunmuşlardır. Netice halk ile askerin çatışması ve yüzlerce kişinin hayatını kaybetmesi yer aldı. Bakiyev tahtını boşaltıp yurt dışına gitmeye mecbur kalmıştır.

Kırgızistan'da yer alan bu son olaylarla ilgili yorumlar yapılmaktadır. Bakiyev bu darbeye bizzat Rusya'nın suçlu olduğunu söylemekteyse Rusya tarafı da bunun Rusya ile hiç ilgisi olmadığını ifade etmektedir. Mayıs ve Temmuz 2010 yılında Kırgızistan'da Parlamenter ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılacaktır. Bunun neticesinde iktidara gelenler ülkeyi yönetecektir. Gelecekte Kırgızistan'ın Parlamenter ülke olacağı söz konusudur. Şu anda Kırgızistan'ı R. Otunbayeva başta olan geçici hükümet yönetmektedir.

3.3 Çin – Özbekistan İlişkileri

Özbekistan - Orta Asya'da jeopolitik büyük önem taşıyan devlettir. Başkenti – Taşkent'tir. Tarihi çok eskiye giden Özbekistan toprağı, Eski ve Orta Çağda ticari ve siyasi öneme sahip olmaya başlamıştır. 19. asrın ortasında Rusların bölgeye gelmesine kadar bölgeyi Hokand, Buhara ve Hive Emirlikleri yönetmiştir. 1865-80'li senelerde Rus baskısına uğrayan bölge, 20 asrın ilk çeyreğinde Bolşeviklerin el altına geçmiştir. SSCB'nin çökmesiyle Özbekistan, 1991'de bağımsızlığını kazanarak tek başına siyaset yürütme imkânını elde etmiştir. Devlet Başkanı İslam Kerimov'tur. Nüfusu 25 milyonun civarında olan Özbekistan'da Karakalpakistan Özerk Otonom Bölgesi vardır. Toprak genişliği 174,486 km karedir²⁵². Özbekistan toprağı altın (2002'de 90 ton altın çıkardığı kaydedilmiştir)²⁵³, uranyum, gümüş, bakır, kurşun, volfram ve molibden gibi yer altı kaynaklarını bulundurmaktadır. Bununla birlikte Özbekistan'ın petrol (pek fazla değil) ve doğal gazı barındıran ülke olduğu belirlidir.

Özbekistan dünya siyaset adamlarının çoğunun tarafından Orta Asya'daki en perspektifli devlet olarak adlandırılmıştır. Bu ilk olarak Özbekistan'ın coğrafi açıdan uygun yerde olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü Özbekistan, Orta Asya'nın diğer devletlerinin hepsiyle komşudur. Diğer devletlerde böyle bir avantaj yoktur. İkinci

²⁵² Jim Nichol "Uzbekistan: Recent Developments and U.S. Interests", **CRS Report for Congress**, Washington, 2 Mayıs, 2005, s. 1.

²⁵³ Anne Dean "Uzbekistan", **MOBILITY**, Haziran, 2005, s. 4.

olarak da Özbekistan, Rusya ve Çin gibi etkili bölge devletlerinden Orta Asya'nın diğer devletleri ile korunmuştur. Rusya, Özbekistan'la ilişkiyi Kazakistan toprağı ile yürütmek zorunda ise Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan toprağı ile Özbekistan'a ulaşabilmektedir. Yani, büyük devletlerden Orta Asya'nın diğer devletleri ile çevrelenmiştir. Üçüncü olarak da Özbekistan, Orta Asya'daki nüfusu en çok olan devlettir. Bu nüfusun çoğunluğunu da yerli Özbekler oluşturmuştur. "Özbekistan'da Özbek Milliyeti Halkın yüzde seksenini oluşturmaktadır"²⁵⁴. Dördüncü olarak da Orta Asya'nın diğer devletlerinde yaklaşık altı milyon civarında Özbek halkı yaşamaktadır. Bu özellikler Orta Asya'nın diğer devletlerinde yoktur. Bu kolaylıklara bakarak bazı dünya siyaset adamları Özbekistan'ı Orta Asya'nın lideri ve Orta Asya devletlerini entegre edici ülke olarak tanımıştır. Bunun gibi avantajların olmasına rağmen Özbekistan'ın ekonomik durumu bölgenin diğer Kazakistan ve Türkmenistan gibi devletlerinden geridedir.

Özbekistan'da işsizlik en büyük sorundur. Bu devlet içinde sanayinin gelişmemiş durumda olmasından kaynaklanmıştır. Sanayinin gelişmesi için de sermayeye ihtiyaç çoktur. Fakat Özbekistan doğal kaynakları yatırımcıların üretmesini benimsememiştir. "Kaynaklar Özbekistan'da halkın yüzde elliden fazlasının köyde yaşadığını gösterir"²⁵⁵. Köy halkının fazla olması da devlet ekonomisinin geride kalmasını etkilemiştir.

Özbekistan'da bağımsızlıktan itibaren olumsuz süreç sayılan işsizliğin azalmamasının ve devlet ekonomisinin yavaş yükselmesinin nedeni de devletin yönetim sisteminin de olumsuz neticesidir. Uluslararası çapta "diktatörlük" olarak nitelendirilen Kerimov sistemi, devletin gelişmesini sağlayamamıştır. Siyaset adamları Özbekistan'ın coğrafi ve doğal avantajlarının olmasına rağmen ekonomik zayıf olmasının Kerimov yönetiminin başarısız ve yanlış olmasından kaynaklandığını ifade etmişlerdir.

Özbekistan'ın dış politikasındaki denge batının tarafında başlamıştır. Bağımsızlığının ilk senelerinden itibaren Özbekistan diğer komşuları, Rusya, Türkiye ve Çin ile ilişkisini kötüleştirmiştir. Bunun aksine ABD ile ilişkileri

²⁵⁴ Jim Nichol "Uzbekistan: Recent Developments and U.S. Interests", **CRS Report for Congress**, Washington, 2 Mayıs, 2005, s. 2.

²⁵⁵ Bakhrom Tursunov **Security and Stability in Uzbekistan: Challenges, Threats and Solutions**, Taşkent, 2006, s. 2.

geliştirmeye önem verilmiştir. ABD-Özbekistan ilişkileri 11 Eylül saldırılarından sonra daha gelişmiştir. Afganistan'ı terör merkezi olarak göze alan ABD, Orta Asya'da antiterör mücadelesini başlamıştır. Antiterör operasyonları sırasında Amerikan askerinin durakladığı yer de Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan devletleri olmuştur. Özbekistan'daki Kharshi-Khanabad askeri üssü Amerika'nın sadece Afganistan'a hücumu için değil Orta Asya'daki "Büyük Oyun" da da destekçi olmuştur.

Buna rağmen Çin-Özbekistan ilişkilerinin tarihinde gelişme süreci olmuştur. Çin-Özbekistan ilişkileri 1992 senesinin başında başlamıştır. Çin, Özbekistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devletlerden olmuştur. İki devlet arasında dokuma işi, yeni teknoloji, renkli metal pazarlama, tarım alanı, plastik maddeler götürme vs. alanlarında işbirliği yapılmıştır. Çoğu kez Çin yatırımcıları Özbek toprağındaki doğal kaynaklardan yararlanmayı başarabilmiştir. Fakat Çin-Özbekistan ilişkilerinin hızla gelişmeye başlaması 2005 senesinin ortasında başlamıştır. Tarihte "Andican olayları" adıyla iz bırakan kanlı olayın neticesi Özbekistan toprağında Çin ve Rusya'nın güçlenip ABD'nin geri çekilmesini sağlamıştır. Böylece bazı siyaset adamlarının ifade ettiği NATO'nun doğuya ilerlemesi yavaşlamıştır.

Geçen yüzyılın son yirmi senesinden itibaren geçen "renkli veya gül devrimler" NATO'nun doğuya yayılması olarak değerlendirilmiştir. Bu devrimler esasen Doğu Avrupa ve Post Sovyet bölgelerinde yayılan idari sistemi değiştirme hareketlerine verilen genel isimdir. Devrimciler sembol olarak gül veya bir renk benimsemişlerdir. İlk önce 1989 senesinde Çekoslavakya'da düzenlenen Kadife devrimi komünist rejimin yıkılmasının başlangıçlarından biri olmuştur. Bu devrim sonra Doğu Bloku bölgelerine yayılmıştır.

"Renkli" veya "Gül devrimler" 2000 senelerinden itibaren Post Sovyet devletlerine yayılmıştır. Onlardan birileri Sırbistan'da (Eylül 2000), Gürcistan'da (Kasım 2003), Ukrayna'da (Kasım 2004) ve Kırgızistan'da (Mart 2005) düzenlenen devrimler zikredilen ülkelerin idari sitemlerini "yenilemiştir". Gürcistan ve Ukrayna'nın yeni yönetmenlerinin kendi devletlerini NATO'ya üye olmaya sürüklemesi Rusya'yı çevreleme siyasetinin neticeli sonucudur.

Dizi gibi devam eden bu devrimlerin sırası Özbekistan'da olarak beklenmiştir. Mayıs 2005'te Özbekistan'ın Andican bölgesinde Özbekistan vatandaşları devlet

yönetimine karşı ayaklanmada bulunmuştur. Buna sebep olan da Andican'daki 23 yerel işadının aşırırcılar olarak suçlanmasıdır. Halk da bu suçlamalara karşı protesto oluşturmuşlardır. Fakat bu sivil vatandaşların devlet askerilerinin tarafından ateş altına alınması gerçekleşebilir devrimi önleyebilmiştir. “Andican olaylarında” yaklaşık 700–1000 civarında kişinin öldüğü söylenir²⁵⁶. “Özbekistan resmi yetkililerinin de verilerine göre ayaklanmayı dağıtma yolunda 187 askeri görevli ölmüştür”²⁵⁷. Sivil vatandaşlarını ateş açan resmi Taşkent’i dünya devletleri ayıplamıştı. Ayaklanmacıların doğrudan Devlet Başkanının emriyle öldürülmesi iki ay önce Kırgızistan’da geçen olayların Özbekistan’da gerçekleşmesinin sakıncasıydı. “Hızlıca dünyaya yayılan “Andican olayları”ndan sonra 18 Mayıs’ta Birleşmiş Milletler’in Başkanı Kofi Annan’ın aramasını I. Kerimov kabul etmemiştir”²⁵⁸. Uluslararası İnsan Haklarını Koruma kurumları “Andican olayları”nı Özbekistan’daki diktatörlük rejimin neticesi olarak değerlendirilmiştir. Bu ifadelerle aynı fikirde olan “demokrasiyi önemli mesele” olarak öne süren ABD de vardı. Böylece “Andican olayları” ABD-Özbekistan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu meselenin ikinci özelliği de Rusya ve Çin’in “Andican olayları”na dair Özbekistan’ı ayıplamamasıdır. Yani ismi geçen iki devlet bir anda gerçekleşen olayı jeopolitik hedeflerine kullanabilmişlerdir.

Özbekistan Devlet Başkanı I. Kerimov 2002 senesindeki ABD ziyaretinden önce “Bu devletin (Özbekistan’ın) büyük ekonomik perspektifi vardır. Bizim ABD ile sıkı işbirliğimiz ülkemizdeki ekonomi reformların neticeli sonuca ulaşmasına katkı sağlar”²⁵⁹ ifadesinde bulunmuştur. ABD’nin ekonomik ve siyasi desteği Özbekistan’ı ABD’nin Orta Asya’daki siyasi ortağı yapmıştır. Fakat “hızla gelişen” ABD – Özbekistan ilişkilerinin geri gitmesi Andican’daki kanlı olaylardan son duraklamıştır. Bu bir taraftan ABD’nin stratejik hatası olarak da değerlendirilebilir.

²⁵⁶ “Andican olayları”nda ölen kişi sayısı hakkında net bir rakam yoktur. Özbekistan tarafı katledilenlerin sayısı hakkında az rakamları gösterip, ölen görevlilerin sayısının çok olduğu ifadesinde bulunmuştur. Fakat uluslararası çapta ölenlerinin sayısının çok olduğu öne sürülür. Genel olarak baktığımızda ölenler sayısının 700’ün üzerinde olduğunu becerebiliriz.

²⁵⁷ John Heathershaw “World Apart: the construction and deconstruction of geopolitical space in the US-Uzbekistan partnership”, **University of Notre Dame**, 2006, s. 14.

²⁵⁸ Jim Nichol “Uzbekistan: Recent Developments and U.S. Interests”, **CRS Report for Congress**, Washington, 2 Mayıs, 2005, s. 4.

²⁵⁹ Санобар Шерматова “Андижанский вопрос и ошибки Запада” (Sanobar Şermatova “Andican Meselesi” ve Doğunun Hatası), 19 Mayıs, 2008, <http://www.ferghana.ru/article.php?id=5709>

Böylece ABD, “Andican olayları”na kadar bölgedeki en güvenilir ortağı olan Özbekistan’ın 2005 senesinden sonra stratejik karşısı olan Çin ve Rusya ile diplomasi ilişkisini sıkılaştırmasını sağlamıştır. Bu durumda Özbekistan konusunda ABD’ye kalan görev, Çin ve Rusya’nın Özbekistan’da hızla etkili hale gelmesine seyirci olarak kalmaktı.

Andican olaylarından hemen sonra Özbekistan Devlet Başkanı I. Kerimov kendisine gelen tehlikeyi anlayarak Çin ve Rusya’yı ziyaret etmiştir. Özbekistan önderinin bu ziyareti Çin ve Rusya’ya kazançlar getirmiştir. “Çin’le sıkı işbirliğinde olma” teklifiyle gelen Özbekistan tarafını resmi Pekin ve Moskova sıcak karşılamışlardır. Mesela, “Çin’le Özbekistan arasında 20’ye yakın anlaşma yapılmıştır. Onlar çoğu kez enerji, petrol ve doğalgaz, ticari ilişkileri geliştirme alanlarında gerçekleşmiştir. Bu anlaşmalar neticesinde Çin, Özbekistan ekonomisine bir buçuk milyar dolar hacminde yatırım yapmıştır”²⁶⁰. Özbekistan Devlet Başkanı’nın ifade ettiği gibi Çin, Özbekistan’ın DTÖ’ne üye olması için iki taraflı ilişkileri geliştirmeye önem verilmesi gerektiğinden söz etmiştir²⁶¹. Özbekistan Devlet Başkanı, Rusya ziyaretinde de ekonomi ve askeri alanda anlaşmalar yapmıştır.

Özbekistan’ın ABD ile ilişkisinin geri gitmesi ABD’nin “Afganistan operasyonu için” Özbek toprağına yerleştirilen askeri üslerinin geri çekilmesine etken vermiştir. Özbekistan tarafı Hanabad askeri üsündeki Amerikan askerinin geri çekilmesini talep etmiştir. Bundan biraz sonra Özbekistan’daki Amerikan askeri Afganistan’daki Bagram üssüne taşınmıştır.

11 Eylül saldırısını stratejik adımlarında iyi kullanabilen ABD, “Andican olayları”ndan sonra Orta Asya’da hızla gelişmekte olan kendi pozisyonunu kaybetmiştir. Bundan sonra bölgede Çin ve Rusya’nın çıkarları gerçekleşmeye devam etmiştir.

²⁶⁰ A. g. e.

²⁶¹ Qin Jize “China, Uzbekistan Sign \$600m Oil Agreement”, Mayıs, 2005, http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-05/26/content_445707.htm, 6 Aralık, 2009.

3.3.1 Özbekistan'daki Terör Tehdidi

Özbekistan'ın bağımsızlıktan itibaren baş ağrısı olan meselenin biri, Afganistan'la olan komşuluk ve devlet içinde terör örgütlerinin yayılmasıdır. Politik istikrar olmayan Afganistan'la ilişkide olan devlet yönetimine tehlike doğuran terör örgütler “Özbekistan İslami Hareketi” (IMU) ve Hizb'ut-Tahrir'dir.

11 Eylül 2001 saldırılarından sonra uluslararası çapta büyük tehdit olarak algılanan terörizm, dünyanın her tarafında gerçekleşebilmektedir. Afganistan'daki El-Kaide, Türkiye'deki PKK, İngiltere'deki IRA, İspanya'daki ETA gibi vs. terör örgütler, ulusal güvenlik ve çoğu devletlerin bütünlüğüne tehlike doğurmaktadır. “Bazılarına göre terörizm, (1) Üçüncü Dünya ülkelerinin ürünüdür, (2) radikal ve fundamentalist akımların sonucudur, (3) medeniyetler çatışmasının örneğidir, (4) bazı insanların psikolojik hastalığının bir parçasıdır veya (5) özgürlük için verilen mücadelenin bir türüdür”²⁶². Günümüze kadarki terörizme verilen çeşitli tanımların hepsi de terörizmi suçluyordur. Çünkü düzenlenen terör eylemlerinin hepsinde sivil toplum “suçlu görünenlerle” birlikte “cezalandırılmıştır”. Londra metrosundaki terör eyleminde kurban olan yüzlerce sivil toplum, buna benzer Tokyo metrosunda yüzlerce insanın gazdan zehirlenerek öldürülmesi, Amerika'daki 11 Eylül saldırılarının kederli sonuçları, Güney Osetya'nın Beslan kentindeki okula saldıran Çeçen teröristlerinin katliamları ile buna benzer terör hareketleri, terör eylemlerine karşı nefreti doğurarak bu niyetle kurulan örgütlere karşı çeşitli operasyonları ortaya çıkarmıştır. Bunun gibi bazı operasyonlar ise diğer kuvvetli devletlerin “oyunlarında” koz olmuştur.

Terörün ortaya çıkmasına etken veren faktörler fakirlik, siyasi baskının olması, dini ayrılma hedefleri, sınırlardaki ulusal uyuşmazlık, insanları belirli bir ideoloji ile amaçlarına kullanan örgüt veya toplulukların olması vs. gibi devam etmektedir. Özellikle Pakistan, Afganistan'da yetiştirilen bazı terör örgütleri komşu Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı etkilemiştir. Sovyet-Afgan savaşında Afganistan tarafına geçip oralarda SSCB'ye karşı savaşan savaş sonrası da Afganistan yerinde kalıp Orta

²⁶² Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 247.

Asya'da İslami devlet kurmaya çalışan bir sürü Özbek, Tacik ve azınlık Kırgızlar vardır. Onların hareketleri 1991'den sonra hızlanmıştır.

Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH), Post Sovyet bölgesinde hareket eden en tehditli ve kuvvetli gruptur. "Hareket yasa dışı ilan edilen ve yasaklanmış dini partidir. Kurucu lideri ise 1992'de kaybolan Abdullah Utayev'tir"²⁶³. ÖİH ama hedef olarak Taşkent yönetimini silahlı yolla yıkarak Özbekistan'da dini bir devlet kurmayı almıştır. 16 Şubat 1999 senesinde ve 2000'da Devlet Başkanı I. Kerimov'e karşı yapılan suikastlar bunun bir göstergesidir.

"Orta Asya'daki ülke yönetimlerine karşı başlattığı şiddet eylemleri ve saldırılardan sonra, Eylül 2000'de ABD Dışişleri Bakanlığı ÖİH'ni bir yabancı Terörist Örgüt olarak ilan etmiştir. ÖİH, Taşkent yönetiminin devrilmesini açıkça hedefleri arasında göstermiş ve Özbekistan ve Kırgızistan'da gerçekleştirilen terör saldırılarını üstlenmiştir"²⁶⁴. ÖİH'nin terör örgütü olarak tanınmasına neden olan olayın biri Özbekistan'daki Amerikan vatandaşının terör saldırısında ölmesidir²⁶⁵. Burada ilginç olan bir mesele de "Duşanbe'deki üst düzey etkililer bu konuda farklı bakış açılarına sahiptir ki bazıları ÖİH'nin Kerimov yönetimine karşı bir muhalefet hareketi olduğunu ve dolayısıyla Özbekistan'ın iç meselesi olarak görülmesi gerektiğini sunmaktadır"²⁶⁶. Bu ifadeler de Özbekistan'daki diktatörlük rejimin izin vermediği Kerimov yönetimine karşı "yasadışı" hareket olduğu görüşünden kaynaklanmış olabilir. Afganistan ve Pakistan yerlerindeki bazı gruplardan gizli yardım alan ÖİH'nin günümüzde de faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Uyuşturucu kaçakçılığı ile silah ticareti ÖİH'nin maddi durumunu sağlamlaştırmıştır. Afganistan'dan dünyanın diğer taraflarına gönderilen yasadışı uyuşturucu ticareti transit olarak Orta Asya bölgesinden geçirilmektedir. Birçok sivil vatandaşların ölümüne sebep olan ÖİH'nin terör eylemleri diğer dünya devletleri ve örgütler tarafından ayıplanmıştır. 11 Eylül saldırılarından sonra Orta Asya'da "ciddi" çalışan ABD'nin antiterör operasyonları ÖİH'nin zayıflamasını gerçekleştirmiştir. "Ekim 2001'de Özbekistan toprağında olabilir terör eylemlerine karşı birleşe hareket etme

²⁶³ J. Hopkins, S. Harwood, S. Schonville **Uzbekistan: Risk Assessment Brief**, Norman Paterson School of International Affairs – CIFP, Ocak 2005, s. 2.

²⁶⁴ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 255.

²⁶⁵ Jim Nichol "Uzbekistan: Recent Developments and U.S. Interests", **CRS Report for Congress**, Washington, 2 Mayıs, 2005, s. 5.

²⁶⁶ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 256.

hakkındaki Amerikan-Özbekistan iki taraflı anlaşması imzalanmıştır”²⁶⁷. Kerimov rejimi bu anlaşmayı iyi kullanarak devlet içindeki sisteme karşı çalışan terör örgütlerini dışarıdan ve içeriden etkileyip durdurmaya çalışmıştır. “Buna rağmen IMU hareketleri devam edip 28 Mart ve 1 Nisan 2004 Özbekistan’da gerçekleşen terör saldırıda 47 sivil vatandaş hayatını kaybetmiştir”²⁶⁸. ABD’nin ve uluslararası koalisyonların etkisi Özbekistan toprağındaki terör hareketlerini azaltabilmiştir.

Özbekistan’ı ve tüm Orta Asya’yı endişelendiren daha bir örgüt Hizb’ut-Tahrir’dir (HT). “Kuruluşu Orta Doğu’da siyasi parti olarak 1952 senesinde gerçekleşen HT, Filistinli “kurtarıcılar” tarafından yönetilmiştir”²⁶⁹. Yerli olmayan HT’cılar Orta Asya’da İslam Halifeliğini kurmayı hedeflemişlerdir. İlginç olan mesele de HT kurumsal merkezinin Londra’da olmasıdır. 1991’den sonraki Orta Asya’daki ideoloji zayıflığı HT hareketlerine uygunluk sağlamıştır. Çalışması Özbekistan’da başlayıp orada güçlenen HT’nin etkeni Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan’a yayılabilmektedir. HT de aynı ÖİH gibi öncelikle Kerimov yönetimini yıkmayı hedef tutmuştur. Radikal İslami sistemini öne süren HT’ nin ana stratejisi ise “Büyük İslam Devleti”ni kurmaktır. Hedefe ulaşma yolunda cihat yolunu tercih eden HT hareketini gençler arasında yayabilmektedir.

Özbekistan’da yaşanan işsizlik iş arayan Özbek vatandaşlarının kaçak olarak Kazakistan ve Rusya’ya geçmesine neden olmuştur. Güney Kazakistan ve inşaatı gelişmekte olan Astana’daki Özbek işçiler HT gibi dini ideolojileri de beraber götürmektedir. Günümüzde KGAÖ, ŞİÖ gibi bölge kurumları bunun gibi terör örgütlerine karşı faaliyet göstermektedir.

3.3.2 “Andican Olayları” Sonrası Özbekistan’daki Siyasi Dönüşüm ve Çin-Özbekistan İlişkilerinin Yeni Dönemi

“Andican olayları”, Çin ve Rusya için Orta Asya’daki “Büyük Oyun”da avantajlar sağlamıştır. Özbekistan-Rusya, Özbekistan-Çin iki taraflı ilişkilerinin

²⁶⁷ Saltabat Berdikееva “Loss of Uzbekistan: Implications for the U.S.”, **Eurasia**21, 25 Ekim, 2005, s.2.

²⁶⁸ Jim Nichol “Uzbekistan: Recent Developments and U.S. Interests”, **CRS Report for Congress**, Washington, s. 6.

²⁶⁹ Elena Mogilevski **Threats of İslamic Extremism and formulation of Uzbekistan’s foreign policy**, Monash University, 2004, s. 4.

tarihine bakarsak 2005 sonrası bu süreçte gelişmenin olduğunu görebiliriz. “2001 verilerinden Özbekistan’ın ekonomik ortaklarının arasında Çin’in yüzde 1,7 rakamıyla 13. sırada olduğunu görürüz”²⁷⁰. 2005’te ise bunun yüzde ikinin üzerine çıktığını görürüz. 2001 senesinden sonra da iki taraf arasında görüşmeler gerçekleşmiştir.

24 Eylül 2004’te Taşkent’te düzenlenen Çin-Özbekistan İşadamları forumunda endüstriyi geliştirme yolunda ve inşaat malzemelerini pazarlama alanında anlaşmalar yapılmıştır. Bu İşadamları forumu Çin’in Özbekistan toprağında ürünlerini pazarlamasına yol açmıştır.

“Andican olayları”ndan sonra Çin’i ziyarette bulunan I. Kerimov sadece petrol alanında 600 milyon dolara mal olan yatırımı ülkesine çekmiştir. Çin tarafı bu sene Özbek toprağındaki petrol kaynaklarını çıkarmaya başlamıştır. “Bununla birlikte I. Kerimov’un ziyaretinde Çin, Özbekistan’dan pamuk ihracat etmeye anlaşılmıştır”²⁷¹. Böylece Özbekistan’ın pamuk ihracatında yeni transitler ortaya çıkmıştır. Özbek pamuğunu Çin toprağından Güney-Doğu Asya’ya da ihracat etme işi başlamıştır. Aynı sene olan Çin Başbakanının Özbekistan’ı ziyaretinde yatırımlar ve iki taraflı işbirliğini geliştirmeye anlaşılmıştır²⁷². Bu ziyarette Çin Başbakanı Vu İy’in Özbekistan’la 12 anlaşma imzalayıp, 120 milyon dolarlık Çinlilerin Özbekistan’a yatırımını antlaşma ile garanti altına almıştır.

“2006’da Uzbektelecomu yönetmeyi devam ettirmek isteyenler için pay senedi düzenlenip neticede China Mobile onun bir bölümünü satın almıştır”²⁷³. 2006 senesinde Özbekistan’ın doğal gazının Çin’e ihracatı için Özbekistan-Çin doğalgaz boru hattının inşası başlamıştır²⁷⁴. Çin-Özbekistan siyasi ve ekonomik işbirliği günümüzde iyi durumdadır.

²⁷⁰ Musleh-ud Din **Uzbekistan: Trade and Trade Facilitation Review**, Governance, Finance and Trade Division East and Central Asia Department, 2003, Taşkent, ss. 20-21.

²⁷¹ İlkhom Khaydarov, Kamoliddin Nuritdinov “Uzbekistan’s Strategy for Increasing of Uzbek Cotton Share in China”, **China: Today’s Cotton Market**, 28 Kasım 2005, s. 2.

²⁷² Mc Dermott Roger “Uzbekistan’s Relations with China Warming” **The Jamestown Fondation, Eurasia Daily Monitor**, 22 Haziran, 2005.

²⁷³ “Country Profile: Uzbekistan”, **Library of Congress – Federal Research Division**, Şubat, 2007, s. 11.

²⁷⁴ “Uzbekistan in Perspective an Orientation Guide” **Technology İntegration Division**, Ocak 2008, s. 39.

3.3.3 Özbekistan'daki Muhalefet Partileri

1991'den bu yana Özbekistan'daki muhalefet hareketleri başarılı olamamıştır. Bu Özbekistan önderi İ. Kerimov'un demokratik hareketleri baskı altında tuttuğundan kaynaklanmıştır. 1991 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanlığı seçimleri neticesinde Kerimov'un en büyük karşıtlarından biri "Erk" muhalefet partisinin lideri, şair Muhammed Salih seçimde bulunan gözlemcilerin verilerine göre oyun yaklaşık yüzde ellisini elde etmiştir. Günümüzde bu seçim neticesinde M. Salih'in oyun yüzde 12'sine sahip olduğu bildirilmektedir²⁷⁵. Seçimden sonra Kerimov ile M. Salih'in arasındaki anlaşmazlıklar muhalefet liderinin 1993'te ülkeden sürülmesini etkilemişti.

Muhalefet Partisi olan "Erk" Partisi ilk önce M. Salih tarafından 1988 yılında siyasi hedefteki "Birlik" hareketi olarak meydana gelmiştir. Bu hareket 1990 yılında "Erk" siyasi partisi olarak değişmiştir. Parti, ülkede demokratik devlet yönetimi kurmayı hedeflemiştir. Parti faaliyetlerini yasaklayan Özbekistan'ın resmi iktidarı M. Salih'i suçlu ilan etmiştir. Resmi verilere göre M. Salih, temeli Afganistan'da bulunan İslamcı gruplarla bağlantıda devlette hükümet darbesi yapmayı planlamış ve 16 Şubat 1999 yılında Taşkent'te düzenlenen terör faaliyetlerinde onların suçlu olduğu bilinmektedir²⁷⁶.

3.4 Çin-Tacikistan İlişkileri

2009 verilerine göre toplam nüfusu 7,35 milyon²⁷⁷ olan Tacikistan, 1992–1997 senelerinde İç Savaşı geçirmiştir. İç savaş bölgesel kabilelerin arasında başlayıp devletin her tarafına yayılabilmıştır. 1997'de ancak sona eren bu savaş devletin

²⁷⁵ Dilbegim Mavloni "Lider Uzbekskoy oppozitsi Muhammad Salih otmetil svo yubiley v izgnani" (Özbek Muhalefetinin Lideri Muhammed Salih Kendi Yıl Dönümü Sürülmede Geçirdi",

http://rus.azattyq.org/content/uzbekistan_muhammad_salih_dissident/1909669.html

²⁷⁶ A.g.e.

²⁷⁷ Jim Nichol "Tajikistan: Recent Developments and U.S. Interests", **Congressional Research Service**, 29 Temmuz 2009, s. 3.

ekonomik ve siyasi politikasını olumsuz etkilemiştir. Bu iç savaşında SSCB çöküşünde iktidara geçen hükümet ile muhalefet güçleri arasında çatışmalar olmuştur. Devamlı ve ülkenin maddi ve siyasi durumunu geriye götüren bu savaşta bölgeye dış ülkelerin de karışmasına yol açmıştır. Bu olumsuz süreç anında Afganistan toprağındaki terör kurumları da Tacikistan toprağına yayılmıştır. Uyuşturucu ticaretinin de bölgeyi transit olarak kullanması gelişmiştir. Bunun için bunun durdurma yolunda BDT üyeleri Tacikistan'a asker göndererek bölgenin Afganistan sınırında faaliyetler göstermiştir. “Çeşitli kaynaklara göre 1992–1997 senelerindeki İç Savaşta 40–100 bin civarında insan ölüp binden yüzü civarında malul kalmıştır. Milyon civarındaki vatandaş yer değiştirmek zorunda kalmışsa, 50 binden fazlası evini yeniden inşa etmek zorunda kalmıştır. Savaşın devlete gelen ekonomik zararı ise 7 milyon ABD doları civarındadır”²⁷⁸. Devletin gelişme sürecini birçok seneye geri bırakan İş Savaşın sona ermesine İran ve Rusya'nın katkısı olmuştur.

Tacikistan, siyasi açıdan Hindistan, İran, Pakistan, Çin, Rusya ve ABD gibi devletler için önem taşıyan devlettir. Devletin doğal kaynaklara zengin olmadığı için ekonomik açıdan büyük önem taşımıyordur. Devlet toprağıının yüzde onunun düz, yüzde doksanının da dağılı bölge olduğu söz konusudur. Halkın yüzde yetmişin üzerindesi köylüdür. Bağımsızlığın ilk senelerinde olan İç Savaş ve sanayinin geride kalmış durumu işsizliği güncel mesele olarak gündeme getirmiştir. Günümüze kadar Rusya'ya ve Kazakistan'a geçip kaçak çalışmakta olan Taciklerin sayısı azalmamıştır. Post Sovyet devletlerinin içindeki en fakir ülkelerin biri olan ülke “Büyük Oyun”da öneme sahiptir. Yukarıda ismi geçen devletler için Tacikistan stratejik köprübaşı anlamında vazgeçilmez rolündedir. Yani Tacikistan'ın Afganistan ve Çin'le olan komşuluğı devletin jeopolitik önemini çoğaltmıştır.

ABD'nin İran'ı çevreleme siyasetini zorlaştıran mesele de İran-Tacikistan ilişkilerinin iyi olmasıdır. İran, Tacikistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devlettir. Bu Tacikistan'ın İran'la olan komşuluğından kaynaklanmıştır. İki taraflı ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkiler çok iyi durumdadır. “Günümüze kadar devam eden bu

²⁷⁸ Mehrali Toshmuhammadov “Civil War in Tajikistan and Post-Conflict Rehabilitation”, **Hokkaido University Center of Slavic Researches 21st Century COE Program “Making a Discipline of Slavic Eurasian Studies: Meso-Areas and Globalization**, 2004, Sapporo, ss. 12-13.

ilişkiler neticesinde İran Tacikistan'ın beş büyük ekonomik ortağının biri olarak adlanmıştır²⁷⁹.

Orta Asya devletlerinin hepsinde yatırımları olan ABD'nin Tacikistan'la ekonomi ilişkisi çok iyi değildir. Fakat Nisan 2005'teki Andican olaylarından sonra Orta Asya'da stratejik kayıplar geçiren ABD Tacikistan'la ilişkisini geliştirmeye önem vermiştir²⁸⁰. Özbekistan'daki Karşı-Kanabat askeri üssünün Tacikistan'a taşınması için ABD-Tacikistan yetkililerinin arasındaki konuşmalar o anda başlamıştır. Fakat eskisi gibi günümüzde de Tacikistan ekonomisinin sıkı ilişkide olduğu devlet Rusya'dır. Bu iki devletin BDT, KGAÖ, AET gibi örgütlerin üyeleri olduğundan kaynaklanmıştır. Bağımsızlığın ilk senelerinde bir taraftan İç Savaş ikinci taraftan Afganistan sınırından geçerek devlete karşı faaliyet gösteren belirli grupların yolunun kesilmesine de ismi geçen örgütler katkı sağlamıştır. Başta Rusya olmak üzere diğer Post Sovyet devletlerinden oluşturulan askerler Tacik-Afgan sınırını korumuştur²⁸¹. Rusya için Tacikistan'ın önemi eskiden büyüktür. Sovyet-Afgan savaşında Rusya için stratejik nokta olan bu bölge, günümüzde de Rusya'nın güneydeki etkenli ortağıdır. "1999 senesinde Tacikistan devlet başkanı Emomali Rahmonov "Rusya geçmişteki gibi gelecekte de Tacikistan'ın çok önemli "stratejik ortağı" olduğu" ifadesinde bulunmuştur²⁸². Çünkü Rusya Tacikistan'ın birinci sıradaki ekonomi yatırımcısıdır.

Tacikistan doğal kaynaklara pek zengin olmamasına rağmen hidroenerji alanında Orta Asyalı komşularından iyi durumdadır. "Tacikistan'da 4,6 milyon ton kömrünün olduğu belirli olmuştur. Bunun toplam enerji olarak kapasitesi 527 kWh ve günümüzde kullanıldığı ise % 6,5'tir²⁸³. Enerji sektörü günümüz Tacikistan ekonomisinin lokomotifi sayılır. Kırgızistanla birlikte 2015 senesine kadar planlanan enerji sektörünü geliştirme projeleri devam etmektedir. Amu Derya ile Sır Derya'nın

²⁷⁹ "Iran-Tajikistan Boost Trade", **Tehran Times International Daily**, 19 Nisan 2008, s. 4.

²⁸⁰ Muhiddin Kabiri MP, Rashid Abdullo, Parviz Mullojonov "Tajikistan's Domestic and Regional Priorities and Challenges", **REP Roudtable Summary**, 15 Ekim 2009, s. 4.

²⁸¹ Mehrali Toshmuhammadov "Civil War in Tajikistan and Post-Conflict Rehabilitation", **Hokkaydo University Center of Slavic Researches 21st Century COE Program "Making a Discipline of Slavic Eurasian Studies: Meso-Areas and Globalization"**, s. 14.

²⁸² Gregory Gleason "Why Russia is in Tajikistan", **Comparative Strategy**, University of New Mexico, 2001, Taylor and Francis, s. 78.

²⁸³ John W. Gulliver, Catherine R. Connors, Isabel M. Bjork, Pierce Atwood LLP "Energy Sector Legal and Regulatory Assessment: The Republic of Tajikistan", **USAID**, 7 Mayıs 2007, s. 7.

kenarına yapılan elektrik santrallerinin ürünleri Rusya ve Tacikistan'a ihracat edilmektedir. Mesela sadece Nurek elektrik santrali saatine 3,000 megavat elektr enerjisini üretebilmektedir.

Tacikistan'ın toprağının denize ulaşamamasına rağmen transit olarak büyük öneme sahiptir. Türkmenistan ve Özbekistan'ın Çin'le veya Pakistan, Hindistan'la yaptığı ticari-siyasi ilişkileri Tacikistan toprağı üzerinden yürütülmektedir. “Mesela, son on sene civarında sadece Özbekistan-Çin ticari ilişkilerinin yüzde kırkı kanundışı olarak Tacikistan toprağı ile gerçekleşmektedir. Bunun çoğunu da Tacikistan Çin'den ithalat ederek Özbekistan'a tekrar ihracat etmiştir”²⁸⁴. Bununla birlikte uyuşturucu ticaretinin başlangıç noktası olan ve siyasi istikrarsız Afganistan'dan dünyaya yayılan kanundışı uyuşturucu maddeler Avrupa ve Doğu'ya çoğu zaman Tacikistan toprağını tranzit olarak geçmektedir. Dolayısıyla maddi desteğini silah ve uyuşturucu ticaretinden alan dini ve radikal örgütler de Tacikistan toprağında güçlendirip devlet yönetimine ve komşu devletlere tehdit oluşturmuştur. Bunun için KGAÖ ve ŞİÖ çerçevesinde andi terör ve andi uyuşturucu ticareti anlamında önleme çareleri gerçekleşmiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra bölgede güçlenen NATO ve ŞİÖ hareketleri uyuşturucu ticaretinin azalmasına katkı sağlamıştır. Mesela “2000 senesinde Tacikistan toprağından 4.777,4 kilogram afyon tutuklanmışsa 2002 senesinde 1.624,1 kilogram tutuklanmıştır. 2005'te ise bu rakam 1.104,1'e gerilemiştir. Fakat eroin ticaretinde ise rakamların yükseldiği kaydedilmiştir”²⁸⁵. Bu sadece afyonla ilgili resmi belgelerdir. Bu belgelerin dışında resmi olmayan kanundışı uyuşturucu ticaretinin gerçekleşmekte hatta gelişmekte olduğu tahmin edilir. “Bazı resmi olmayan hipotezlere göre her sene Tacikistan'ın Gorno Badahşan bölgesinden Afganistan'dan gelen 20 ton civarında afyon diğer devletlere gönderilmektedir”²⁸⁶. Bununla birlikte bölgede Orta Asya'da tehdit oluşturan HT ve ÖİH gibi terör örgitleri faaliyet göstermektedir. “2000 senesi ve 2001'in ilk yarısında Tacikistan'da HT'in 200 üyesi tutuklanmıştır”²⁸⁷ ve bunların çoğunun Özbek etniğı olduğu belirli olmuştur. Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan topraklarında çalışan

²⁸⁴ Khojamahmad Umarov “Tajikistan”, **The New Silk Roads**, 2006, s. 114.

²⁸⁵ Letizia Paoli, Irina Rabkov, Viktoria A. Greenfield, Peter Reuter “Tajikistan: The Rise of a Narco-State” **Journal of Drug Issues**, 2007, s. 956.

²⁸⁶ A. g. e, s. 961.

²⁸⁷ Г. Вачнадзе “Деловой Таджикистан” (G. Vaçnadze “İş Tacikistanı), **Коринф (Korinf)**, Moskova, 2002, s. 8.

bu gruplar devletin bağımsızlığına tehdit doğurup bölgede gerçekleşen bir sürü terör hareketlerini düzenlemişlerdir. ŞİÖ çapında anti terör ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele etmeyi öne süren Çin de Doğu Türkistan ayrılıkçılarına yardım edebilir tehdidinde Tacikistan dâhil Orta Asya bölgelerinde askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir.

Çin – Tacikistan iki taraflı ilişkilerinin gelişmeye başladığı an 2006 senesidir. Mesela, 2005'teki Çin'in Tacikistan'a yaptığı yatırım 6 milyon dolarsa, 2006'da Çin Tacikistan'a 605 milyon dolar yatırım yapmıştır. 2007'nin Ocağında ise bu rakam 400 milyon doları göstermiştir.

2006 verilerine göre Çin, Tacikistan'ın ekonomik açıdan dördüncü ortağı olmuştur. “İstatistik kaynakları 2006'da Tacikistan'la birinci sıradaki işbirliği yapan Rusya (%37), ikinci Türkiye (%32,5), üçüncü Kazakistan (%13), dördüncü Çin (%11,5) olduğunu göstermiştir”²⁸⁸.

Ağustos 1999'da Tacikistan devlet başkanı E. Rahmonov ile Çin devlet başkanı Jiang Zemin iki devlet arasındaki sınırı tespit (belirlemek) etmeyi imzalamışlardır²⁸⁹. İki devlet arasındaki sınır meselesi eskiden tatışmalıdır. Çin ve Rus yayılmalarının hızlandığı 19 yüzyılın ortasından itibaren Tacikistan toprağı Rus etkisinde olup Çin altında kalan Kaşgar devletiyle toprak paylaşmıştır. “16 Mayıs 1871 senesinde Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için mücadele eden Yakupbek hayatını kaybettikten sonra Kaşgar devleti de yaşamını sona erdirmiştir. Böylece iki taraf arasındaki sınır meselesi sömürge devletlerin tarafından belirlenmiştir”²⁹⁰. SSCB devrinde dağılı Badahşan bölgesi ile Çin'in Sincan bölgesi arasında sınır anlaşmaları yapılmasına rağmen SSCB çöktükten sonra sınır meselesi tekrar gündeme gelmiştir. İki devlet 1999'da sınır meselesinin son noktasına ulaşabilmiştir. Fakat zikredilen anlaşmada Tacikistan'ın zararına Çin'e biraz toprak verildiğı de söz konusu olmuştur.

²⁸⁸ Наргис Касенова **Новый международный донор: помощь Китая Таджикистану и Киргизстану** (Nargis Kasenova **Yeni Uluslararası Donor: Çin'in Tacikistan'a ve Kırgızistan'a Yardımı**), s. 14.

²⁸⁹ Gregory Gleason “Why Russia is in Tajikistan”, **Comparative Strategy**, University of New Mexico, 2001, Taylor and Francis, s. 84.

²⁹⁰ Г. Вачнадзе “Деловой Таджикистан” (G. Vaçnadze “İş Tacikistanı), **Коринф (Korinf)**, Moskova, 2002, s. 18.

3.5 Çin-Türkmenistan İlişkileri

Türkmenistan Orta Asya'nın yer altı kaynaklarına zengin olan devletlerinin biridir. Türkmenistan doğal gaz kaynakları dünyada Rusya ve İran'dan sonra üçüncü sıradadır. Petrole de zengin olan bu ülke günümüzde dünya devletlerinin ilgisini kendisine çekmiştir. Beş milyon nüfusu olan Türkmenistan, vatandaşlarına su, doğal gaz, elektrik, tuz ve benzini bedava vermektedir. Fakat vatandaşların çalıştığı için aldığı maaşın diğer ülkelerinkinden az olması devletten verilen bedava maddelerin karşılığı olarak anlatılıyor. Türkmenistan dış politikada tarafsızlık pozisyonunu benimsemiştir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra dünyaya Türkmenistan'ın "daimi tarafsız politika" izleyeceğini sunmuştur. "12 Aralık 1995 tarihinde, BM'nin kuruluşunun 50. yıldönümü toplantısında 59/80 sayılı Kararla, Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlık Statüsü 185 ülkenin oyuyla kabul edilmiş, ardından da Türkmenistan Meclisi 27 Aralık 1995 tarihli kararıyla, Türkmenistan'ın Daimi Tarafsızlığı Hakkında Türkmenistan'ın Anayasal Kanunu, Türkmenistan'ın İnsan Hakları Uluslararası Yükümlülükleri Hakkındaki Kararnameyi ve "Daimi Tarafsız Devlet Olarak Devletin Dış Politikasının Maksatnamesi"ni kabul etmiştir"²⁹¹. Sonuçta bu politika Orta Asya'daki değişen dünyada Türkmenler için yararlı olmuştur. Kazakistan, Özbekistan, Afganistan ve İranla komşudur. Bölge dışı devletlerinin Orta Asya'da güvenliği koruma yolunda Türkmen toprağında askeri üsler kurma teklifleri reddedilmiştir.

Orta Asya'nın diğer devletlerini İranla bağlayan devlet, zengin yer altı kaynaklarıyla bölgede çıkarları olan bölge dışı güçler için vazgeçilmezdir. Türkmenistan, Çin'le doğrudan sınırlı olmamasına rağmen enerji açısından çok önemlidir. Bunun için Çin Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyarak izlediği tarafsızlık politikasını desteklemiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler 1992'de başlamıştır. Çin bu sene diğer Orta Asya devletlerine yaptığı gibi Türkmenistan'ın bağımsızlığını resmen tanımıştır.

Nisan 2006'da Çin ve Türkmenistan doğal gaz konusunda anlaşmalar yapmıştır. Anlaşma neticesine göre Türkmenistan 2008'den itibaren her sene Çin'e 30 milyon

²⁹¹ Şatlık Amanov **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, s. 223.

metreküp doğalgaz ihracat etmeye anlaştırmıştır. 2010'dan itibaren ise her sene 50 milyon metreküp doğalgaz ihracat etmeye imza atılmıştır²⁹². Bu Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov'un yönetimindeyken gerçekleşmiştir. 21 Aralık 2006'da Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov hayatını sona erdirmiştir²⁹³.

Çin'in sene geçtikçe petrol ve doğal gaz artan ihtiyacı Orta Asya'lı Kazakistan, Türkmenistan gibi yer altı kaynaklarına zengin devletlere ilgi çekmesine sebep olmuştur. Çin Milli Petrol Şirketinin başkan yardımcısı Shulin Su'nun ifadesine göre Çin Halk Cumhuriyeti'nin doğalgaza duyduğu ihtiyacının yüzde 75'ni ithalat oluşturup 2010'da bu 40 milyon metreküpü gösterecekti. 2010'da ise bu iki kat artarak 80 milyon metreküp olacağı tahmin ediliyor²⁹⁴. Bu ihtiyacı karşılama yolunda Çin başta olmak üzere uygulanan Japonya'dan Hazar denizini bağlayan boru hattını yapma projesi ortaya çıkmıştır. Exxon, Mitsubishi ve Çin Milli Petrol Şirketi'nin (Chinese National Petroleum Company) yatırımlarıyla yapılması planlanan 5.000 mil (8.000 kilometre) uzunluğunda Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Çin topraklarını geçerek Japonya'ya ulaşması beklenen boru hattı çok önemlidir²⁹⁵. Bu boru hattı ile Hazar denizinin petrolü Doğu Asya devletlerine kadar ulaşabilecektir. Sene geçtikçe petrole duyan ihtiyacı yükselen Japonya da Hazar denizi zenginliklerinden yararlanmayı stratejik plan olarak onaylamıştır. Bu büyük proje TRACECA ve Nabucco gibi Avrupa devletlerinin uyguladığı büyük projelerin doğulu yansımasıdır.

Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin-Japonya boru hattı projesini gerçekleştirmekte Çin Japonya, Kore gibi doğu devletleriyle de anlaşmıştır. İsmi geçen devletlerden de maddi destekler alan Çin kendi toprağının doğu bölgelerindeki bölgelere Hazar denizinin yeraltı kaynaklarını çekebilmiştir. İnşaatı hala devam etmekte olan boru hattı Çin diplomasisinin olumlu neticesidir. Çünkü ABD, AB, Rusya gibi devletler Hazar denizinden Batı ve Doğu'ya gaz ve petrol boru hatlarını

²⁹² Henry Plater-Zeybek "Türkmenistan – Slowly in the Right Direction", **Advanced Research and Assessment Group (Central Asian Series 07/30)**, Ekim 2007, s. 6.

²⁹³ A. g. e, s. 2.

²⁹⁴ Kathleen J. Hancock "Escaping Russia, Looking to China: Turkmenistan Pins Hopes on China's Thirst for Natural Gas", **Central Asia – Caucasus Institute Silk Road Studies Program** (China and Eurasia Forum Quarterly, Volume 4, Ağustos, N 3(2006), s. 80.

²⁹⁵ A. g. e, s. 76.

yürütme meselesiyle tartışılmakta. Çin, Hazar denizinden gaz ve petrol boru hatlarını çekebilmiştir.

12–14 Aralık 2009’da Kazakistan ve Türkmenistan’ı resmi ziyaret eden Çin Devlet Başkanı Hu Tzintao bölgelerle birçok alanda anlaşma yapmıştır. Mesela, Türkmenistan’la Türkmenistan-Çin boru hattı işini devam ettirme, doğal gaz alanındaki işbirliği derinletme, iki devletin ekonomik durumunu geliştirme yolunda ticareti geliştirme, transport alanındaki işbirliği, inşaat maddeleri, iki taraflı öğretim alanında tecrübe yapma gibi anlaşmalar yapmıştır²⁹⁶. Aynı günü Türkmenistan’ı ziyarete gelen Kazakistan ve Özbekistan Devlet Başkanları birlikte Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin doğalgaz boru hattının açılış törenini gerçekleştirmiştir. Yapılması 2006’da anlaşılan bu boru hattının inşaatı üç sene sona ermiştir. 2012-2013’lerden sonra bu boru hattı ile 40 milyon metre küp ihracat edilmesi beklenmektedir²⁹⁷. Bununla birlikte Çin Devlet Başkanı Çin’e gelip okuyan Türkmenistanlı öğrencilerin sayısının çoğalacağını ifade etmiştir. Burada özellikle Sinoloji bölümü için kontenjanın çoğalması dikkat çekicidir. Bu iki devlet arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi için önemli olarak anlatılmıştır.

Çin, Türkmenistan’ın dış ilişkilerindeki neticesi en büyük rakamları gösteren devletlerdendir. İki taraflı ilişkiler 2000 senesinden 2009’un Aralığına kadar 40 kata yükselip 1,5 milyar dolar olmuştur ve günümüzde Türkmenistan toprağında 35 Çin fabrikası çalışıp, 50 civarında yatırım projeleri gerçekleştirilmektedir²⁹⁸.

²⁹⁶ Ян Цзечи о визитах председателя Ху Цзиньтао в Казахстан и Туркменистан (Hu Tzintao’nun Kazakistan ve Türkmenistan’ı Ziyareti Hakkında Yan Tzeçi), 15.12.2009. **Ekaterinburg şehrindeki Çin Halk Cumhuriyeti’nin Baş Konsolosluğu**, <http://ekaterinburg.chineseconsulate.org/rus/zyxw/t645709.htm>, 30.12.2009.

²⁹⁷ Евгения Штефан “Китай привязал к себе Центральную Азию трубой” (Yevgeniya Ştefan “Çin Orta Asya’yu Boru ile Bağladı), 15 Aralık, 2009, <http://www.newsland.ru/News/Detail/id/443528/cat/86/>, 30.12.2009.

²⁹⁸ Туркменистан-Китай: новый этап дружбы и сотрудничества (Türkmenistan-Çin: Dostluk ve İşbirliğin Yeni Dönemi), Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhamedov’un Çin Medyasının Suallerine Verdiği Cevabı, 11.12.2009., <http://pervodika.ru/articles/8677.html>, 30.12.2009.

SONUÇ

1991 yılındaki SSCB'nin çöküşü Orta Asya'da yeni ekonomik ve siyasi durum yaratmıştır. Bu bölge devletleri için iyi bir imkândı. Bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asyalı beş devlet, kendi bağımsızlıklarına tehdit oluşturan ve aynı anda gelişmeye imkânlar sağlayan bölge dışı devletlerin büyük rekabetleriyle karşılaşmıştır. Bu devletlerden biri Çin'di. Çin'in Orta Asya bölgesiyle ilişkisi çok eskilere kadar gider. Bu ilişkilerin önemli bölümünde Orta Asyalı Türk devletleri Çin'i korkutacak kadar kuvvete sahiplerdi. Nüfus bakımından hiçbir zaman Orta Asya bölgesi Çin'den kalabalık olmamasına rağmen diplomatik ve ticari işlerde zaferleri elde etmişlerdir.

1991'den sonraki iki taraflı ilişkilerden zaferin Çin'e kaymaya başladığı bilinmektedir. Aynı sene SSCB'nin çöküşü Orta Asya'da hatta dünyadaki siyasi durumu değiştirmiştir. Orta Asya'ya inmeye başlayan Çin etkisi ekonomik ve siyasi alanda gerçekleşmiştir. Bu devir teknolojinin geliştiği zamandır. Bu açıdan baktığımızda Çin ürünlerinin Orta Asya piyasasını aldığı görebiliriz. Bu bir taraftan Orta Asya'da sanayinin geri kalmış durumundan kaynaklanmıştır.

1991'den günümüze kadar Orta Asya devletleri – Çin arasında yapılan anlaşmaların çoğunda Çin'in bölgeye ekonomik yatırımlar yaptığı ve siyasi açıdan da bölgeye nüfuz etmeye başladığı görünmektedir. Bu bölge devletleri için olumsuz süreçtir. Çünkü elde ettikleri bağımsızlıklarını sürdürebilmek ve küreselleşen dünyada yutulmamak için Orta Asyalı devletler gelişmeyi sürdürecektir olumlu kararlar almak zorundadır. 1991'den bu yana gerçekleşen Çin etkisi sonsuza dek süreç değildir. Çünkü tarihten anlayan herkes bir devletin daima kuvvetli halde kalmasının mümkün olmayacağını bilir. Bu siyaset işidir. Çin açısından baktığımızda da birçok iç problemlerle karşı karşıya olan bu devletin Orta Asya için günümüzde abartılı şekilde anlatıldığı gibi büyük tehdit oluşturduğu tam anlamıyla gerçek değildir. Gelecekte bu ülkenin bütün ve kuvvetli olarak kalabilmesi de kesin değildir.

Günümüze kadar bazı Orta Asyalı ülkelerin benimsediği denge siyaseti de bölge dışı devletlerin olumsuz etkisini azaltmıştır. Bölgede başlayan “Yeni Büyük Oyun”da ABD, Rusya, Çin, Hindistan, Avrupa devletleri gibi ülkeler kendi aralarındaki rekabet neticesinde bir ülkenin bölgede hâkim olmasını engellemiştir.

Böyle bir durumda Orta Asya devletlerine düşen görev dışarıdan gelebilir tehditleri durdurmak için kendi aralarında ekonomik ve siyasi açıdan entegre olmaktır. Fakat bu süreç henüz gerçekleşmemektedir. Entegrasyon süreçleri gün gittikçe bölgeye yayılan Çin etkisini azaltma ve kendi aralarında gelişmenin bir yoludur. Bunun için entegrasyon süreçlerini uygulamanın tam planları kurulup Orta Asyalı liderlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları durdurulması gerekmektedir.

Entegrasyon süreçlerini gerçekleştirmede ASEAN, AB, İskandinav ülkelerinin entegrasyonunu örnek alabiliriz. Bu devletlerin hepsi hiçbir zaman dış ülkelere sınırını açmamıştır. Aksine, dışarıdan gelen güçlerden korunmak için entegre olmayı tercih etmişlerdir. Bu ülkelerin hepsi şu anda dünyanın en gelişmiş devletlerindedir.

KAYNAKÇA

- Адил Каукенов: **Экономическое взаимодействие стран Центральной Азии (Orta Asya Devletlerinin Ekonomik İşbirliği)**, Almatı, 2008.
- Akjol Djenaliev: **Multicriteria Decision Making and GIS for Railroad Planning in Kyrgyzstan, Royal İstitute of Teknology**, (Master's of Science Thesis in Geoinformatics TRITA-GIT EX-07-007), Mayıs 2007
- Алия Тиморшина: **Международное сотрудничество КНР и Республики Казахстан (1992-2002гг)** (Çin ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin Uluslararası İşbirliği), 2003
- Alaeddin Yalçınkaya: **Sömürgecilik ile Panislamizm Işığında Türkistan (1856'dan günümüze)**, Timaş yayınları, İstanbul, 1997
- Barış Adıbelli: **Osmanlıdan Günümüze Türk-Çin İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007
- Baymirza Hayit: **Türkistan Rusya ile Çin arasında**, Otağ yayınları, 1975, Ankara
- Bakhrom Tursunov: **Security and Stability in Uzbekistan: Challenges, Threats and Solutions**, Taşkent, 2006
- Bilal Yıldırım: **Şanghay İşbirliği Örgütü**, Stajyer: Orta Doğu-Orta Asya-Kafkaslar Çalışma Grubu, 2006.

- Darhan Kaletaev: **Ulusal Lider Etkeni**, 2009
- Д. Пашкин: **Китайско-Центрально-Азиатское Отношения в Двадцат Первом Веке** (Yirmi Birinci Yüzyıldaki Çin-Orta Asya İlişkileri), 2001, Taşkent
- Elena Mogilevski: **Threats of İslamic Extremism and formulation of Uzbekistan’s foreign policy**, Monash University, 2004
- Ердос Бакбергенов: **Қазақстан – Қытай қатынастарыны тарихы** (Yerdos Bakbergenov “Kazakistan – Çin İlişkilerinin Tarihi”), 2009, Çimkent
- Fahir Armaoğlu: **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları., Ankara, 1983
- Fırat Purtaş: **Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu**, Ankara, Platin, 2005
- Henri Kissinger: **Diplomasi**, 2000, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Қасымжомарт Тоқаев: **Беласу** (Kasımzhomart Tokayev Belasu), 2003, Almatı, “Dauir”
- Mark Burles: **Chinese Policy Toward Russia and the Central Asian Republics**, RAND, 1999, Washington
- Martha Brill Olcott: **The Shanghai Cooperation Organization Changing the “Playing Field” in Central Asia**, 2006, Carnegie Endowment for Internationale Peace

- Musleh-ud Din: **Uzbekistan: Trade and Trade Facilitation Review**, Governance, Finance and Trade Division East and Central Asia Department, 2003, Taşkent
- Mehmet Saray: **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, İstanbul, Kitabevi, 1997
- Наргис Касенова: **Новый международный донор: помощь Китая Таджикистану и Киргизстану** (Nargis Kasenova Yeni Uluslararası Bağışçı: Çin'in Tacikistan'a ve Kırgızistan'a Yardımı), 2009, İFRİ
- Н. Зиядуллаева: **Государства Центральной Азии После Распада СССР** (N. Ziyadullayeva SSCB Çöküşünden Sonraki Orta Asya Devletleri), 2007, Almatı
- Ордалы Қобыратбаев: **Тұрар Рысқұлов Қоғамдық – Саяси және Мемлекеттік Қызметі** (Ordalı Konratbayev “Turar Riskulov Toplumsal - Siyasi ve Ulusal Hizmeti”), Almatı, 1994
- В. Парамонов,
А. Строков,
О. Столповский **Политика России и Китая в Центральной Азии** (Orta Asya'daki Rusya ve Çin Politikası), Taşkent, 2008
- Ruslan Maksutov: **The Shanghai Cooperation Organization: A Central Asian Perspective**, Ağustos, 2006, Sipri
- Stephen Aris: **Russian – Chinese Relations through the Lens of the SCO**, Russia/NISCenter, 2008
- Şatlık Amanov: **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, İstanbul, 2007,

“Gökkubbe” yayınları

Ted Galen: **Carpenter East Asian Security Commitmens**, 2008,
CATO Enstitute, 7th edition

**The Simdex Future Pipeline Projects Worlwide
Guide Simdex Publishing, 2008**

Çev: Atilla Tokatlı **Uluslararası İlişkileri Tarihi**, Cilt: 2, May yayınları,
1977

Василье Михеева: **Китай: Угрозы, Риски, Вызовы Развитию** (Vasiyle
Miheyeva Çin: Tehlike, Risk, Gelişme Çağrısı), 2005,
Moskova, Московски Центр Карнеги (Moskovsky
Tsentr Karnegi)

Makaleler

Ablat Khodzhaev: “The Central Asian Policy of the People’s Republic of
China”, **China and Eurasia Forum Quarterly**,
Volume7, N1, 2009

Andijan Umarov,
Dmitriy Pashkin: “Tensions in Sino-Central Asian Relations and Their
İmplications for Regional Security”, **Conflict Studies
Research Center**, (Central Asian Series), 6–2, 2006

Andrey Denisov: “CİS is not a Defunct Organization, İts Dissolution İs Not
Considered”, **Security İndex**, No. 1(83), Volume 14

Adam Bilinick: “The Kazakh-China Oil Pipeline: “A Sign of the Times”,
Center on China’s Transnational Relations (Working

- Paper No. 21), **The Hong Kong University of Science and Technology**, 2007
- Anne Dean: “Uzbekistan”, **MOBILITY**, Haziran, 2005
- Алексей Князев: “Большая Центральная Азия – Это Вполне Очевидный Человеческий Маразм” (Aleksey Knyazev “Büyük Orta Asya – Bu Pekala Açık Jeopolitik Tükenme”), **Fergana.ru**, 2007, 7 Temmuz
- Gulshan Sachdeva: “India’s Attitude towards China’s Growing Influence in Central Asia”, **Central Asia and Caucasus Institute**, 2006
- Jacob Townsend,
Amy King “Sino-Japanese Competition for Central Asian Energy: Chinese’s Game to Win”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, V5, N4(2007), Central Asia and Caucasus Institute and Silk Road Studies Program
- Simbal A. Khan: “Iran’s Relations with Central Asia – A Strategic Analysis”
- Marlene Laruelle,
Sebastien Peyrouse: “Cross-border Minorities as Cultural and Economic Mediators between China and Central Asia”, **China and Eurasian Forum Quarterly**, Volume7, N1, 2009
- Niklas Swanström: “China and Central Asia: A New Great Game or Traditional Vassal Relations?” **Contemporary China**, 2005, N14, Kasım
- Kathleen J.Hancock: “Escaping Russia, Looking to China: Turkmenistan Pins Hopes on China’s Thirst for Natural Gas”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Volume4, N3, 2006

- Flemming Splidsboel Hansen: “The Shanghai Co-operation Organization: Probing the Myths”, **Royal Danish Defence College**, December, 2008, Copenhagen
- Gene Germanoviç: “The Shanghai Cooperation Organization: A Threat to American Interests in Central Asia”, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Volume 6, N 1(2008)
- Vladimir Paramonov, Aleksey Stokov: “Structural Independence of Rusya and Central Asia in the Oil and Gaz Sectors”, **Central Asian Series, Advanced Research and Assessment Group of the Defence Academy of the United Kingdom**, Eylül, 2007
- Zakir Chotaev: “The Multilateral Structures and Legal Foundations of Russia’s Security Policy in Central Asia”, **Central Asia and the Caucasus**, 2006, Nisan
- Farkhod Tolipov: “Multilateralism, Bilateralism and Unilateralism in Fighting Terrorism in the SCO Area, **China and Eurasia Forum Quarterly**, Volume 4, No. 2(2006)
- Richard Weitz: “Averting a New Great Game in Central Asia”, **The Washington Quarterly**, Summer, 2006
- Erica Marat: “Nazarbayev Increases Kazakhstan’s Engagements in Kyrgyzstan, Eclipsini Russia”, **Central Asia-Caucasus Analyst**, 18 Nisan, 2007
- Umida Hashimova: “Fire Over Water in Central Asia”, **Central Asia-Caucasus Analyst**, 8 Nisan, 2009
- Ramakant Dwivedi: “China’s Central Asian Policy in Recent Times”, **China**

and Eurasia Forum Quarterly, Volume 4, 2006

- Olcott M.B: “Central Asia: Catapulting to Independence”, **Defence Policy – Policy of Peace and Security Provision**, V1, 1992
- Ted Galen: Carpenter East Asian Security Commitments, 2008, **CATO Enstitute**, 7th edition
- Jim Nichol: “Kyrgyzstan: Recent Developments and U.S. Interests”, **CRS Reports for Congress**, 18 Haziran 2008
- Joyce Roque: “China Invests in Kyrgyzstan for Central Asia Leadership”, 25 Nisan, 2008,
<http://www.china-briefing.com/news/2008/04/25/china-invests-in-kyrgyzstan-for-central-asia-leadership.html>, 7 Aralık, 2009.
- Sebastien Peyrouse: “The Growing Trade Stakes of the Chinese-Kyrgyz-Uzbek Railway Project”, **Central Asia-Caucasus Analyst**, 2 Mart 2009
- Jones Luong P.,
Weinthal E. “New Friends, New Fears in Central Asia”,
Foreign Affairs, Mart, Nisan 2002, Vol. 81, N 2
- Jim Nichol: “Uzbekistan: Recent Developments and U.S. Interests”,
CRS Report for Congress, Washington, 2 Mayıs, 2005
- Johannes F.Linn: “Central Asia: A New Hub of Globalization”,
Center for Development the Brookings Institution,
2007
- Qin Jize: “China, Uzbekistan Sign \$600m Oil Agreement”, Mayıs,

2005,

http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-05/26/content_445707.htm, 6 Aralık,

2009

J. Hopkins, S. Harwood, Uzbekistan: Risk Assessment Brief, **Norman S. Schonwille Paterson School of International Affairs – CIFP**, Ocak 2005

Saltabat Berdikееva: “Loss of Uzbekistan: Implications for the U.S.”, **Eurasia21**, 25 Ekim, 2005

Ilkhom Khaydarov, Kamoliddin Nuritdinov “Uzbekistan’s Strategy for Increasing of Uzbek Cotton Share in China”, **China: Today’s Cotton Market**, 28 Kasım 2005

Mc Dermott Roger: “Uzbekistan’s Relations with China Warming” The Jamestown Fondation, **Eurasia Daily Monitor**, 22 Haziran, 2005

“Uzbekistan in Perspective an Orientation Guide” **Technology İntegration Division**, Ocak 2008

Jim Nichol: “Tajikistan: Recent Developments and U.S. Interests”, **Congressional Research Servise**, 29 Temmuz 2009

Mehrali Toshmuhammadov: “Civil War in Tajikistan and Post-Conflict Rehabilitation”, **Hokkaydo University Center of Slavic Researches 21st Century COE Program “Making a Discipline of Slavic Eurasian Studies: Meso-Areas and Globalization**, 2004, Sapporo

“Iran-Tajikistan Boost Trade”, **Tehran Times**

International Daily, 19 Nisan 2008

- Muhiddin Kabiri MP,
Rashid Abdullo,
Parviz Mullojonov, “Tajikistan’s Domestic and Regional Priorities and Challenges”, **REP Roudtable Summary**
15 Ekim 2009
- Gregory Gleason: “Why Russia is in Tajikistan”, Comparative Strategy,
University of New Mexico, 2001, Taylor and Francis
- John W. Gulliver,
Catherine R. Connors,
Isabel M. Bjork, Pierce
Atwood LLP “Energy Sector Legal and Regulatory Assessment: The Republic of Tajikistan”,
USAID, 7 Mayıs 2007
- Khojamakhmad Umarov: “Tajikistan”, **The New Silk Roads**, 2006
- Letizia Paoli, Irina Rabkov, “Tajikstan: The Rise of a Narco-State”,
Viktoria A. Greenfield, **Journal of Drug Issues**, 2007
Peter Reuter
- Henry Plater-Zeybek: “Türkmenistan – Slowly in the Right Direction”,
Advanced Research and Assessment Group
(Central Asian Series 07/30), Ekim 2007
- Владмир Парамонов,
Алексей Строков “Экономическое Присутствие России и Китая в “Центральной Азии” (Vladimir Paramonov, Aleksey Strokov “Rusya ve Çin’in Orta Asya’daki Ekonomik Varlığı”), **Conflict Studies Research Center**
(Central Asian Series), Taşkent, Mayıs 2007
- С. Искакова: “Политика Америкий, Китая и России в Кыргызстане: Сотрудничество или

- Конфронтация?”, (Amerika, Çin, Rusya’nın Kırgızistan’daki Politikaları: İşbirliği veya Cepheleşme?), **Oriyentir**, 2004, N1, Bişkek
- Наргис Касенова: Новый международный донор: помощь Китая Таджикистану и Киргизстану (Nargis Kasenova Yeni Uluslararası Bağışçı: Çin’in Tacikistan’a ve Kırgızistan’a Yardımı), 2009, **İFRİ**
- Стефан Майстер: “Эксперт: Европа недооценивает сотрудничество между Китаем и Казахстана” (Stefan Mayster “Eksper: Avrupa, Çin ve Kazakistan Arasındaki İşbirliği Kabul Ermez”) , **Центральная Азия** (Tsentralnaya Aziya), 15 Nisan, 2009
- Дарья Врянцева: “Борьба Европы, Китая и России за Среднеазиатский Газ” (Darya Vryanseva “Orta Asya Gazi için Avrupa, Çin ve Rusya Arasındaki Mücadele”) , **Центральная Азия** (Tsentralnaya Aziya), 1 Temmuz, 2008, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,3453434,00.html>. 12. 09. 2009
- Боровой Виталий. “Политика КНР в Центральной Азии в Первой Половине 1990-ых гг.” (1990’ların İlk Yarısındaki Çin’in Orta Asya Politikası), **Международное отнашения** (Mecdunarodnoye otnaşenya), 2007, N1
- Ли Лифан, Дин Шию: “Геополитические Интересы России, США и Китая в Центральной Азии” (Li Lifan, Din Şiu “Rusya, ABD ve Çin’in Orta Asya’daki Jeopolitik Çıkarları”), **Центральная Азия и Кавказ** (Tsentralnaya Aziya i Kafkaz), 2004, N3

- Чжао Хуашен: “Китай, Россия, США: Интересы, Позиций, Взаимоотношения в Центральной Азии” (Çjao Huaşen “Çin, Rusya, ABD: Orta Asya’daki Çıkarlar, Pozisyonlar, İşbirliği”) , **Центральная Азия и Кавказ** (Tsentralnaya Aziya i Kafkaz), 2004, N6
- Дарья Асламова: “Китай начнет поглощать бывший СССР с Казахстана. Часть 1” (Darya Aslamova “Çin Eski SSCB Devletlerini Yutmayı Kazakistan’dan Başlıyor. 1. Kısım), **Комсомольская Правда** (Komsomolskaya Pravda), 18 Kasım, 2009
- Н. Исингарин: “Интеграция как она есть” (Entegrasyon Nasıl Vardır), **Континент** (Kontinent), N3-4
- С. Ж. Нарысов: “Шанхайская организация сотрудничества в современном мире” Международная научная конференция «Шанхайская организация сотрудничества и современный мир» (S. S. Narısov “Günümüz Dünyasındaki Şanghai İşbirliği Örgütü “Şanghai İşbirliği Örgütü ve Günümüz Dünyası” Uluslararası Bilimsel Konferans), **МГИМО**, 23 Mayıs 2006
- Алексей Маслов: “ШОС о двух головах” (Aleksy Maslov “ŞİÖ İki Baş Hakkında”), http://www.ng.ru/courier/2007-09-24/19_shos.html. 30.11.2009
- Франк Зирен: “Конкурс Наложниц. Как Влияет на Германию Рост Мощи Китая?” (Frank Ziren “Ödeme Yarışması. Çin’in Gelişme Gücü Almanya’nı Nasıl Etkiliyor?”), **Internationale Politik**, 2005, N6

- Ф. Толиопов: “К вопросу о самостоятельной роли организаций Центрально-Азиатского Сотрудничества в рамках ШОС” (F. Tolipov “ŞİÖ Çerçevesindeki Orta Asya İşbirliği Örgütü’nün Bağımsız Rolü Meselesine”), **Центральная Азия и Кавказ** (Tsentralnaya Aziya i Kavkaz), 2004, N6
- Ted Galen, Jusitn Logan “Realtions between China, İndia and Russia” **Cato Handbook for Policymakers**, 7th edition, 2008
- Г. Вачнадзе: “Деловой Таджикистан” (G. Vaçnadze “İş Tacikistanı), **Коринф** (Korinf), Moskova, 2002
- Ху Тзинтао: “Развивать отношения дружбы и Сотрудничества с Узбекистаном” (Hu Tzintao “Özbekistan’la Dostluk ve İşbirliği İlişkilerini Geliştirme”), **Cenmin Cibao**, 2004, 15 Haziran
- К. Сыроежкин: “Казахстан и Китай: Торгово Экономическое Сотрудничество” (K. Syroyeckin “Kazakistan ve Çin: Ticari – Ekonomik İşbirliği”), **Analitik**, 2009, N1
- А. Таракова: “Визит Премьер-Министра в Китай: День Второй” (A. Tarakova “Başbakan’ın Çin’i Ziyareti: İkinci Gün”), **Казахстанская Правда** (Kazahstankaya Pravda), 1998, 9 Mayıs, N90
- Куаныш Султанов: “Наш Сосед Китай” (Kuanış Sultanov “Bizim Komşu Çin”), **Казахстан и Мировое Сообщество** (Kazakistan ve Dünya Topluluğu), 1995, N3

- Ивасита Акихиро: “Опыт российско-китайских пограничных переговоров: применим ли он к территорияльному вопросу между Россией и Японией?” (İvasita Akihiro “Rusya-Çin Sınır Anlaşmalarının Tecrübesi: Bunu Rusya-Japonya Toprak Sorununa Uygulayabilir miyiz?”), **Asia-Pacific Center for Security Studies**, Aralık 2003
- Ян Цзечи: о визитах председателя Ху Цзиньтао в Казахстан и Туркменистан (Hu Tzintao’nun Kazakistan ve Türkmenistan’ı Ziyareti Hakkında Yan Tzeçi), 15.12.2009. Ekaterinburg şehrindeki Çin Halk Cumhuriyeti’nin Baş Konsoloslugu,
<http://ekaterinburg.chineseconsulate.org/rus/zyxw/t645709.htm>.
30.12.2009
- Евгения Штефан: “Китай привязал к себе Центральную Азию Трубой” (Yevgeniya Ştefan “Çin Orta Asya’yı Boru ile Bağladı), 15 Aralık, 2009,
<http://www.newsland.ru/News/Detail/id/443528/cat/86/>
30.12.2009
- Туркменистан-Китай: новый этап дружбы и сотрудничества (Türkmenistan-Çin: Dostluk ve İşbirliğin Yeni Dönemi), Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhammedov’un Çin Medyasının Suallerine Verdiği Cevabı, 11.12.2009.,
<http://pervodika.ru/articles/8677.html>. 30.12.2009
- Санобар Шерматова: “Андижанский вопрос и ошибки Запада” (Sanobar Şermatova “Andican Meselesi” ve Doğunun Hatası), 19 Mayıs, 2008, <http://www.ferghana.ru/article.php?id=5709>.

- Ahat Andican: “Çin Satrancında Orta Asya” **Avrasya Dosyası**, 2006, Cilt: 12, Sayı 1
- Kemal Ulusaler: “Dünyanın Kışı Ve 2009’a Doğru Değişimler”, **Yeniden Devrim**, 2007
- Caıd Veliev: “ABD’nin “Büyük Orta Asya Projesi”, **Yakındoğu Araştırmaları Masası**, Temmuz, 2006
- Esra Hatipoğlu: “Avrupa Birliği – Orta Asya İlişkilerinde Yeni Bir Stratejiye Doğru”, **OAKA**, Cilt: 3, Sayı: 5
- şatlık Amanov: “Hissin Doğusu” ile “Aklın Batısı”nın Buluşamadığı bir coğrafya: İran”, **Zaman Gazetesi**, 28 Haziran 2003
- Mesut Hakkı Çaşın: “İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”, **Avrasya Dosyası** (İran Özel), Cilt: 5, Sayı: 3, Sonbahar 1999
- Ertan Efeğil: “Türkiye’nin Orta Asya Politikasının Rasyonelitesi Sorunu”, **Avrasya Dosyası**, 2006, Cilt: 12, Sayı 1
- Bülent Uğrasız: “Çin’in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikası” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt4, Sayı:3, 2002
- Selçuk Çolakoğlu: “11 Eylül Sonrası Değişen Avrasya Dengeleri Ve Çin – Orta Asya İlişkileri”, **OAKA, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2006

- Nuraniye Hidayet Ekrem: “Türk-Çin ilişkilerinin gelişmesi”, **Uzak Doğu-Pasifik Araştırmalar Masası**, Temmuz., 2006
- Bircan Dokuzlar, Hasan Yılmaz, “Çin’in Orta Asya Enerji Politikası”,
Cenk Pala **Avrasya Dosyası**, 2006, Cilt: 12, Sayı 1
- Erel Tellal: “Eski Sovyet Coğrafyasında “Devrimler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 2005, 60-2
- Kıyalbek Akmoldoev: “Avrasya Ekonomik Topluluğu: Rusya’nın Orta Asya’daki Ayağı mı?”, **TASAM**, 28 Temmuz, 2006,
<http://www.tasam.org/index.php?altid=1397&syf=2>
(07. 10. 2009)
- Margaret Basheer: “Orta Asya Stratejik Kavşağın Ortasında”, 2 Mayıs,
2006, <http://www.avsam.org/tr/a886.html>.
- Abdulvahap Kara: “Türk Dünyasından”,
www.yedidevletbirmilliet.org.tr/Word.asp?id=268&tur=haber.
02.12.2009
- Saken Yessirkepov: “Kazakistan-Türkiye İlişkileri Ve Orta Asya Devletlerinin Entegrasyonu”, **ISTIAC (İSTANBUL INTERNATIONAL ANNUAL CONFERENCE on foreign people studying postgraduate education in turkey)**, 24–26 Haziran 2009, İstanbul, Titiz Yayıncılık
- Ayşe Oya Benli: Kırgızistan Ülke Profili, **İGEME** (TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, 2008. s. 11.
- Tayyar Arı: “Sovyetler Birliği Sonrasında Avrasya: Din, Etnik

Yapı, Ekonomik ve Dış Politika”, **Avrasya Dosyası**, Cilt 3, Sayı 4 (Kış 1999)

Mehmet Dikky: “Orta Asya’da Ekonomik Entegrasyon Düşüncesinin Temelleri”,

<http://www.usakgundem.com/yorum/180/orta-asyada-ekonomik-entegrasyon-d%C3%BCs%C3%BCncesinin-temelleri.html>. 11. 11. 2009

Elnur Mikayılov: “21. Asırda “Türk Birliği” Projesi”, **Selçuk Üniversitesi Tarih Dergisi**, 2005

Ali Faik Demir: “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sonrası Türkiye İle Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkiler Ve Bu Konuda Etkili Olan Faktörler”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1 Eylül. 2003, sayı: 2

Ertan Efeğil: “AK Parti’nin Orta Asya Politikası Üzerine Genel Bir Bakış”, <http://busam.beykent.edu.tr/resimy/ERTAN-EFEG%C4%B0L1.doc>. 12. 11. 2009

Nuraniye Hidayet Ekrem: “Orta Asya’da Güç Dengeleri: Şanghay İşbirliği Örgütü Başbakanlar Toplantısı Sonrası Uluslararası Örgütler”, **TÜRKSAM**, 10 Kasım 2005, <http://www.turksam.org/tr/a614.html>. 12. 11. 2009

Yılmaz Karadeniz: “İran ve Türkistan’da İngiliz-Rus Mücadelesi (1856–1869)”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2009, Sayı: 20

Ayşe Hür: Doğu Türkistan ne yana düşer? **Taraf**, 19 Temmuz,

2009

- Bağdad Amreyev: “Türk Devletleri Arasındaki İşbirliğinde Dönüm Noktası Türk Konseyi”, **Atayurt**, Kış 2010, Sayı: 3
- Abdulhamit Bilici: “Türk Dünyası Açılımı”, **Zaman**, 3 Ekim, 2009
- Bagdad Amreyev: “İlişkilerini Örnek Gösterebilecek İki Ülke: Kazakistan ve Türkiye”, **Atayurt**, Kış 2010, Sayı: 3
- Fikret Ertan: “GUUAM canlanıyor”, **Zaman**, 5 Mart, 2005
- Fikret Ertan: “10. Yılında GUAM”, **Zaman**, 27 Temmuz, 2007
- Hasan Kanbolat: “Avrasya’da Güvenlik için Türk-Kazak İşbirliği”, **Hürriyet**, 3 Ekim, 2008
- Süleyman Kürt: “CICA Zirvesi için davetler özel temsilciler ile yapılıyor”, **Zaman**, 3 Nisan, 2010
- Нұрлан Сейдін: “Қазақстан мен КНР арасында мемлекеттік шекара мәселесінің шешілуі” (Kazakistan ile ÇHC Arasındaki Devlet Sınırı Meselesinin Çözülmesi), **Ақиқат** (Akikat), No11, 2002
- “Қазақстан Республикасы Сыртқы Істер Министрлігінің 22 Наурыз 2008 жылғы Мәлімдемесі” (Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının 22 Mart 2008

senesindeki ifadesi), **Akikat**, 2008, N1(15),
Almatı

Т. Акимов: “Шанхай Бестігі Ұйымынан Шанхай
Ынтымақтастығы Ұйымына дейінгі даму
тенденциялары” (Т. Akimov “Şanghai
Beşlisi Toplumundan Şanghai İşbirliği
Örgütüne Doğru Gelişme Eğilimi”),
**Қазақстан Білім Беру Жүйесіндегі Тарих
Пәндерінің Өзекті Мәселелері** (Kazakistan
Bilim Beru Juyesindegi Tarih Panderinin
Özekti Maseleleri), Şımkent, 2009

Ж. Самрат: “Достастық – ажыратушы емес,
ұйымдастырушы қоғамдастық” (С. Samrat
“Topluluk – Ayrılıkçı Değil, Düzenleyici
Ortaklık”), **Егемен Қазақстан** (Egemen
Kazakistan), 2009, Kasım, No. 368 (25765).

Есенгүл Кәпқызы: “ТМД Саммиті: Тығырықтан Шығудың
Жолын Іздеген Жоқ” (Esengül Kapkızi “BDT
Zirvesi: Çıkmazdam Kurtulmanın Yolunu
Aramadı”),
http://www.turkystan.kz/page.php?page_id=27&id=786

Сапиулла Абдулпаттаев: “Қазақстан – Қытай қарым-қатынастары”
(Sapiulla Abdulpattayev “Kazakistan – Çin
İlişkileri”), **Ақиқат** (Akikat), 2004, N 8

С. Жумашбекұлы: “Шекараны белгілеу аяқталды” (S.
Jumaşbekov “Sınırı Belirleme Sona Erdi”),
Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan),

1997, 26 Temmuz

- Қасымжомарт Тоқаев: “Даудың үлкені жер дауы” (Kasımcomart Tokayev “Tartışmanın Büyüğü Toprak Sorunu”), **Егемен Қазақстан** (Egemen Kazakistan), 1998, 17 Temmuz
- Ф. Игнатов: “Халықтардың тату көршілігі мен еңбекқорлығы сенім мен молшылыққа кенелтеді” (F. İgnatov “Halkların Barışçıl Komşuluğu ve Çalışkanlığı Güven ile Bolluğu Getirir”), **Егемен Қазақстан** (Egemen Kazakistan), 1997, N 38, 25 Şubat
- Сапиулла Абдулпаттаев: “Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы” (Sapulla Abdulpattayev “Şanghai İşbirliği Ögütü”), **Ақиқат** (Akikat), 2002, N 3
- Т. Бақпаев: “Қазақстан мен Қытай: Татулыққа Кім Кепіл?” (T. Bakpayev “Kazakistan ve Çin: Barışa Kim Kefil?”), **Егемен Қазақстан** (Egemen Kazakistan), 1997, 7 Kasım
- Сауытбек Абдрахманов: “Даналық дәстүрлер дамуы” (Savitbek Abdrahmanov “Bilgelik Desturların Gelişmesi”), **Егемен Қазақстан** (Egemen Kazakistan), 2008, 29 Ocak
- М. Төлепберген: “Ежелгі Қытаймен жаңаша қатынас” (M. Tölepbergen “Eski Çin’le Yeni İlişki”), **Егемен Қазақстан** (Egemen Kazakistan), 2002, 25 Aralık

Н. Ермекбаев: “Азиядағы Қауіпсіздік Мәселелері” (N. Yermekbayev “Asya’daki Güvenlik Meseleleri”), **Дипломатия Жаршысы** (Diplomatya Carşısı), 2007, N2

John Heathershaw: “World Apart: the construction and deconstruction of geopolitical space in the US-Uzbekistan partnership”, **University of Notre Dame**, 2006

Belgeler

Sino-Soviet Border Talks: Problems and Prospects, **Directorate of Intelligence**, 1969, 10 Kasım, N2168/69, <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB49/>. ABD’nin Milli Arşivi

Collective Security Treaty Organization (CSTO), <http://www.globalsecurity.org/military/world/int/csto.htm>. (Charter of the Collective Security Treaty Organization, Chapter II. Purposes and Principles, Madde: 3.), 8 Kasım, 2009.

Доклад о человеческом развитии в Центральном Азии. В будущее без барьеров: региональное сотрудничество в области человеческого развития и обеспечения человеческой безопасности (Orta Asya’daki İnsan Gelişmesi Hakkında Rapor. Engelsiz Gelecek: İnsan Gelişmesi ve İnsan Güvenliğini Sağlama Yolundaki Bölgesel İşbirliği), Bratislava, PROON, 2006

Сборник Документов по Международному Праву (Uluslararası Hukuk Dokümanlarının Derlemesi), Almatı, 1998, Cilt1

Независимое Военное Обозрение (Bağımsız Askeri Yorum), 2007, Almatı, 13 Nisan

Хроника внешней политика Республика Казахстан (Kazakistan Cumhuriyetinin Dış Politikasının Vakayinamesi (Ocak-Haziran 2001s) // http://www.cvi.kz/text/Enternal_policy/Khronika_ru.html. 22. 11. 2009

За распространение недостоверных сведений о предоставлении земли Китаю Генпрокуратура будет привлекать к ответственности, **Заявление Генеральной прокуратуры Республики Казахстан всем средствам массовой информации, общественным объединениям и другим заинтересованным лицам (Астана, 30 декабря 2009 года)** (Çin’е Toprak Verme Hakkındaki Doğruluğu Şüpheli Olan Habere Baş Savcılık Sorumluluğu Kabul Eder, **Baş Savcılığın Kazakistan Cumhuriyetindeki Tüm Medyaya, Sosyal Topluma ve Diğer İlgili Tanıtan Şahıslara Bildirisi**), Astana, 30 Aralık, 2009.
<http://www.zakon.kz/158411-za-rasprostranenie-nedostovernyykh.html>. 30.12.2009

“Совместная декларация КНР и КР о дальнейшем углублении отношений добрососедства, дружбы и сотрудничества” (2007/08/14) (ÇHC ve KC arasında İyi Komşuluğu, Dostluğu ve İşbirliğini Gelecekte de Derinletme Hakkındaki Bildiri), Çin Dışişleri Bakanlığının Resmi Sitesi, <http://www.mfa.gov.cn/rus/zxxx/t351874.htm>, 30.12.2009

“Қазақстан Республикасы Сыртқы Істер Министрлігінің 22 Наурыз 2008 жылғы Мәлімдемесі” “Kazakistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığının 22 Mart 2008 senesindeki ifadesi” **Akikat**, 2008, N1(15), Almatı

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының Хартиясы (Şanghai İşbirliği Örgütünün Anlaşması), **Ақиқат (Akikat)**, 2002, N 8

Алматы кездесуіне қатысушылардың – Қазақстан Республикасының, Қытай Халық Республикасының, Қырғыз Республикасының, Ресей Федерациясының және Тәжікістан Республикасының Бірлескен Мәлімдемесі

(03.07.1998) (Almatı Buluşmasına Katılanların – Kazakistan Cumhuriyeti'nin, Çin Halk Cumhuriyeti'nin, Kırgız Cumhuriyeti'nin, Rusya Federasyonu'nun ve Tacikistan Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Duyurusu), **Дипломатия Жаршысы (Diplomatya Carşısı)**, 1998, N2

Алматы Кездесуіне Қатысушылардың – Қазақстан Республикасының, Қытай Халық Республикасының, Қырғыз Республикасының, Республикасының және Тажік Республикасының **БІРЛЕСКЕН МӘЛІМДЕМЕСІ** (Almatı Buluşmasına Katılımcıların – Kazakistan Cumhuriyeti'nin, Çin Halk Cumhuriyeti'nin, Kırgız Cumhuriyeti'nin, Rusya Federasyonu'nun ve Tacik Cumhuriyeti'nin Birleşen Duyurusu), Almatı, 1998, Temmuz, **Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)**, 1998, 4 Temmuz

Sürelі yayımlar

Дипломатия Жаршысы (Diplomatya Carşısı)

Егемен Қазақстан (Egemen Kazakistan)

Ақиқат (Akikat)

Hürriyet

Zaman

Milliyet

Senmin Cibao

Central Asia and Caucasus

Taraf

Avrasya Dosyası

Stratejik Araştırmalar Dergisi

Uzak Doğu-Pasifik Araştırmalar Masası

Казахстанская Правда (Kazahstankaya Pravda)

Central Asia-Caucasus Analyst

China and Eurasia Forum Quarterly

İnternet siteleri

www.zakon.kz

www.mfa.gov.cn

www.tasam.org

www.chinadaily.gov.cn

www.china-briefing.com

www.globalsecurity.org

www.gwu.edu

www.usak.com.tr

www.centrasia.ru

www.fergana.ru

www.iimes.ru